

Magyar Sion

Új folyam II. (XLIV.)
2008/2.

Egyházi tudományos folyóirat

*„Inter persecutiones mundi et consolationes
Dei Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

Fővédnök: *Erdő Péter* bíboros, prímás, érsek

Felelős szerkesztő: *Székelly János* püspök, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A szerkesztőbizottság tagjai:

Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök

Ladocsi Gáspár püspök

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye

Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Peter Blaho, a Nagyszombati Egyetem (Trnavská univerzita) professzora

Ivan Chalupecký, a Rózsasági Katolikus Egyetem

(Katolícka univerzita v Ružomberku) professzora

Cséfalvay Pál, a Keresztény Múzeum igazgatója

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója

Esztó Péterné, az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárosa

Gaál Endre, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának dékánja

Jozef Hal'ko, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója

Herdics György apát, a *Remény* főszerkesztője

Horváth Károly plébános

Käfer István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, a Szent Adalbert

Közép-Európa Kutatócsoport igazgatója

Németh László, a Pápai Magyar Intézet rektora

Szakál László esperes, a *Remény* főszerkesztő-helyettese

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészettudományi Karának dékánja

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ (2500 Esztergom,
Szent István tér 10.) megbízásából a Glória kiadó (Jilemnického 4,
903 01 Senec, Szlovákia).

ISSN 1337-2491

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

Erdő Péter

Meszlényi Zoltán káptalani megválasztásának egyházjogi háttere

Adalékok a püspöki szék akadályoztatásának kánonjogi kezeléséhez

1. A probléma

A megyéspüspök személyének vagy más szóval a püspöki székeknek az akadályoztatása olyan rendkívüli helyzet, amelyre nézve a kánoni jog ősi idők óta különböző intézményes megoldásokat keres. A hatályos Egyházi Törvénykönyv 413. kánonja szerint „a szék akadályoztatása esetén, hacsak a Szentszék másként nem rendelkezik, az egyházmegye vezetése a koadjutor püspököt illeti, ha van, ennek hiányában vagy akadályoztatása esetén valamelyik segédpüspököt vagy általános helynököt, illetve püspöki helynököt vagy más papot, a személyek olyan sorrendjének megtartásával, amelyet a megyéspüspök által az egyházmegye birtokbavétele után mielőbb összeállítandó jegyzék meghatároz; ezt a metropolitával közlendő jegyzéket legalább három évenként meg kell újítani, és az irodaigazgatónak titokban kell őriznie” (413. k. 1. §). Az előzményekhez képest ebben a kánonban újdonság, hogy a koadjutor püspök mindig utódlási joggal rendelkezik (403. k. 3. §). A koadjutor püspököt a megyéspüspök a hatályos jog szerint köteles általános helynökké kinevezni (406. k. 1. §). Új a kánonban a segédpüspök külön említése is. Több magyarázó szerint koadjutor hiányában akkor is a segédpüspöknek kell átvennie akadályoztatás esetén a kormányzást, ha esetleg nem ő az általános helynök. Akik ezt vallják, a 405. k. 2. §-ára hivatkoznak, amely kifejezetten említi, hogy a koadjutor püspök és a különleges jogokkal felruházott segédpüspök (vö. 403. k. 2. §) akadályoztatás esetén helyettesíti a megyéspüspököt. Az ezen a nézeten lévő szerzők szerint ez kiterjesztő magyarázat révén alkalmazható lenne olyan segédpüspökre is, aki különleges jogokkal nincs felruházva.¹ Újdonság az 1917-es *Codex Iuris*

¹ WALCZAK, R., *Sede vacante come conseguenza della perdita di un ufficio ecclesiastico nel Codice di Diritto Canonico del 1983* (Pontificia Universitas Lateranensis, Institutum Utriusque Iuris, Theses ad Doctoratum in Iure Canonico) (Roma 2008) 180.

*Canonicis*hez képest az is, hogy a kánon püspöki helynökökről (*vicarius episcopalis*) is beszél. Ezt a tisztséget a régi egyetemes jog nem ismerte, hanem csupán a II. Vatikáni Zsinat határozata nyomán (*Christus Dominus* 27) került bevezetésre. Az alábbiakban azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mi volt Mindszenty József bíboros 1948. december 26-i letartóztatása és Drahos János általános helynök 1950. június 15-i halála után az Esztergomi Főegyházmegye vezetésének jogi állapota, vagyis milyen jogi helyzetben került sor Drahos János temetése után közvetlenül, 1950. június 17-én déli 12 óra és 13 óra 15 perc között² arra a káptalani választásra, amelynek eredményeképpen Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök átvette a főegyházmegye kormányzását. Különös figyelmet érdemel az is, hogy a kiváló egyházjogász hírében álló Meszlényi Zoltán maga hogyan értékelte a kialakult jogi helyzetet. Mindezen kérdések megválaszolása hozzájárulhat a magyar egyháztörténelem néhány korabeli eseményének pontosabb megértéséhez és a rendkívüli helyzetekre vonatkozó kánonjogi megoldások értékeléséhez is.

2. A püspöki szék akadályoztatásának kezelése az 1917-es Egyházi Törvénykönyv és az azt követő gyakorlat szerint

Az 1983-as *Codex Iuris Canonici* imént idézett 413. kánonjának forrásai között az Egyházi Törvénykönyv hiteles magyarázatára alakult pápai bizottság szövegkiadása az 1917-es CIC 427. és 429. kánonját, valamint a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozatának 27. pontját, továbbá a Hitterjesztési Kongregáció (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) 1954. január 25-én kiadott 3. válaszát említi.³ Meszlényi Zoltán megválasztásának idején e források közül csak az 1917-es CIC kánonjai voltak hatályban.

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 429. kánonja szerint, ha a püspöki szék a püspök fogsága, kiutasítása, száműzetése vagy képtelensége miatt úgy van akadályozva, hogy a püspök az egyházmegyéhez tartozó személyekkel még levél útján sem tud érintkezni, az egyházmegye kormányzása, hacsak a Szentszék másként nem rendelkezett, a püspök általános helynökére vagy más egyházi férfira száll, akit a püspök „delegált” (1. §). A püspök súlyos okból több személyt is „delegálhat”,

² Vö. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-71165,34.

³ PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI AUTHENTICE INTERPRETANDO, *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico auctus* (Città del Vaticano 1989) 117-118.

akik egymást követik ebben a tisztségben (2. §). Ilyen személyek hiányában vagy a fentiekben leírt akadályoztatásuk esetén a székeskáptalannak helynököt (*vicarius*) kell állítania, aki káptalani helynöki hatalommal veszi át az egyházmegye kormányzását (3. §). Figyelemre méltó, hogy ezt a személyt a kánon nem nevezi káptalani helynöknek, hanem csak azt szögezi le, hogy annak a tisztségnek megfelelő hatáskörrel rendelkezik. Az 1917-es CIC a káptalani helynököt mint a püspöki szék *megüresedése* esetén választandó tisztségviselőt említi (1917-es CIC 432. k. 1. §). Aki az egyházmegye vezetését akadályoztatás esetén a fent idézett kánon szerint átvette, az köteles volt a Szentszéknek mielőbb értesíteni a szék akadályoztatásáról és a tisztség átvételéről (1917-es CIC 429. k. 4. §). Mivel a káptalani helynököt az 1917-es CIC 198. kánonja kifejezetten ordináriusnak és helyi ordináriusnak minősíti, ezért a vele egyenlő hatalmat gyakorló olyan helynököt vagy „delegátust”, aki az egyházmegyét a szék akadályoztatása idején vezette, szintén ordináriusnak hívták. Aki közülük nem volt sem általános helynök, sem a káptalan által megválasztott személy, hanem a püspök által ilyen esetre „delegált” pap vagy püspök, azt általában „helyettes ordináriusnak” (*ordinarius substitutus*) nevezték.⁴ Ennek a szerepkörnek a pontosabb meghatározását az Apostoli Szentszéknek egy 1948. június 29-én kelt rendelkezése tartalmazta, mely azonban nem szerepel az 1983-as CIC forrásokat is megjelölő kiadásában. Erre a dokumentumra alább még visszatérünk.

Az 1917-es CIC 429. kánonjának forrásai között a Pietro Gasparri bíboros által jegyzett és a kánonok forrásaira is utaló kiadás⁵ néhány olyan szöveget jelöl meg, amelyek az Egyházat körülvevő drámai körülmények vagy üldözések kapcsán keletkeztek. Ezek a következők:

a. VIII. Bonifác pápa 1299-ben kelt rendelkezése, mely ennek a pápának a híres dekretális-gyűjteményébe, a *Liber Sextus*ba is felvételt nyert (VI. 1.8.3), azt írja elő, hogy ha a püspök pogányok vagy szakadárok fogságába esik, akkor ne az érsek (metropolita) kormányozza az egyházmegyét, hanem a káptalan vegye át lelkiekben és anyagiakban a kormányzást, mintha a püspök halála miatt a szék megüresedett volna. Mindez csupán addig tartson, míg a püspök ki nem szabadul, vagy az Apostoli Szentszék másként nem rendelkezik. Magának a káptalannak

⁴ Vö. pl. TEMPFLI I., *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora: 1892-től 1966* (METEM Könyvek 36) ([Budapest] 2002) 149.

⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab E.mo Petro Card. Gasparri auctus* (Typ. Pol. Vat., 1974) 139-140.

kell ilyen esetben mielőbb a Szentszékhez fordulnia. E szöveg szerint akadályoztatás esetén a káptalan mint testület veszi át az irányítást.

b. Lényegében ezt ismétli a Püspökök és Szerzetesek Szent Kongregációjának 1616. január 11-i válasza is.⁶

c. A következő forrásként megjelölt intézkedés a Püspökök és Szerzetesek Szent Kongregációjának 1862. május 3-án kelt határozata.⁷ Ennek kiadására a Nápolyi Királyság 1860-ban történt bukása után került sor. 1860. szeptember 7-én Garibaldi tábornok bevonult Nápolyba. 1860. december 17-én a nápolyi területeket a szárd királysághoz csatolták, majd az egyre szélesedő olasz egység demonstrálásaként Garibaldi és II. Viktor Emánuel király 1861. február 13-án ünnepélyes bevonulást tartott Nápoly városába.⁸ A szentszéki intézkedés azok ellen a székeskáptalanok ellen irányul, amelyek a székiükből elűzött, de még életben lévő püspökök helyére káptalani helynököt választottak, és nem tartották tiszteletben a püspökök által „delegált” személyek tekintélyét. Az így megválasztott káptalani helynököket ez a határozat az egyházi hivatalt jogtalanul elfoglaló betolakodóknak (*intrusus*) nevezi, és érvénytelennek jelenti ki az ilyen választást. Ezenkívül az így megválasztott személyek minden intézkedését is semmisnek minősíti, továbbá különböző egyházi büntetéseket nyilvánít ki, illetve rendel el az effajta „káptalani helynökök” és az őket megválasztó személyek ellen. Ebben a rendelkezésben világosan kitűnik, hogy a püspök által – nyilván későbbi akadályoztatása esete – „delegált” személyek megelőzik a káptalant, vagyis ha ilyen püspöki delegátus van, a káptalan érvényesen helynököt nem választhat.

d. Ugyancsak drámai helyzetben adta ki Boldog IX. Piusz pápa 1864. július 30-án *Ubi Urbaniano* kezdetű apostoli levelét.⁹ A pápai rendelkezés annak nyomán született, hogy az 1863-as lengyel nemzeti felkelés bukása után a cári rendszer a Katolikus Egyházat megpróbálta szétzúzni, sőt ahogy a pápa fogalmaz, a katolikus vallást ki akarta irtani abban az országban (*ad catholicam religionem eodem in Regno... extirpandam*).¹⁰ A pápa nehezményezi, hogy az orosz kormányzat a katoliku-

⁶ SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, *Messanen.*, 11 ian. 1616; kiadása: GASPARRI, P. – SERÉDI, J., *Codicis Iuris Canonici Fontes I-IX* (Romae 1923-1939) IV, 728-729.

⁷ SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, Decr. 3 maii 1862; kiadása: GASPARRI – SERÉDI IV, 968-969.

⁸ CAPPELLI, A., *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo* (Milano 1978, 4. kiad.) 441.

⁹ Kiadása pl.: GASPARRI – SERÉDI II, 987-990.

sokat a „szakadárságba” kívánja kényszeríteni, hogy megsérti, illetve sohasem hajtotta végre teljesen a Szentszékkal kötött megállapodást, hogy akadályozza a kapcsolatokat a pápával és a Szentszékkal, az egyháziak számára az isteni joggal ellenkező esküt ír elő, a katolikus papok ellen lázítja a népet, stb. Kifogásolja a pápa azt is, hogy a katolikus szerzeteseket elűzik rendházaikból, kolostoraikban laktanyát rendeznek be, a katolikus püspököket egyházmegyéjükből eltávolítják, száműzik, a görög katolikusokat pedig erőszakkal kényszerítik a Rómával való közösség elhagyására. Ebben a helyzetben a varsói érseket eltávolították hívei köréből és száműzték, sőt államilag kijelentették, hogy az érseket megfosztják az egyházmegyétől. Elrendelték, hogy vele senki nem tarthat kapcsolatot az egyházmegyéből, valamint kijelentették, hogy elegendő az egyházmegye vezetésére kormányzóként az eddigi általános helynök, akit a pápa már korábban püspökké nevezett ki. IX. Piusz először is tiltakozik az ellen, hogy a világi hatóság önhatalmúlag próbálja az egyházmegyék vezetőjét letenni és kijelölni. Ezután felszólítja a papokat és híveket, hogy ne engedelmességen a cári rendelkezésnek, és továbbra is Zygmunt Feliński¹¹ érseket tekintsék a Varsói Egyházmegye törvényes főpásztorának. Ezután a fent említett általános helynökhöz, Pawel Rzewuskihoz fordul a levél. A pápa kifejezi meggyőződését, hogy ő továbbra is az általános helynök feladatkörében fog működni, és a varsói érseknek mint törvényes főpásztorának fog engedelmességni.¹² A rendelkezés hangsúlyos pontja tehát az, hogy egyrészt az állam nem nevezhet ki főpásztorát önhatalmúlag, másrészt az akadályozott püspök helyettesítése az általános helynök feladata, akinek tisztsége ilyenkor sem szűnik meg (ellentétben a püspöki szék megüresedésével, amikor az általános helynök megbízása is megszűnik).

e. A források között felsorolt legújabb szöveg a Konzisztoriális Kongregáció 1914. december 6-i nyilatkozata, mely a mexikói keresztényüldözés során előfordult esetekkel foglalkozik.¹³ Szinte az összes püspököt és helyi ordináriust erőszakkal eltávolították egyházmegyéjük-

¹⁰ Uo. 987.

¹¹ Varsói érsek 1862. január 6-tól 1883. március 15-ig. Boldoggá avatták. Vö. FRACEK, T., *Feliński, Sigismondo*, in *Bibliotheca Sanctorum. Prima appendice* (Roma 1987; IV edizione 2004) 475-477.

¹² GASPARRI – SERÉDI II, 988.

¹³ SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Declar. 6 dec. 1914; kiadása: AAS 6 (1914) 698 = GASPARRI – SERÉDI V, 62-63.

ből, vagy akadályozták abban, hogy oda visszatérjenek, illetőleg bebörtönözték vagy menekülésre kényszerítették őket. Ilyenkor néhány székeskáptalan úgy gondolta, hogy káptalani helynököt kell választania. Egyes egyházmegyékben ezt meg is tették. Ezzel „jogtalanul megvonták a püspök általános helynökétől a rendes hatalmat” (*iniuste proinde sublata Vicario generali Episcopi qualibet ordinaria potestate*).¹⁴ A Kongregáció XV. Benedek pápa megbízásából kijelenti, hogy ilyen helyzetben nincs törvényes ok a káptalani helynök választására, ha pedig ilyen választásra sor kerül, az érvénytelen. Viszont megerősíti a levél, hogy ilyenkor is hivatalban vannak a püspökök, akik hatáskörüket személyesen vagy általános helynökük, illetve más általuk delegált pap útján gyakorolhatják, és kell is gyakorolniuk (*integram subsistere Episcoporum auctoritatem quam ipsi, vel per Vicarium generalem vel per alium sacerdotem a se delegatum, exercere possunt ac debent*).¹⁵ Ebben a nyilatkozatban már ki-rajzolódnak az 1917-es CIC 429. kánonjának körvonalai: a püspök akadályoztatása esetén az általános helynök tovább gyakorolja feladatát; a püspök jogosult és köteles – nyilván amikor még erre lehetősége van – más papot (is) „delegálni” helyettesítésére. Ha ilyen személyek léteznek és nincsenek akadályozva, a káptalan érvényesen helynököt nem választhat.

Mint említettük, 1948. június 29-én a Szentszék kiadta a *Nominatio substitutorum* című rendelkezést személy szerint a pápa, XII. Piusz tekintélyével.¹⁶ Ennek értelmében „a kommunista országok” joghatóságuk gyakorlásában várhatóan majd akadályozott püspökeinek „minél hamarabb két helyettes ordináriust (*ordinarius substitutus*) kellett kinevezniük. A megyéspüspök felfüggesztése, letartóztatása, száműzetése vagy olyan mérvű akadályoztatása esetén, amikor levélben sem érintkezhet egyházmegyéjével, ezeknek a helyetteseknek kellett átvenniük az egyházmegyék kormányzását, éspedig úgy, hogy a főpásztor elhurcolása

¹⁴ Uo. 63.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Szövegét lásd: TEMPFLI 963-969.

¹⁷ TEMPFLI 149.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Vö. TEMPFLI 149-150. A szentszéki rendelkezés latin szövegét idézi egy nagyváradi egyházmegyei példány alapján TEMPFLI uo. 149-150, 214. jegyz. és 963 (5. sz. függelék): „No-

után a főpásztor első jelöltje lép elő.”¹⁷ Neki is azonnal ki kell neveznie maga mögé (titokban) egy utódot, akinek elég annyit elárulnia, hogy az utána következő utód már ki van nevezve. Vagyis a ténylegesen joghatóságot gyakorló kinevezi az őt követő tartalékos utódját. „Ha az első helyettes ordinárius is valamiképpen akadályoztatva lesz, akkor utána következik a püspök második jelöltje.”¹⁸ Őutána következik az első helyettes ordinárius által kinevezett várakozó, azután a második helyettes ordinárius által ömögé kinevezett pap és így tovább. Ha pedig a püspök akadályoztatása idején meghal, ugyanígy követik egymást a helyettes ordináriusok, feltéve, hogy a káptalani helynök jog szerinti megválasztása a rendkívüli körülmények miatt továbbra sem lehetséges. Aki az egyházmegye kormányzatát így átveszi, annak a kormányzás átvételének tényét – ha lehetséges – mielőbb jelentenie kell az Apostoli Szentszéknek, és szintén kötelessége a maga részéről egy utódnak a kinevezése is, aki a már korábban kijelölt, tartalékban lévő helyettes ordinárius után másodikként veheti át szükség esetén az egyházmegye kormányzását. Mindezek a helyettes ordináriusok a szentszéki rendelkezés értelmében a megyéspüspökökkel azonos jogokkal rendelkeznek, és rendkívüli felhatalmazásaik is vannak, különösen a szentségek kiszolgáltatása területén, amelyeket a szentszéki dokumentum részletesen fel is sorol. Csak a püspöki ordót feltételező cselekményeket nem végezhetik, amennyiben ők maguk nincsenek püspökké szentelve.¹⁹ Ezek alapján a helyettes ordináriusok nem pusztán delegátusok voltak, ahogyan az 1917-es CIC 429. k. 1. és 2. §-a mondja, hanem rendes kormányzati hatalmat gyakoroltak a Szentszék különleges intézkedése alapján. Hogy ez az intézkedés pontosan mikori eredetű, erre az alábbiakban még visszatérünk. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a korabeli Gyulaféhevári Egyházmegyei Hivatal értelmezése szerint, mely az ottani Főegyházmegyei Levéltárban található 14 oldalas emlékeztetőben nyert kifejezést, a helyettes ordináriusok

minatio substitutorum. Episcopi residentiales duos sacerdotis quamprimum nominent, qui quum sedes ob Episcopi captivitatem, relegationem, exsilium aut inhabilitatem ita impedita sit, ut ne per Litteras quidem cum diocesanis libere communicare ipse possit, dioecesis regimen suscipiant, sibi invicem succedendo secundum ordinem ab ipsis episcopis statutum. Iidem sacerdotis episcopo mortuo, unus post alium succedent, quoties ob circumstantias electio Vicarii Capitularis ad normam Iuris impossibilis omnino evadat.

Qui dioecesis regimen, ut supra, suscepit, quam primum, si id fieri possit, Apostolicam Sedem de assumpto munere certiorum reddendam *curet et sacerdotem statim nominet, qui sua vice, alteri iam electo succedat.*

Qui ita regimen obtinent, iisdem obligationibus tenentur, iisdem iuribus fruuntur ac episcopi residentiales et iis facultatibus extraordinariis gaudent, quae infra recensentur, exceptis iis, quae episcopalem characterem exigunt, et hoc ipsi careant.”

joghatósága leginkább „az állandó jelleggel kinevezett apostoli kormányzók... joghatósági körével hasonlítható össze”.²⁰ Ha ilyen a helyettes ordinárius jogállása, akkor egyesek arra is gondolhattak, hogy amennyiben egy helyettes ordinárius mondjuk börtönbe kerül, és ezért akadályozva van hivatala gyakorlásában, akkor ugyan a jegyzékben szereplő következő személy veszi át feladatkörét, de börtönből való szabadulása esetén esetleg joghatósága újra feléled, ahogyan a megyéspüspöké akadályoztatásának megszűntével. Ez az értelmezés Erdélyben ismételten felbukkan. Amikor Márton Áron letartóztatása (1949. június 21.) után az általa megjelölt két papt, Boga Alajos addigi általános helynököt 1950 májusában,²¹ majd Sándor Imrét 1951. március 10-én²² letartóztatták, Gajdáty Béla, akit Boga Alajos nevezett ki Sándor Imre mögé tartaléknak, nem vehette át az egyházmegye kormányzatát, mert Sándor Imrével egyidejűleg őt is letartóztatták.²³ Így az egyházmegye kormányzása 1951. március 10-től a Sándor Imre által Gajdáty Béla mögé tartaléknak kinevezett Jakab Antalra hárult. Jakab Antal Rómában doktorált kánonjogász volt.²⁴ Elődeitől eltérően, akik még nyilvánosan vették át az egyházmegye kormányzását, ő a Szentszék utasítására²⁵ titokban kezdte el irányítani az egyházmegyét. Virt László megállapítása szerint ő volt az első titkos ordinárius, „elődei csak addig voltak titokban, amíg váraкоztak, hogy sorra kerüljenek”.²⁶ Ebben a pillanatban felmerült azonban a probléma: hogyan lehet egy nyilvánosan működő egyházmegyét úgy kormányozni, hogy titokban maradjon, ki a főpásztor. A Gyulafehérvári Káptalannak az akkor még szabadlábban lévő és működő tagjai azzal az indokkal, hogy nem tudnak a kormányzóról, káptalani helytartót szándékoztak választani, amit a fent idézett források szerint csak akkor lett volna joguk megtenni, ha valóban nincs sem általános helynök, sem más helyettes ordinárius (1917-es CIC 429. k. 3. §). Erre Jakab Antal az érvénytelen választást megakadá-

²⁰ TEMPFLI 150, 215. jegyz.

²¹ Meghalt a máramarosszigeti börtönben 1954. szeptember 14-én, mivel cukorbeteg létére nem kapta meg a betegségének megfelelő ellátást – vö. VIRT L., *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi* (Budapest 2002) 253.

²² Megfagyott 1956. február 29-én Rimnicu Sarat börtönében, ahol magánzárákában tartották, és a mínusz 30 fokban sem fűtöttek – vö. VIRT 254.

²³ Meghalt a nagyenyedi börtönben – vö. VIRT 253-254.

²⁴ 1951. augusztus 24-től 1964. április 16-ig börtönben volt. VI. Pál pápa 1971. december 23-án kinevezte utódlási joggal Márton Áron püspök koadjutorává. 1980. április 2-án vette át a Gyulafe-

lyozandó feltárta előttük joghatóságát, és „kikötötte, hogy utódai már semmiképpen sem jelzik a káptalan számára a megbízásukat”.²⁷ Ez után az eset után Jakab Antal már számított letartóztatására, ami 1951. augusztus 24-én be is következett. Ezután 1951. szeptember 3-án a káptalan szabaddalbon lévő tagjai megbízták az állammal jó kapcsolatban lévő Adorján Károly kanonokot azzal, hogy káptalani helynök módjára vezesse az egyházmegye ügyeit. Ez az intézkedés semmis volt, amint az 1917-es CIC 429. k. 3. §-ából következik, ha azt az 1917-es CIC 6. k. 2. pontjának megfelelően a régi jog (saját forrásai), különösen a Konzisztoriális Kongregáció 1914. december 16-án kelt, fent idézett nyilatkozata szerint értelmezzük, mely ilyenkor a káptalani helynök választását kifejezetten semmisnek minősíti.

Ezután azonban Jakab Antal kinevezésének alapján már több tartalék is állt Márton Mózes új helyettes ordinárius mögött. Sorrendjük a következő volt: Kovács Béla, Szilveszter Sándor és Jakab László. 1952 januárjában letartóztatták Márton Mózes és a mögötte várakozó három tartalékot. A negyedikről, Lestyán Ferencről, akit Márton Mózes nevezett ki, a hatóság nem tudott.²⁸ Nem sokkal később Kovács Béla kiszabadult a börtönből, és rendőri felügyelet alatt maradván az állami hatóságok szándékának megfelelően kinevezte saját helynökének Adorján Károly kanonokot, aki az állam bizalmát élvezte. Kánonjogilag egyértelmű volt, hogy a kinevezés érvénytelen, hiszen Kovács Béla még titokban sem vehette át az egyházmegye kormányzását, mert gyakorlatilag Márton Mózesrel egyidejűleg már letartóztatták. Igaz, a tartalékok sorában ő volt az első helyen, ám szabadulása után tartalékos státusza nem éledt fel.²⁹ Főként pedig egy pillanatig sem volt helyettes ordinárius, mert amikor kiszabadult, az egyházmegyét már Lestyán Ferenc vezette titkos ordináriusként, tehát volt főpásztor. A kanonokok viszont újra arra hivatkoz-

hévári Egyházmegye vezetését Márton Árontól. Lemondását 81 éves korában fogadta el a Szentészék 1990. március 14-én. 1993. május 5-én hunyt el.

²⁵ Vö. VIRT 254.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 257.

²⁹ Uo. 257.

tak, hogy nem ismernek semmilyen ordináriust.³⁰

Még radikálisabban merült fel az a kérdés, hogy mennyire azonos a helyettes ordináriusok jogállása a megyéspüspökével vagy az apostoli kormányzóéval, amikor a Szatmári Egyházmegye helyettes ordináriusa, Czumbel Lajos,³¹ aki 1950. május 23-án vette át az egyházmegye vezetését az akkor száműzött Scheffler János püspöktől, a szintén kiválóan képzett egyházjogásztól, 1951. március 10-i letartóztatása után 1956. február 8-án kiszabadult. Ezután Czumbel 1956. február 10-én átvette az egyházmegye vezetését. 1956. augusztus 25-én Pakocs Károly szatmári kanonok jelentést tett Domenico Tardini érseknek, aki pápai államtitkár-helyettes volt. Ebben azt kérdezi, vajon Czumbel Lajos tényleg törvényes ordinárius-e. Pakocs Károly ugyanis Scheffler János püspök általános helynöke volt. 1949. december 17-én azonban perbe fogták. 1950. május 22-én deportálták Scheffler püspököt is, aki azonban előzetesen átadta az egyházmegye kormányzását az első helyen szereplő helyettes ordináriusnak, Czumbel Lajosnak, nem tudván, hogy kényszertartózkodási helyéről képes lesz-e levelek útján kormányozni az egyházmegyét. Közben 1950. október 15-én kiszabadult Pakocs Károly általános helynök. Erről értesült Scheffler püspök is, akivel az egyházmegye papjai és hívei nemcsak levelezés útján, de személyesen is kapcsolatot tudtak tartani. Nem volt ugyanis elzárva, csupán kényszerlakóhelyre utasítva. Ezután a püspök postai levélben kérte fel Pakocs Károly vikáriust, hogy vegye át a Szatmári Egyházmegye irányítását. Czumbel Lajos azonban járatlan volt a kánonjogban. Nem is engedelmeskedett a püspök levelének, hanem arra hivatkozott, hogy a helyettes ordinárius jobb pozícióban van, mint az akadályoztatásból éppen visszatért általános helynök. Pakocs Károly meg volt ugyan győződve arról, hogy a helyettes ordinárius csak akkor kormányozhatja az egyházmegyét, ha a püspök vagy annak általános helynöke az 1917-es CIC 429. kánonja szerint akadályoztatva van, mégis a köznyugalom kedvéért szanála Czumbel intézkedéseit, melyeket a fenti okból érvénytelennek tartott.

³⁰ Uo. 258.

³¹ Rómában tanult a Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként, majd a háború miatt Innsbruckban folytatta tanulmányait. 1916. július 12-én szerzett filozófiai doktorátust. Tanulmányi helye és ideje alapján közel állt Meszlényi Zoltánhoz – vö. TEMPFLI 1115.

³² Személyéről lásd: ERDŐ P., *Magyar kánonjogászok az Egyetemes Egyház történetében*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* 18 (2006) 16-17.

³³ „Jurisdictio ordinarii substituti expirat in momento, quo ep[iscopu]s vel vicarius eius generalis,

Ezután fogták perbe 1951. március 10-én Czumbel Lajost is. Ezt követően az általános helynököt is eltávolították az egyházmegye területéről. Ám Scheffler János 1952. március 12-én bekövetkezett halálakor sokak számára bizonytalannak tűnt a jogi helyzet. Számos viszontagság után Czumbel kanonok 1956-os szabadulását követően senkit meg nem kérdezve, visszavette az egyházmegye kormányzását. Úgy gondolta ugyanis, hogy a helyettes ordinárius joghatósága is feléled szabadulása után, mint a megyéspüspöké. Ezután Pakocs Károly levélben kért jogi tanácsot Magyary Gyula kánonjogász professzortól, aki a római Urbaniana Egyetem tanára volt.³² Magyary professzor azt válaszolta, hogy a helyettes ordinárius joghatósága megszűnik abban a pillanatban, amikor a püspök vagy annak általános helynöke vagy egy következő helyettes ordinárius átveszi az egyházmegye kormányzását.³³ Ekkor már a helyzet tisztázását Pakocs Károlynak is – mint említettük – a Szentszéktől kellett kérnie. Ezt tetézte még az a jogbizonytalanság, amit az okozott, hogy a Szatmári és a Nagyváradi Egyházmegyét hiteles okirat hiányában nem tudták, hogy egyesítettnek kell-e tekinteni vagy sem.

3. Az Esztergomi Főegyházmegye jogi helyzete Mindszenty bíboros letartóztatása és Drahos János halála után

Serédi Jusztinián 1945. március 29-én bekövetkezett halála után az egyházmegye vezetését Drahos János kanonok vette át káptalani helynökökként.³⁴ Már ebben a korai időben bizonyos intézkedései kapcsán körlevélben is különleges szentszéki felhatalmazásra hivatkozott.³⁵

Mindszenty József hivatalba lépése után az általános helyzet meglehetősen súlyos volt. Mivel azonban a püspök által akadályoztatás esetére kijelölt helyettes ordináriusok megbízását az 1917-es CIC 429. kánonja nem írja kifejezetten elő, inkább csak a lehetőséget hangsúlyozza, nem meglepő, hogy ilyen helyetteseket megnevező okmány Mindszenty bíborostól 1945-ből és 1946-ból nem ismeretes. Ugyanakkor kétségtelen,

vel subsequens ordinarius substitutus regimen dioecesanum suscipit” – idézi Pakocs Károly levélének hivatkozását TEMPFLI 1021.

³⁴ Ilyen minőségben köszönti a főegyházmegye papságát és híveit 1945. március 31-én kelt körlevelében, vö. *Circulares Archidioecesanae* (Strigonii 1945) 6: 1945. évi II. körlevél.

³⁵ *Circulares Archidioecesanae* (Strigonii 1945) 19: V. körlevél, Nr. 479: „Ad notitiam Ven. Cleri profero me durante munere Vicarii Capitularis e speciali dispositione supremae ecclesiasticae auctoritatis ob extraordinarias circumstantias úti posse omnibus facultatibus Episcopi residentialis propriis.”

hogyan az új primás már igen korán hatósági megfigyelés alatt állt, 1946-ból már rendre találhatók jelentések róla az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL).³⁶ A későbbi joghatóság szempontjából azonban a legfontosabb egy gépelt levél másolati példánya, amelyen Mindszenty bíboros neve rövidítve szerepel, gépírással (M.H.P. = Mindszenty Hercegprimás). Nyilván aláírása csak az eredetin volt megtalálható. Ez a levél a Főegyházmegyei Hivatalban gépeléskor készült plusz indigós példánynak látszik, melyet már akkor eljuttattak az államvédelmi hatóságoknak. A levél szövege így hangzik:

*A legteljesebb titoktartással!
Méltóságos és Főtisztelendő Uram!*

Orosz megszállás esetére a pápától kegyesen kapott különleges felhatalmazásra támaszkodva kinevezem Excellenciádat arra, hogy a főegyházmegye kormányzását átvegye abban az esetben, ha az esztergomi szék az én fogságom, letartóztatásom, száműzetésem vagy cselekvőképességem [helyesen: cselekvőképtelenségem] miatt oly mértékben szenved erőszakot, hogy még levél útján sem tudok szabadon érintkezni az egyházmegyebeliekkel. Halálom esetén /Méltóságod, azután Főt. Meszlényi Z. Lajos c. püspök úr ő excellenciája/ legyenek utódaim, ha az orosz megszállás miatti rendkívüli körülmények a káptalani helytartónak az egyházjog szerinti megválasztását teljesen lehetetlenné teszik.

Excellenciád mihelyst a fentiek értelmében átveszi a főegyházmegye kormányzását, nyomban amint lehet igyekezzék az Apostoli Szentszéket a hivatal-átvételtől értesíteni és nevezzen meg egy papot, aki helyette a már kinevezett második nyomába lépjen.

Akik így az egyházkormányzást átveszik, azokat ugyanazok a kötelezettségek terhelik és ugyanazok a jogokat élvezik, mint a megyéspüspök, és ugyanazokat a rendkívüli felhatalmazásokat birtokolják, melyeket a 6290/1944 számú különleges jegyzék felsorol, kivéve azokat, amelyek püspöki hatalmat igényelnek, és ennek ők nincsenek birtokában.

Ha pedig azt a különleges felhatalmazást, melynek alapján a fenti rendelkezést tettem, a Szentszék nem adta volna meg, + az Egyházi Törvénykönyv értelmében minden felhatalmazást átadok Méltóságos és Főtisztelendő Úrnak + beleértve a felhatalmazást tiltott könyvek tartásá-

³⁶ Pl. ÁBTL 3.2.4. K-384/2, 1-6 (1946. szeptember 24.), uo. 7-14 (1946. szeptember 24. - 1948. július 7. stb.).

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-700/30, 1,2. A ferde zárójel közé tett szövegrész a függelékben ferde záró-

nak és olvasásának engedélyezésére, valamint házasságoknak gyökerükben való orvoslására a megszabott rendelkezések szerint.

Ami pedig az országos egyházi ügyeket illeti, ha az idő rövidsége sürget, Méltóságod alkalmas döntéseket hozhat, ha azonban megfelelő idő rendelkezésre áll, értesitse a kalocsai érseket, aki összehívva az egri és székesfehérvári főpásztorokat Méltóságoddal együtt határozza, ami szükséges.

Egyébként...

Esztergom, 1947. június 12

M.H.P.

Még ugyanezen az oldalon egy kiegészítő, alternatív szövegváltozat kapcsolódik a levélhez. Maga a levél fenti formájában Drahos Jánosnak szól. Az alternatív szövegekkel kiegészített változat címzettje nyilvánvalóan Meszlényi Zoltán:

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Úr!

/ méltóságos és főtisztelendő Drahos János apostoli főjegyző, általános helytartóm, majd Nagyméltóságú és Főtisztelendő Úr /

+ és méltóságos és főtisztelendő Drahos János általános helytartóm akadályozva van a joghatóság gyakorlásában, arra az esetre most kinevezem Nagyméltóságodat általános helytartómmá átadva minden felhatalmazást az Egyházi Törvénykönyv értelmében, +.³⁷

A fenti levélből adódik, hogy a helyettes ordináriusok állításának az a rendszere, amit az 1948. június 29-én kelt *Nominatio substitutorum* kezdetű rendelkezés tartalmaz, nem volt újdonság, hanem lényegét tekintve már korábban is megadta ezt a megbízást és felhatalmazást a Szent-szék. Az idézett levélből következően még 1944-ben, hiszen a szöveg arra utal, hogy a pápától kapott felhatalmazás „orosz megszállás esetére” szól. Ugyanezt támasztja alá, hogy a levél utal a 6290/1944. számú különleges jegyzékre, ami természetesen szentszéki dokumentum volt, hiszen a főpásztoroknak adott felhatalmazásokat tartalmazta.

Kitűnik a levélből továbbá, hogy Mindszenty bíboros is bízott meg titokban helyettes ordináriusokat már 1947. június 12-én, mégpedig

jelekben álló résszel helyettesítendő abban a változatban, amely Meszlényi Zoltán püspöknek szólt, ugyanígy a két + között szereplő rész is a függelékben két + között álló szöveggel helyettesítendő a Meszlényi püspöknek szóló változatban. E helyütt mondunk köszönetet Dr. Beke Margitnak szíves készségéért, mellyel figyelmünket felhívta erre a dokumentumra.

első helyen Drahos János általános helynököt, második helyen Meszlényi Zoltán segédpüspököt. Eltér azonban az 1948-ban kiadott szentszéki rendelkezéstől, hogy Mindszenty bíboros másodsorban Meszlényi Zoltánt csak arra az esetre jelöli ki helyettes ordináriusnak, ha ő maga (Mindszenty bíboros) meghal, és káptalani helynök megválasztása sem lehetséges. Arról viszont nem szól, hogy az érsek pusztá akadályoztatása esetén is át kellene vennie Drahos János után Meszlényi Zoltánnak az egyházmegye kormányzását. Hogy Drahos János Mindszenty József letartóztatása után általános helynökként vezette az egyházmegyét, az kitűnik a kormányzás átvételét bejelentő körleveléből.³⁸ Az viszont, hogy élt-e azokkal a messzebbmenő felhatalmazásokkal is, amelyeket a helyettes ordináriusok kaptak, további tisztázást igényel. Az 1917-es CIC 429. kánonja alapján mindenestre világos, hogy a püspök akadályoztatása esetén előbb az általános helynök veszi át a kormányzást, és csak akkor következik a helyettes ordinárius, ha az előbbi megoldásra nincs lehetőség. Mindenestre az általános helynöknek a főpásztor akadályoztatása esetén nem kellett nyilvánosságra hoznia helyettes ordináriusi minőségét, mert enélkül is elláthatta a legtöbb kormányzati feladatot. Amire az általános helynök hatásköre nem terjedt ki, ott elég volt esetleg különleges szentszéki felhatalmazásra utalnia, ahogyan ezt Drahos János 1945-ben meg is tette.³⁹ Mindszenty bíboros letartóztatása után, vagyis 1948 végén már a romániai egyházmegyéknek a bukaresti nunciátúra által 1948 őszén⁴⁰ elküldött *Nominatio substitutorum* című dokumentum is hatályban volt. Igaz, Magyarországról Angelo Rotta nunciust már 1945-ben kiutasították, így a püspökök a szentszéki képvisellettől eligazítást nem kaphattak, erről az újabb rendelkezésről mégis tudomásuk lehetett.

Ezek alapján lehetséges, hogy vagy maga Mindszenty bíboros még letartóztatása előtt,⁴¹ vagy Drahos János a főegyházmegye kormányzásának átvétele után Meszlényi Zoltán mögé, második helyre – a

³⁸ *Circulares Dioecessanae* (Strigonii 1949) 2 (I. körlevél, Nr. 8914/1948).

³⁹ *Circulares Archidioecessanae* (Strigonii 1945) 19 (V. körlevél, Nr. 479).

⁴⁰ Október 26-án – vö. TEMPFLI 149.

⁴¹ Erre lehetne következtetni az *Emlékirataim* egy megjegyzéséből – lásd alább: 47. jegyz.

⁴² *Circulares Dioecessanae* (Strigonii 1950) (belefüzve oldalszám nélkül!).

⁴³ Az Esztergomi Székesfőkáptalan kanonokja volt 1944. április 22-től, vö. BEKE M., *Esztergomi kanonokok (1900-tól 1985)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 10) (Unterhaching 1989) 119.

főpásztor halála esetére – vagy saját maga mögé első helyre – a bíboros főpásztor további akadályoztatása és a saját kiesése esetére – újabb helyettes ordináriust nevezett ki. További adatok felmerüléséig bizonyos valószínűséggel feltételezhető, hogy ez a személy Gigler Károly volt. Gíglert – bár ez az egyházmegyei körlevelekben nem jelent meg – Drahos általános helynök helyettesé nevezte ki. Drahos halálos betegsége miatt Gigler 1950. június 5-én egy rövid körlevelet is kiadott „Dr. Gigler Károly érseki általános helytartó h[elyettes]” aláírással.⁴² Gigler kanonokot⁴³ – szemben néhány olyan információval, amely szerint csak 1950 júliusában vették őrizetbe⁴⁴ – már 1950. június 17-e, vagyis a káptalani választás előtt letartóztatták.⁴⁵

Eszerint Meszlényi Zoltán Drahos halálával különleges helyzetbe került. Egyrészt ő lett volna a soros helyettes ordinárius, ha Mindszenty bíboros már nem él, és a káptalan nem tud szabadon választani, másrészt Mindszenty bíboros akadályoztatásának idejére nézve is lehetett esetleg helyettes ordinárius Gigler Károly személyében, akit viszont már letartóztattak. A káptalan nyilvánvalóan nem tudott akadályoztatás esetére megbízott és még szabadlábban lévő más helyettes ordináriusról, hiszen ha tudott volna, nem választhatott volna helynököt. Ugyanakkor Meszlényi püspök volt az, aki a választás előtti napon, 1950. június 16-án a kanonokokkal tartott megbeszélésen azt javasolta, hogy elegendő lenne választás helyett Witz Béla budapesti helynök joghatóságát kiterjeszteni az egész egyházmegyére.⁴⁶

4. Meszlényi Zoltán saját értékelése Mindszenty bíboros akadályoztatása idején az egyházmegye kormányzásáról

A fentiekből úgy látszik, hogy Meszlényi Zoltán nem tartotta magát Drahos halálával soron következő helyettes ordináriusnak, hiszen

⁴⁴ Vö. BEKE M., *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892-2006* (Budapest 2008) 230.

⁴⁵ Egy 1950. június 22-én kelt ügynöki jelentés például arról számol be, hogy a „kispapság Dr. Giegler [sic!] letartóztatását megelégedéssel vette tudomásul, mint olyant, ki Drahosnak volt a megbízottja és tanácsadója” (ÁBTL 3.1.9. V-71165/31). Egy másik jelentés az 1950. június 17-i esztergomi eseményekről szólva megjegyzi, hogy Czapik Gyula Meszlényi Zoltán megválasztása kapcsán kijelentette: Megtörténhet, hogy Meszlényivel is az fog történni, mint Gíglerrel (vagyis elhurcolják), vö. ÁBTL 0-13.404/1. Egy 1950. június 22-én kelt ügynöki jelentés szerint „már egy hete, hogy Giegler [sic!] letartóztatása óta a hivatali ügyeket nem intézi senki” (ÁBTL 3.1.9. V-71165/27). Ezek szerint Gíglert június 15-én, gyakorlatilag Drahos halálával egyidejűleg tartóztatták le.

⁴⁶ A javaslatot ügynöki jelentés igazolja: ÁBTL 0-13.405/1.

Mindszenty bíboros 1947. június 12-i levele őt csak arra az esetre jelölte Drahos után helyettes ordináriusnak, ha az érseki szék üresedése idején a káptalan nem tud helynököt választani. Tehát Meszlényi jelölése nem vonatkozott a szék akadályoztatásának idejére. Ha arra is vonatkozott volna, Meszlényi nem egyezhetett volna bele abba, hogy a káptalan válasszon *sede plena* helynököt, mert ez érvénytelen lett volna. Hogy más személy (Gigleren kívül, akár Mindszenty prímástól, akár Drahos Jánostól) szintén helyettes ordináriusi megbízást kapott volna, mégpedig a szék akadályoztatásának esetére, arról konkrét okiratokkal alátámasztott tudomásunk ez idő szerint nincs. Megjegyzendő azonban, hogy Mindszenty bíboros emlékirataiban tesz általános utalást erre, mégpedig a szövegösszefüggés szerint 1948 novemberére vonatkozólag. Ezt írja: „Intézkedtem arról is, hogy bebörtönzésem után milyen sorrendben kövessék egymást az általános helynöki tisztségben a főkáptalan tagjai.”⁴⁷ Ha lett volna szabadlábbon 1950. június 17-én ilyen személy, annak a káptalani választás megakadályozása végett be kellett volna jelentenie saját helyettes ordináriusi minőségét. Ez Gigler elhurcolása után biztos le tartóztatást jelentett volna. Titkos ordináriusként viszont helyettes ordinárius addig nem működött nálunk. Erdélyben is csak Jakab Antal volt az első, aki titokban vette át a kormányzást 1951. március 10. után, és ő is csak szentszéki utasításra lépett a földalatti működés útjára. Ám később neki is a nyilvánosság elé kellett lépnie. Esztergomban tehát vagy nem volt szabadlábbon helyettes ordinárius, vagy személyéről senki nem tudott a káptalantól, így Meszlényi Zoltán sem, aki ezt bizonyára bejelentette volna az érvénytelen választás megakadályozása céljából.

Meszlényi püspök tehát a következő jogi megfontolás alapján állt: az 1917-es CIC 429. kánon 1. §-a szerint a megyéspüspököt akadályoztatása esetén első renden az általános helynök helyettesíti, és csak annak hiánya vagy akadályoztatása miatt lép be a helyettes ordinárius,

⁴⁷ MINDSZENTY J., *Emlékirataim* (Budapest 2002) 236. Erről az intézkedésről okiratot nem ismerünk. Kabar Sándor pilisszentlászlói plébános úr szóbeli közlése szerint Dr. Erdős Mátyás hajdani esztergomi spirituális, aki részt vett Mindszenty rendelkezésének közvetítésében, azt mondta, hogy helyettes ordináriusnak Mindszenty bíboros Drahos János után Gigler Károlyt, őutána pedig Meszlényi Zoltán püspököt jelölte meg, minden valószínűség szerint csak szóban.

⁴⁸ VÖ. JONE, H., *Gesetzbuch des kanonischen Rechtes. Erklärung der Kanones I* (Paderborn 1939) 298.

⁴⁹ Ez az állapot az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében is folytatódott 1993 után, azzal a módosulással, hogy amikor a Főegyházmegyei Hivatal Budapestre költözött, a Budapesten működő általános helynök kapta megszorítás nélkül a kinevezést, az esztergomi általános helynök feladata

majd annak hiánya vagy akadályoztatása esetén választhat csupán a káptalan. Márpedig a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozatának kiadása előtt, mely a püspöki helynök tisztségét bevezette (27. pont), több helyütt több általános helynököt is kineveztek egyazon egyházmegyében. Ezt az 1917-es CIC 366. k. 3. §-a tiltotta, bár nagy egyházmegyék esetén ennek lehetőségét elismerte (uo). A magyarázók szerint, ha több általános helynök volt, ezek feladatukat *in solidum* látták el, vagyis adott esetben bármelyikük köteles volt az egész tisztség ellátására.⁴⁸ Az Esztergomi Főegyházmegyében Esztergomban általános helynök működött, de Budapesten is volt általános helynök, akinek hatásköre azonban csak a fővárosra terjedt ki.⁴⁹ Ez a területi korlátozás bizonyos jogi anomáliát jelentett. Kinevezése szerint a budapesti helynök is általános helynök volt, bár sajátos – nem teljes – értelemben. Ha jogilag általános helynöknek számított volna, akkor át kellett volna vennie az egyházmegye kormányzását. Az általános helynök fogalmának azonban nem felelt meg (vö. 1917-es CIC 366. k. 1. §; 368. k. 2. §), ha valaki csak a terület egy részére kapott joghatóságot.⁵⁰ Ezért Meszlényi Zoltán Witz Béla budapesti helynök joghatóságának kiterjesztését javasolta.⁵¹ Ezek szerint elméletben feltételezte, hogy a budapesti helynök is teljes jogú általános helynök, csak a fővároson kívül a főpásztor a funkciókat az esztergomi általános helynöknek tartotta fenn a kinevezési iratban. Ha viszont Meszlényi püspök Witz Bélát teljes jogú általános helynöknek tekintette volna, tiltakoznia kellett volna a káptalani választás ellen. Ezt azonban – legalább is nyíltan – nem tette meg. Ennek lehetett volna oka az, hogy Witz Béla előzetesen megvált budapesti általános helynöki tisztségétől. Ám a káptalan nem lett volna illetékes Witz lemondásának elfogadására. Eltérően ugyanis a széküresedéstől, amikor az általános helynök tisztsége automatikusan megszűnik (1917-es CIC 371. k.), az egyházmegye kormányzása pedig – az akkori jog szerint – ideiglenesen a káptalanra száll

viszont csak az egyházmegye vidéki részeire szólt. Ennek a helyzetnek 2003-ban vége szakadt Dr. Beer Miklós esztergomi általános helynök váci megyéspüspöki kinevezésével. Attól fogva az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyének csak egy általános helynöke van, aki Budapesten működik. Az 1950. júniusi állapot szerint Drahos János az egész egyházmegye területére szóló általános helynök volt: *Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno 1947* (Budapestini é.n.) 23: „Vicarius archiepiscopalis pro toto territorio Archidioeceseos”. Witz Béla viszont csak a budapesti helynökség területére kinevezett általános helynök volt: uo. „Vicarius archiepiscopalis generalis in districtu vicariali archiepiscopali Budapestinensi”.

⁵⁰ JONE I, 298.

⁵¹ ÁBTL O-13.405/1 (ügynöki jelentés).

(1917-es CIC 391. k. 1. §), a szék akadályoztatásakor a káptalan egyáltalán nem kormányozza még ideiglenesen sem az egyházmegyét, csupán szükség esetén helynököt választhat. Vagyis Witz Béla budapesti helynökségéről a káptalan előtt nem mondhatott le. Eszerint az ügyben szereplő egyházbírók, élükön Meszlényi püspökkel, arra gondoltak: a budapesti helynök esetében nem biztos, hogy feladatköre megfelel annak, amit az 1917-es CIC 429. kánonja általános helynökön ért az *egész* egyházmegye kormányzása szempontjából. Az 1917-es CIC 366. k. 1. §-a is arra utal, hogy az általános helynök a püspököt az egész egyházmegye kormányzásában segíti. Márpedig jogkétség esetén még a jogcselekményt érvénytelenné vagy a személyt jogképtelenné tevő törvények sem voltak kötelezők (1917-es CIC 15. k.), vagyis a kormánynak az általános helynök által történő átvételét előíró rendelkezés (1917-es CIC 429. k. 1. §) sem, ha jogilag kétes volt, hogy az adott személy – Witz Béla – általános helynöknek számít-e vagy sem. Ebből érthető, hogy Meszlényi Zoltán Witz Béláról – egy ügynöki jelentés szerint – még 1950. június 17. után is úgy beszélt, mint „helytartóról”.⁵² Tehát Witz Béla nem budapesti helynökségéről, hanem csak a káptalan által végzett helynökké választásának elfogadásáról mondott le. Ezt viszont a káptalan előtt is megtehetette.

1950. június 17-én ugyanis a káptalani választás Witz Béla mellett szólt (11-ből 8 szavazattal), aki azonban nem vállalta el a helytartói tisztséget, „lemondott” róla betegségére és hozzá nem értésére hivatkozva.⁵³ A betegség és a hozzáértés hiánya a kánonjogban közismert oka volt a hivatalról (és így természetesen az arra történt megválasztásról) való lemondásnak.⁵⁴ Witz Béla esetében azonban a járatlanságra való hivatkozás kevésbé meggyőző, hiszen a budapesti helynök tisztségét már 1944 óta ő töltötte be.⁵⁵

Ezután Meszlényi püspök vállán nyugodott az egész helyzet terhe és feszültsége. Ez akkor sem lett volna könnyű próbatétel, ha nem avatkoznak be az állami hatóságok. Ez azonban több csatornán keresztül is

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-71165/23.

⁵³ ÁBTL 3.1.9 V-71165/33.

⁵⁴ Ezt ősi emlékeztető versike is tartalmazta: „Debilis, ignarus, male conscius, irregularis, - Quem mala plebs odit, dans scandala cedere possit” – vö. PRÜMMER, D. M., *Manuale Iuris Canonici* (Friburgi Brisgoviae 1933, 6. kiad.) 115, q.83, 7. jegyz.

⁵⁵ BEKE, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága* 812.

⁵⁶ ÁBTL O-13405/1, 2. old.

megtörtént. Balázs Lajos plébános, Balogh István páterre és a Belügyminisztériumra, illetve a kormányra hivatkozva közölte, hogy a hatóságok Beresztóczy Miklós megválasztását kívánják.⁵⁶ Czapik Gyula egri érsek és Dudás Miklós hajdudorogi püspök pedig ugyancsak Beresztóczy megválasztását sürgette. Dudás arra is hivatkozott, hogy a börtönben beszélt Mindszenty bíborossal, akinek ez a kifejezett kívánsága.⁵⁷ Meszlényi püspök a káptalanban a helynökválasztás előtt, Drahos temetése után kijelentette, hogy „feltűnőnek tartja Dudás látogatását a primásnál másodízben, mert tudomása szerint, Dudás és Mindszenty nem álltak szoros kapcsolatban”.⁵⁸ Meszlényi hozzátette, hogy a primás ilyen üzenetét nem szabad figyelembe venni, hiszen voltak már korábbi hasonló üzenetei is, melyeket szintén nem vettek figyelembe. Ezen üzenetek ellen szólt a primásnak az az irata is, amelyet még letartóztatása előtt készített, és amelyben kijelentette, hogy ne vegyenek komolyan semmit abból, amit a börtönből esetleg írni fog.⁵⁹ Így a káptalan nem adott hitelt az üzenetnek. Az azóta feltárt források igazolják, hogy a káptalan aggodalma teljesen indokolt volt.⁶⁰ Egyébként kánonjogilag abszurdum is lett volna, hogy a káptalan a püspök akadályoztatása miatt úgy válasszon helynököt, hogy ebben a püspök ilyen állapotában adott útmutatásait vagy utasításait követi. Hiszen ha a püspök szabad akaratnyilvánítását közölni tudja a káptalannal, akkor nincs akadályozva (vö. 1917-es CIC 429. k. 1. §). Vagyis akkor helynök sem választható.

Tudomásunk van azonban Meszlényi püspöknek egy másik kifogásáról is, amelyet a választás előtt a káptalanban megfogalmazott. A Beresztóczy megválasztását követelő állami sürgetés hatására kijelentette: a káptalani ülés zavaros és lehetetlen helyzetbe került, mivel már nincs meg a választás szabadsága, és ezért felmerül a kérdés, hogy meg lehet-e a választást tartani.⁶¹ Mivel Witz Béla, aki előzetesen már többséget kapott, de nem fogadta el megválasztását, kijelentette, hogy továbbra se hajlandó a mellette szóló választást elfogadni, ezért az állami akaratról szóló

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-71165/33.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-71165/34.

⁵⁹ ÁBTL O-13415/1, 4. old.

⁶⁰ Vö. SOMORJAI Á. – ZINNER T., *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez* (Budapest 2008) 106.

⁶¹ ÁBTL O-13514/1, 4. old.

üzenetek „figyelmen kívül hagyásával” újabb választást végeztek.⁶²

Ha ez alkalommal Beresztóczyt választották volna, jogos lett volna Meszlényi püspök aggodalma a választás érvényességét illetően, mivel az 1917-es CIC 166. kánonja kimondta, hogy a laikusi beavatkozás hatására, nem szabadon végzett választás érvénytelen. Tudhatták ezt a kanonokok is. Így esett a választás Meszlényi Zoltánra, *aki az eredményt azért fogadta el, hogy érvényesen kijelölt főpásztor legyen az egyházmegyének.*

Hogy az állami nyomásra, az egyházi törvények ellenében tisztiséget elfoglalni egyházi szempontból érvénytelen és büntetendő, azt az Apostoli Szentszék 1950. június 29-én kelt határozata is hangsúlyozza. Az ilyen esetekre a dekrétum szerint XII. Piusz pápa az Apostoli Szentszéknek sajátos módon fenntartott, önmagától beálló kiközösítést rendelt.⁶³ A Szentszék intézkedését általánosnak és megelőző jellegűnek tekinthetjük. Kiadására nyilván a kommunista országokban történt események miatt került sor.

A választás elfogadása után Meszlényi Zoltán püspököt (minden bizonnyal 1950. június 29-én) elhurcolták. Egyelőre nincs igazolható ismeretünk arról, hogy rövid, 12 napos káptalani helytartói működése alatt nevezett-e ki akadályoztatása esetére egy vagy több helyettes ordináriust. Mindenesetre az események által megrendített és létszámában megfigyaltatott (a letartóztatott Meszlényi Zoltán is kanonok volt) esztergomi káptalan 1950. július 5-én megválasztotta Beresztóczyt „káptalani helytartóvá”.⁶⁴ Ha volt Meszlényi által megbízott helyettes ordinárius, az illető ezt a megbízatását nem hozta nyilvánosságra. Mindenesetre az egyházmegye Beresztóczy által való vezetése törvényességét már a választás szabadságának hiánya miatt is kétségbe lehetett vonni. Mindez azonban jelentőségét veszítette azáltal, hogy a Szentszék Hamvas Endrét hamarosan (1950. július 18-án)⁶⁵ az Esztergomi Főegyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki csanádi püspöki tisztségének megtartása mellett. Hamvas Endre 1950. október 1-én kelt első esztergomi egyházmegyei⁶⁶ körlevelének elején teljes latin szövegében közli a Zsinati Kongregáció fent említett 1950. június 29-i dekrétumát. Az ő kinevezésével minden esetleges helyettes ordinárius, illetve érvényesen vagy érvénytelenül megválasztott káptalani helytartó hivatalát veszítette, hiszen az általános

⁶² Uo.

⁶³ SACRA CONGREGATIO CONCILII, Decr. *Catholica Ecclesia* (De ecclesiasticis officiis et beneficiis canonice instituendis seu providendis) 29. junii 1950.

⁶⁴ Ezt 1950. július 22-én kelt körlevelében közli az egyházmegye papságával: *Circulares Dioecese-*

helynök, illetve ezek a további személyek a püspök akadályoztatása esetén az egyházmegyét csak akkor vezethették, ha az Apostoli Szentszék másként nem rendelkezett (1917-es CIC 429. k. 1. §). Egy ilyen eltérő szentszéki rendelkezés legtipikusabb példája pedig az apostoli kormányzó kinevezése volt.⁶⁷

5. Következtetések

A fentiekből az alábbi egyházi jogi jellegű következtetések adódnak:

1. Magyarországon is elindult a helyettes ordináriusok kinevezésének folyamata. Ezt Mindszenty bíboros fenti levele igazolja.

2. Mindszenty bíboros 1947. június 12-én, vagyis még a Szent-szék 1948-ban kiadott *Nominatio substitutorum* című rendelkezése előtt nevezett meg két helyettes ordináriust. A kinevezés jellege eltért attól, amit később a szentszéki okmány megjelölt, hiszen a helyettesek nevezése a főpásztor halála és a káptalan cselekvőképtelensége esetére szólt, noha említést tett az érsek fogságáról és cselekvőképtelenségéről is. Ám az érsek akadályoztatása esetére csak az általános helynököt jelölte helyettes ordináriusnak, mögé második helyre senkit nem állított. Minthogy az egyetemes jog szerint a főpásztor akadályoztatása idején amúgy is az általános helynök vezette volna az egyházmegyét, a primási rendelkezés ezen részének az értelme csak az lehetett, hogy az általános helynök szélesebb körű jogokat gyakorolhasson, mint ami pusztán helynöki tisztsége alapján megillette volna. Mindszenty levelének második bekezdése, mely arra utal, hogy helyette a levél címzettje „a fentiek értelmében átveszi a főegyházmegye kormányzását”, az adott levél összefüggésében a főpásztor halálának esetére utal, hiszen az újabb pap megnevezését azért rendeli el, hogy az majd szükség esetén „a már kinevezett második nyomába lépjen”. Ez a már kinevezett második Mészlényi Zoltán volt, de az ő kinevezése a levél óvatossága vagy technikai hibája miatt csak Mindszenty halála esetére szólt.

3. Mindszenty bíboros helyettes ordináriusokat rendelő leveléből az látszik, hogy a főpásztor bizonytalanságban volt a pontos jogi helyzet

sanae (Strigonii 1950) 29-30 (X. körlevél).

⁶⁵ Mészlényi Zoltán Lajos életrajza, in *Alázatos szolgálat. Dr. Mészlényi Zoltán Lajos szentbeszédei* (összeállította Történelem Bizottság; Don Bosco Kiadó, Budapest 2007) 40.

⁶⁶ *Circulares Dioecessanae* (Strigonii 1950) 31 (XI. körlevél, Nr. 4498).

⁶⁷ Vö. pl. JONE I, 341.

felől, hiszen azt írja: „ha pedig azt a különleges felhatalmazást, melynek alapján a fenti rendelkezést tettem, a Szentszék nem adta volna meg...”.

4. Meszlényi Zoltán magatartásából egyértelmű, hogy Drahos János halálakor nem tekintette magát helyettes ordináriusnak, hiszen akkor tiltakoznia kellett volna a káptalani választás megkezdése ellen. Mindszenty bíboros fent idézett levele alapján nem is tekinthette magát ordináriusnak, mert őt a főpásztor csak a saját halála esetére nevezte meg.

5. Witz Béla budapesti általános helynököt Meszlényi Zoltán nem tekinthette a jog szerinti teljes értelemben vett általános helynöknek, ezért legalábbis jogkétség címén nem érezte magát kötelesnek, hogy erre hivatkozva tiltakozzék a választás megtartása ellen.

6. Meszlényi püspök előzetesen teljes joggal tiltakozott Beresztóczy Miklós esetleges megválasztása ellen, hiszen ez a választás az állami nyomás miatt nem lett volna szabad, és így érvénytelen lett volna.

7. Gigler Károly helyettes általános helynök szerepét esetleg fel lehetett volna fogni helyettes ordináriusi funkciónak. Erre Gigler kaphatott kinevezést magától a prímástól 1848. december 26-a előtt. Az ő ilyen kinevezésére Drahos Jánosnak is mindenképpen joga lett volna, függetlenül Mindszenty bíboros 1947. június 12-i levelétől. Ezt a jogot és feladatot ugyanis az Apostoli Szentszék 1948-ban kiadott *Nominatio substitutorum* című rendelkezése megadta. Gigler Károly funkciója azonban a káptalani választásnak nem lehetett jogi akadálya, hiszen őt már a választás előtt letartóztatták.

8. Az egyházmegye vezetésének törvényes folytatása Meszlényi püspök letartóztatása után veszélybe került, de ezt az Apostoli Szentszék Hamvas Endre apostoli kormányzói kinevezésével megoldotta. E kinevezésből érzékelhető, hogy a Szentszék XII. Piusz pápa idején is nagy erőfeszítéseket tett az egyházmegyék törvényes kormányzásának biztosítására. Erre szükség is volt, hiszen ahol a latin szertartású Katolikus Egyház elvileg hivatalosan, az állam által is elismerten működhetett, óriási feszültség és technikai nehézség származott abból, ha titokban kellett tartani, hogy a nyilvánosan is működő szervezetnek ki a Szentszék által elismert vezetője. Ezért Magyarországon a Szentszék ekkor nem adott utasítást a helyettes ordináriusok titkos működésére. Erre még nem is kényszerült rá, mivel több felszentelt püspök szabadlábon volt, és vezette egyházmegyéjét, továbbá mivel az állami hatóságok is eltűrték –

⁶⁸ VIRT 253.

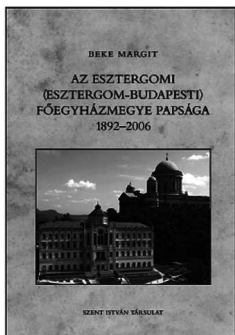
⁶⁹ VIRT 260.

legalább is bizonyos személyek – apostoli kormányzóvá való kinevezését. Romániában az 1950-es évek elején nem volt püspök szabadlábon, a titkos egyházkormányzat gondolata nem csupán a betiltott görög katolikusok esetében, de a legalísan létező latin szertartású egyházmegyék esetén is felmerült. Azt azonban, hogy ki az ordinárius, a nunciatúra számon tartotta. Csak annak megszüntetése után, 1952-től⁶⁸ kezdődött az igazi jogbizonytalanság, mely oda vezetett, hogy a titkos ordináriusok hősies helyállása ellenére például a Gyulafehérvári Egyházmegyének „1954 decembere és Márton Áron hazatérése, 1955 márciusa között *valószínűleg* már nem volt titkos ordináriusa”.⁶⁹ A Szatmári Egyházmegyében is jogbizonytalanság alakult ki az ordinárius személye körül Czumbel Lajos esetében (lásd fent).

9. Mindezekben a helyzetekben döntő fontosságú volt a pontos kánonjogi tájékozottság, melynek megtestesítője az Esztergomi Főegyházmegyében éppen Meszlényi püspök volt. *Ő azért vállalta a káptalani helynökséget, amely miatt elhurcolták és igazi vértanúhoz illő halált szenvedett, mert csak így látta biztosítva az egyházmegye kánonjogilag érvényes és törvényes vezetését.*

10. Az üldöztetés vagy elnyomás körülményei között kialakuló rendkívüli állapotra a kánonjog rendszerének egésze nincs teljes mértékben felkészülve, így adott esetben rendkívül magas szintű és kreatív egyházi tudás szükséges a felmerülő problémák⁷⁰ megoldásához.

⁷⁰ Vö. pl. ERDŐ P., *Probleme der synodalen Organe mit Leitungsgewalt in der Kirche. Die Folgen der Untätigkeit der Bischofskonferenz im Bereich der Rechtssetzung*, in REES, W. (Hrsg.), *Recht in Kirche und Staat. Joseph Listl zum 75. Geburtstag* (Berlin 2004) 155-161.

BEKE MARGIT

*Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti)
Főegyházmegye papsága
1892–2006*

Beke Margit életrajzi lexikona rendkívüli munka, amelyhez hasonló több mint száz éve nem jelent meg. A kötet egybegyűjti az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegyében 1892–2006 között szolgáló papok, plébánosok életrajzát. A kötetben helyet kaptak azok a papok is, akiket más egyházmegyében szenteltek föl, de a vizsgált időszakban az Esztergom-Budapesti Egyházmegye kötelékébe kerültek. Jelen mű nem csupán az adatok összegyűjtésére törekedett: az életrajzokból következtetni lehet arra, hogyan érvényesül a krisztusi küldetés: „Tanítsatok minden népet!” A plébánosok mellett a kötet felsorakoztatja azokat a személyiségeket is, akik káplánok, teológiai tanárok, hittanárok, vagy rétegpasztorációs lelkészek lettek. A papság sorából többen prímási, érseki, püspöki méltóságot viseltek; nem kevesen tudósok, írók, művészek, főként pedig kiváló lelkipásztorok voltak, akikre büszke lehet az Egyház és a társadalom. 832 oldal, keménytáblás. Ára: 4800 Ft

Szent István Társulat – <http://www.stephanus.hu>

Kuminetz Géza

A tekintély és a hatalom mivolta és rendeltetése katolikus szemmel

1. Bevezetés

A korábbi tanulmányaimban volt már szó olyan dolgokról, melyek így vagy úgy, de érintették a mostani témát, a tekintély és a hatalom tárgyát. Valamely tanítás, elvek minősültek tekintélynek a krisztushívők közéleti szereplését illetően,¹ a szabad döntés is olyan belső elhatározás, mely meghatározza az adott személy magatartását – tekintélyként hat vissza rá.² Ugyancsak tekintélyként funkcionál a lelkiismeret, melynek követése vagy nem követése alapján bűnös vagy erényes lesz alanyi oldalról egy-egy cselekedet.³ A bűn valósága pedig olyan fórumot keres, ahol azt eltörlik, ami ugyancsak a hatalom és a tekintély ruhájába öltözik.⁴ Végül maga az állameszme témaköre az, ami leginkább feltételezte és kifejezte a tekintélyt és a hatalmat.⁵ Talán csak az egyházat összetartó hatalom témája, vagyis a szent rend, illetve minden hatalom és tekintély végső forrása, az Isten maradt ki a korábbi tárgyalásból. Ebben a dolgozatban összefoglaló módon mutatjuk be az ún. földi hatalmakat és tekintélyeket.

A tekintéllyel és a hatalommal kapcsolatban is azt kell mondanunk, amit Arisztotelész mondott a filozofálásról. Akár szükséges, akár nem filozofálni, akkor is filozófiát űz az ember, mivel indokolnia kell a véleményét. A tekintély és a hatalom adott az emberléttel, s el is fog kísér-

¹ VÖ. KUMINETZ G., *A katolikus ember részvétele a közéletben Horváth Sándor O.P. társadalombölcselete fényében*, in PERENDY L. (szerk.), *Porta patet. A 60 éves Török József köszöntése* (Budapest 2007) 115-144.

² VÖ. KUMINETZ G., *A szabad akarat a tomista bölcselet és a kánonjog tükrében*, in *Iustum aequum salutare* 4 (2008) megjelenés alatt.

³ VÖ. KUMINETZ G., *A lelkiismeret, mint a szabad cselekvés iránytűje*, in *Deliberationes* 1 (2008) megjelenés alatt.

⁴ VÖ. KUMINETZ G., *A bűn és az engesztelés Horváth Sándor O.P. teológiájában*, in *Teológia* 41 (2007) 43-53.

⁵ VÖ. KUMINETZ G., *A tomista állameszme aktualitása*, in *Iustum aequum salutare* 3 (2007) 109-139.

ni bennünket a történelem végéig (persze, vannak utópiák, melyek szerint elhal az állam), akár szabadulni akarunk tőlük, akár ilyen vagy olyan tartalmat tulajdonítunk ezeknek a fogalmaknak – mivel a tekintély és a hatalom lerombolása vagy tartalmi átalakítása csakis új tekintély- és hatalom-koncepció segítségével sikerülhet. Ez lenne a munkahipotézisünk.

E két szó által kifejezett valóság ma a tekintélyt viselő és hatalmi tényezők ténykedésének köszönhetően paradox módon leépülőben van, amit ugyanazon hatalmi tényezők úgy értelmeznek, mint a forradalmian új és végleges jövő közeledtét, míg az emberi természet maradandóságát valló felfogások képviselői ugyanezt aényt és folyamatot a társadalom atomizálódásának és az embert megrontó tényezőnek, illetve a társadalom végzetes felbomlásának, vagyis démonizálásának tekintenek.

Ha meghalljuk a tekintély szót, ma olyan asszociációk keletkeznek bennünk, melyek azt eleve rossznak vélik,⁶ s így a túlzó tekintélyelvűséget azonosítják magával a tekintéllyel. Ez indokolatlan és tévesen megszorító, restriktív értelmezése a fogalomnak. Holott a magyar szó nagyon kiváló szempontot emel ki a tekintély tartalmából, éspedig a tekintetet. Az emberi arcra kiül a szellem, kiül a szándék, ott van rajta a személy érzelmi állapota. S ebből a tekintetből olvassuk ki nemcsak a másik ember szándékát, de a számunkra követendő magatartást is. A latin szó, vagyis az *auctoritas*, az *augeo*, növelek, szaporítok, fokozok, előmozdítok, gazdagítok, elhalmozok, magasztalok, dicsőítok igéből ered. Olyan tényezőre utal, amely fejleszti és kibontakoztatja az embert, vagy valamely képességét. Ugyancsak jó a magyar növel szó, amelyből a nevel, nevelés ered. Sejteti a kapcsolatot a nevelés és a tekintély között. Ha pedig a hatalom szót halljuk, hasonló módon csak a túlzást halljuk ki belőle: „Ha a ‘jog’ szót halljuk, ahányan vagyunk, annyifélet gondolunk. Talán legjobban jár az, aki a jogot csak a kisbíró és a zsandár személyén át ismeri. Ez legalább némi lemondással gondolhatja: a jog a hatalom megnyilvánulása az elnyomott vagy elnyomható alattvalókkal szemben. Legrosszabb annak a helyzete, aki a jogot a jog mesteremberein keresztül ismerte meg. Mélységes elkeseredést és megvetést vált ez ki lelkében, mivel nem a jogot, hanem annak csak paródiáját, a vele való játszás és ki-játszás lehetőségeit látja így meg, úgy, hogy a jogban egy a jótól, igaztól és erkölcsöstől egészen idegen csalafinta világ jelenik meg előtte. A két

⁶ VÖ. SIMON Y. R., *Tekintély és társadalom. Az autoritás fogalma* (Fides et ratio. A vallásbölcselet kiskönyvtára 4, szerk. Mezei Balázs és Paul Richard Blum) (Budapest 2004) 18-31.

⁷ VÖ. HORVÁTH S., *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál* (Budapest 1944) 213.

szélsőség között számtalan lehetőséget és fokot találunk, amelyek közül csak egyet szeretnék fölemlíteni: a jog érdekszerű követelés – mondja – minden személyem körül forog. Jog az, ami nekem megfelel, amit következőleg minden eszközzel követelhetek és kikényszeríthetek. Nagyjából a fölsorolt három típus jelzi a jog elméleti felfogásának fejlődését és gyakorlati megvalósulását. Megvan a közös vonásuk: a hatalom gondolatának elfajulása, ill. a vele való visszaélés.”⁷ Jóllehet a szerző a jogról szól, ám azt a hatalom legsajátosabb megnyilatkozási módjának tekinti, s elfajulását teszi felelőssé a társadalmi problémák elhatalmasodásáért. Mindebből látszik, hogy a tekintély és a hatalom kategóriája stratégiai fontosságú világnézeti kérdés. Ki milyen világnézetet vall, olyan lesz a felfogása ezekről a fogalmakról és a nekik megfelelő valóságokról. Ez a kijelentés azt sugallja, hogy bárki bármilyen neki tetsző világnézetet választhat, vagy alkothat. Ez nem így van, mivel csakis az igaz világnézetnek van joga a léthez és az elismertséghez. Természetesen ez a kérdés magának a filozófiának az alapkérdése: Mit ismerhetek meg?⁸ A végső szubjektív fórum pedig a lelkiismeret szava, amit persze bűn terhe alatt felülbírálnak a szabadakaratú ember.

A hatalom és tekintély pontos meghatározásában tükröződik az emberről és az Istenről alkotott felfogásunk. Ami az embert illeti, itt az egyén és a közösség viszonyának valamint az ember rendeltetésének a meghatározása adja a tekintélyről és a hatalomról szóló nézetünk kulcsát. Nem kevésbé fontos az Isten és ember kapcsolatának megítélése sem. Ha Isten nem létezik, nem lehet se tekintélye, se hatalma felettünk. Ha pedig létezik, attól függően, hogy milyennek gondoljuk az isteni természetet, más és más tekintélyt és hatalmat tulajdonítunk neki. Ha az istenség csak létezik, de nem kormányozza a világot, a tevékenysége gyakorlatilag kikapcsolható az emberi életből. Ha kockajátékosként modellezzük, akkor önkényúr képében áll elénk, akiben nem lehet bízni. Ha pedig Ő a mindenféle értelemben vett tökéletesség, vagyis a Szent, akkor bízhatunk benne, sőt, értelmes módon meghajolva előtte, Ő lesz az, aki a leginkább gazdagítja majd életünket.

⁸ Ide talán érdemes beszúrni Antony de Mello atya egyik történetét, mely találóan fejezi ki az emberi megismerés lényegét: „Három fokozat van az ember lelki fejlődésében: a testi, a lelki és az isteni – mondta a Mester. Mi a testi fokozat? – kérdezték a tanítványok. Az az állapot, amikor a fát fának, a hegyet pedig hegynek látják. És a lelki? Az az, amikor az ember mélyebben néz a dolgokba, s a fa már nem fa, a hegy pedig már nem hegy többé. És az isteni? Ah, az a megvilágosodás – mondta a Mester kuncogva –, amikor a fa újból fa, s a hegy újból hegy lesz.” VÖ. DE MELLO, A., *A csend szava, egy perc bölcsesség* (Budapest-Keckskemét 2003) 56.

2. A tekintély és a hatalom eredete

Az ember nem magányos lény, hanem közösségben él, melyben rend és biztonság uralkodik. Ez az a védőháló, amelynek segítségével növekedhet, s felnőve méltóságos lesz, vagyis a vallás-erkölcsi eszmény megvalósítója lesz. Mindez feltételezi a különböző tekintélyek koordinált hatását. Sőt, úgy is fogalmazhatjuk, hogy az emberi méltóság megvalósulása révén maga az egyén is sajátos hatalom és tekintély forrásává, erőcentrumává válik. A társadalmi fejlődés során két fő tekintély és hatalomforrás különült el egymástól, a vallási és az állami, ám gyökerét a családban és a családi tekintélyhordozó alakjában kell látnunk: „régente a papi hatalom képviselője azonos volt a családfői vagy később a különböző fejedelmi hatalmak alanyával. A vallást a népek romlatlan lelkiismerete nem tekintette magánügynek, hanem a család, a törzs s később a nemzet minden tagjának be kellett kapcsolódnia annak gyakorlatába. ... Fejedelmek és papok, népük hadvezérei, lelki vezetői és Isten előtti képviselői voltak egy személyben. Ez volt a laikus (emberi megbízásból működő) papság, amelynek legalábbis külsőleg (az emberi közösség szempontjából) de adott körülmények között (Isten különleges intézkedéséből vagy jóindulatából) belsőleg is megszentelő (hieratikus) jellege volt.”⁹ A két hatalom, vagyis a világi és vallási, idővel szétvált. Okát nehéz megmondani. Az állam a földi jó megvalósításán, míg a vallás a lelkek Istenhez vezetésén, illetve Isten társadalomban való elismerésén és tiszteletén fáradozott. Ez utóbbi, vagyis a vallási vezető kaphatta felhatalmazását magától a társadalomtól, s így a maga és alárendeltjei nevében közeledett Istenhez, de kaphatta megbízását egyenesen az Istentől is. Ennek a megbízásnak erejében végezte papi szolgálatát Melkizedek. S az ilyen papságot nevezük hierarchikus papságnak, mivel itt magától Istentől jön a papi megbízás. Itt nem a nép, hanem maga az Isten választja ki papját. A pap, jóllehet a népből vétetik, nem a nép teszi őt pappá, hanem közvetlen isteni hívásnak és küldésnek engedelmeskedik.

Az emberi közösség tehát a maga természetéből adódóan struk-

⁹ Vö. HORVÁTH S., *Krisztus királysága* (Budapest 1926) 74.

¹⁰ Vö. SCHÜTZ A., *A teológus szemével. Tömeg és elit*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 216.

¹¹ Vö. MOLNÁR T., *Az Egyház évszázadok zarándoka* (Budapest 1997) 8.

¹² A keresztény humanizmusról kiváló munka olvasható Molnár Tamás tollából. Vö. MOLNÁR T., *Keresztény humanizmus* (Budapest 2007).

turált. Éspedig úgy, ahogy azt Schütz Antal oly találóan írta le: „Szent Ágoston szerint Isten a történelmet élő ember rendjét és életét mint valami fölséges költeményt nagy művészettel mintegy ellentétekből építi föl: *Deus ordinem saeculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam quasi antithesis honestavit* (Civ Dei XI 18). Gondol ő itt olyan ellentétekre, mint férfi és nő, idősebb és fiatalabb nemzedék, parancsolók és engedelmeskedők, közösség és egyesek – ezen a vonalon van a tömeg és elit ellentéte is. A történelmi és társadalmi harmóniát szolgáló ellentétek általában poláris ellentétek: mindegyikükben benne van az egész, de sajátos hangsúlyozással; úgy hogy csak a kettőnek a kölcsönössége és erőjátéka biztosítja az egésznek gazdagságát és egyben egységét, és ha élő, egészségét és termékenységét. Minden egészséges életfolyamat voltaképpen poláris ellentéteken mint gyújtóponton szerkesztett ellipszis. Amíg a két ellentétel a maga gyújtópont-körzetében marad, addig az életáramlás normális; amikor kitör ebből a körzetből, kezdődik a probléma; és amikor ez áttörte és elnyeléssel fenyegeti az ellenpólust, megjelenik a válság.”¹⁰ Ebből az elemzésből adódóan a tekintélynek és a hatalomnak megvan a maga nélkülözhetetlen szerepe, s a tulajdonképpeni feladat az, hogy biztosítsuk csatornáit, hatásainak érvényesülését, őrizzük vallási-erkölcsi-jogi tisztaságát. Az embereket ugyanis „nem lehet hatalom, s a belőle fakadó auktoritás nélkül vezetni, különösen nem szenvedélyekkel és rossz hajlamaikkal ellentétben, ellenirányban”.¹¹ Ez a felfogás azt tükrözi, hogy az egyén nem automatikusan fejlődik emberi emberré,¹² hanem a társadalomban és annak sajátos erőtereiben, és önneveléssel (a felismert és elismert eszmény felé való töretlen menetelésben). A társadalom nem az egyének numerikus összege, ez még csak – vagy már csak – tömeg. A társadalom nem szívhatja magába az egyént (kollektívizmus, melynek alapja egy abszurd, utópikus közösség), s az egyén sem bomlaszthatja fel a közösséget egy illuzórikus szabadság-eszme miatt.¹³ Az auktoritás és a hatalom tehát ésszerűek, mivel az emberi természetbe vannak beleoltva.

¹³ Ma ezek az ún. forradalmi ideológiák uralják a hatalmi tényezőket, és a tömegtájékoztatási monopólium birtokában ezzel sokkolják az eszményektől megfosztott tömegeket. Az eltömegesedés mint a társadalom szerves kötelékeinek démoni bomlása folyik. Ebben a bomlasztó folyamatban a gazdasági liberalizmus úgy játszott és játszik főszerepet, hogy kitermeli a proletariátust, míg a bolsevizmus úgy, hogy feltételezi azt, és egy rosszabbat hagy majd maga után. Vö. EVETOVICS K., *Katolikus erkölcsstan II* (Budapest 1940) 139. Ugyancsak kiváló Molnár Tamás analízise: „A forradalmároknak kétszáz év alatt sikerült hamis eszmék köpenyével burkolni a világot. Így a világ állandóan eme eszmék és a realitás közötti konfliktusok közepette él, mely valóság szüntelenül visszaveti az eszméket. ... a háborúk századát éljük: vallások, fajok, kontinensek, filozófiák egy-

A tekintély és a hatalom természete feltételezi az engedelmisséget mint ésszerű magatartást. A törvényes tekintélynek engedelmeskedni kell. Ha olyan eszméáramlatok uralkodnak el a tudatokban és a tudatok felett, melyek tagadják a tekintélyt és a hatalmat (bár ezt is a tekintély és a hatalom képében tudják csak tenni!), úgy értelmetlenné válik az engedelmeskedés is, mint valóban értelmes emberi tevékenység. Ebben az esetben a különféle külső és belső kényszerek uralják az ember gondolkodás-, akarat- és érzelmvilágát, illetve az önkényesség különböző formái, melyek legdrasztikusabb megnyilvánulási módja a bűnözés.

3. A tekintély és a hatalom mivolta

A tekintély és a hatalom szükségképp tartozik hozzá az emberi élethez, ám ha elfajulnak, a legnagyobb válságokkal fenyegethetik nemcsak az egyént, de a társadalom és az ember egész világát. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy van eszményi tekintély és hatalom, amelyek felé minden emberi tekintélynek és hatalomnak gravitálnia kell. Olykor szinonimaként is használhatók, ám jelentős különbség is van tartalmukban és működésükben. A tekintélyen inkább vallás-erkölcsi erőt, míg a hatalmon ezen túl jogi felhatalmazottságot is értünk. De talán akkor sem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a hatalom végeredményben intézményesült tekintély és annak gyakorlása.

Molnár Tamás a tekintély három fő vonását különbözteti meg:¹⁴

1. Az ember olyan lény, akiből hiányzik az ösztön viselkedést determináló jelenléte. Ezért van szükség arra, hogy a társadalom mintegy kényszerítse az egyént (tedd, ne tedd!) a normális társadalmi életre, azaz arra, hogy természetének megfelelően éljen. 2. A tekintély az emberek közti egyenlőtlenséget strukturálja, s ennek következtében kiterjeszti a biztosított

más elleni háborúját. Világméretű polgárháború tanúi vagyunk. És egyre többen hisznek az utópiában. Az ígéreték és a csalódások állandó váltakozása a realitást is deformálja. A hatalomszomj egyre növekszik. A forradalmi logika, azaz a hegeli dialektika vége az emberiség teljes uralomba vétele. Az uralkodás két alakját ismerik el a forradalmárok ideológiai síkon: az 1789-es szellemű liberalizmust vagy a Hegelt követő kollektívizmust. Ezek az anarchia és utópia melegágyai, mivel a liberalizmus felbomlasztja a közösségeket egy nem létező szabadságesszme nevében, a kollektívizmus pedig elnyomja a szabadságot egy nem létező közösség nevében. Ahol a kommunizmus uralkodik, ott a szabadság szemfényvesztés, ahol a demokrácia, ott a közösség szemfényvesztés. Ez a forradalmi ideológia lényege.” VÖ. MOLNÁR T., *A jobb és a bal. Tanulmányok. Az ellenforradalom* (szerk. Szegedi János; Budapest 2004) 131.

¹⁴ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 60.

¹⁵ Ennek ékes bizonyítéka az, hogy az emberek alapvetően hisznek a tekintély és a hatalom hiva-

előnyöket a csoport minden tagjára. 3. Az autoritás valamiképp magában foglalja a közös jót, ami a társadalmi konszenzus által megerősített erkölcsi belátáson alapul. A tekintély nemcsak jogi, hanem inkább erkölcsi, racionális és habituális (tehát állandóan érvényesülő és magatartást formáló) erő, aminek gyökerei az emberi lélek mélyébe nyúlnak, és pedig a tekintély tiszteletének velünk született képességén, vágyán alapulnak.¹⁵

A tekintély és a hatalom tehát személyes erőforrás, amely az egyént, a kisebb-nagyobb társadalmi alakulatokat és magát az egész társadalmat is sajátos céljai felé mozgatja,¹⁶ és amelynek erőteréből kikerülni gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyén képtelenné válik az emberi ember (a humánus ember), vagyis az emberi méltóság valódi birtokba vételére és az annak megfelelő életre. A régiek ezt úgy fogalmazták, hogy uratlan marad.

Ha mármost meg akarjuk határozni a tekintély és a hatalom fogalmát, akkor az erő fogalmából kell kiindulnunk, a hatóerőből, és pedig az emberi vagy isteni személy sajátos kifelé irányuló tevékenységéből.¹⁷ A tekintélyes embernek a pusztá tekintete is hat, cselekvésre ösztönöz, készítet. Erőátvitel valamely eszmének, tervnek az átadására és a megvalósításához való lökést is megadja. Sajátos viszonyba kerül a tekintély viselője, az adott erővel rendelkező személy a másik személlyel, aki ezt az erőhatást elfogadja, tehát engedi, hogy az az erő vezesse, irányítsa és megváltoztassa őt. Ezt a sajátos erőhatást nem nevezhetjük kényszernek.

A tekintély hatása tehát úgy modellezhető, hogy egyszerre igazságot közöl (ezzel lerövidíti azt az utat, mellyel az egyénnek esetleg fáradságos úton kellene felfedeznie az adott, itt és most alkalmazandó igazságot, illetve közli az elsajátítandó, asszimilálendő igazságot), aminek racionalitását és elfogadásra méltóságát indokolja is.¹⁸ Ebből adódóan a

talosan közvetített üzeneteiben. Ha egyik iskolában azt tanítják egyöntetűen a tanárok, hogy az abortusz bűn és bűncselekmény, az ott tanulók felnőtten is nagy vonalakban tartják magukat ehhez a tanításhoz. Ellenben, ha egy másik iskolában azt tanítják hasonló egyöntetűséggel a tanárok, hogy az abortusz megengedett, sőt, adott esetben jog is, úgy az ottani diákok felnőve majd ennek megfelelően fognak viselkedni, mivel mindkét esetben ugyanaz a lelki mechanizmus működött, nevezetesen a tanári tekintély elismerése.

¹⁶ VÖ. OTTAVIANI, A., *Institutiones iuris publici ecclesiastici I. Ius publicum internum* (Romae 1947) 65.

¹⁷ VÖ. HORVÁTH S., *A pápaság mint a vándoregyház világossága és erőssége*, in HORVÁTH S., *Hítvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 53.

¹⁸ VÖ. HORVÁTH S., *Emberi és isteni tekintély*, in HORVÁTH S., *Hítvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 97.

tekintély „szerző, alkotó, szavatoló, felelősséget vállaló, gyarapító tényezőként mutatkozik. ... melynek fő jellemvonása az indítás, irányítás és a lelkeség végső befejezése, lezárása. Az értelemre és az akaratra nézve egy a tekintély célja, de különböző a befolyása. Világosságot akar gyűjtani az értelemben, melegséget, benső indítást közöl az akarattal. Ezért mondjuk ebből a szempontból tekintélynek nemcsak Istent, hanem az eszközöket is, amelyekkel irányító befolyását gyakorolja. Ilyenek az észelvek az értelemre, az erények magvai (*semina virtutum*) pedig az akaratra nézve. Egyiken sem értjük az értelem és az akarat alanyi készségeit (habitus), hanem az érzékelhető valóságból legelőször elvont tárgyi ösismereteket és a természetjognak könnyen fölismerhető normáit, a *synderesis* hangját.”¹⁹ A tekintély feladata végeredményben abban áll, hogy a valóságot jelenítse meg, mindegy, hogy ez belátás vagy tanúságtétel útján történik. Erre azért van szüksége az embernek, mert fejlődő lény, mert nem öntörvényű, azaz nem magának szab törvényt, hanem természetébe van írva a törvény (itt most főleg a vallás-erkölcsi törvényre gondolunk), de azt helyesen és a kellő időben fel kell ismernie és követnie kell. Ez nem megy magától, ebben segít a tekintély mint külső indítás, feltárva az egyén előtt a kívánatos eszmét, eszményt, normát. A helyes cselekvéshez szükséges belső indítás²⁰ és annak helyessége csak egészen kivételes adottságú emberek adománya, ám még ezeket a személyeket sem emeli ez a vonás a középszerűség mértéke fölé. Ezért van szükség a tekintélyre mint külső indítóra, mely „tárgyilag az egyén elé nagy eszmét állít, a tömegeket pedig hozzászoktatja a közjó gondolatához és megvalósításához. Márpedig ez a tekintély feladata az erkölcsi téren. Ébren kell tartani a rosszra hajló emberiség tudatában a jóra, az eszményi jóra való törekvés vágyát, nagy célkitűzésekkel kell serkenteni tunyaságát és az indítás minden eszközét, még a kényszert is alkalmazni kell, hogy a tekintély megfeleljen feladatának. Az emberi cselekvés célirányos beállítása a tekintély dolga. Ezt a célt szolgálja a törvényekkel, előírásokkal és parancsokkal. Az a személy, akinek erre irányuló megbízása és hatalma

¹⁹ Vö. HORVÁTH S., *Emberi és isteni tekintély*, in HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 103-104.

²⁰ Horváth Sándor szerint az alábbi jelent a belső indítás: „A benső indításon azt az önelhatározást és döntést értjük, hogy kiki maga mondja ki minden egyes esetben, mi a jó, mi a rossz. *Iustus sibi lex*. Ez lenne az eszményi állapot, ami azonban föltételezi a legjobb Jóval való életközösséget, a szeretetbeni egységet. De ez nem az átlagember élete. Innen a tekintély parancsszavának szükségessége. De ez nem arra való, hogy az emberből kiölje a benső indítást. Nem kényszeríteni akar, hanem az a célja, hogy az előírt parancsot az alattvaló örendelkezéssel és önelhatározással

van, képviseli a tekintélyt, törvényei meg parancsai pedig azok az eszközök, amelyekben a tekintély ereje megjelenik. Tekintsünk el a nagy célkitűzésektől, a középszerűség réme fenyeget. Tekintsünk el a törvényektől és a célirányos parancsoktól, készen van az anarchia. A célkitűzés, a törvényhozás és a parancsolás pedig a tekintélytől ered. Ez összegzi végső cél (*finis ultimus in communi et in concreto*) formájában az egyes ember erkölcsi életét, ez tartja össze a tömegeket egy társadalmi alakulatban. Ha a tekintélyt elvileg elvetjük, az erkölcsi élet rendszertelenségét vagy középszerűségét proklamáljuk, a társadalmi téren pedig egyenesen ki mondjuk a csődöt. Nem arra kell tehát törekedni, hogy a tekintélyt kisebbsítsük, vagy eltöröljük, hanem arra, hogy befolyását mélyítsük és ennek akadályait eltávolítsuk. Ismételjük: a tekintély nem kényszerzubbony, hanem igazságot és jót közvetítő tényező. Minél több világosságot és melegséget közöl, annál inkább ráillik a tekintély fogalma és az ember szívesen lemond értelme szerint a belátásról, akarata szerint pedig a tisztán belső indításról, ha a tekintély alkalmas arra, hogy az igazhoz és jóhoz vezessen el.”²¹

A hatalomról pedig azt kell mondanunk, hogy sajátosan az államhatalomban és az egyházi kormányzati hatalomban valósul meg, ami a tekintély intézményes gyakorlási módja, s fő, de nem kizárólagos kifejeződése a kormányzásban, vagyis törvényhozásban, bíraskodásban és a végrehajtásban áll. Ide soroljuk az állam vagy bármely más tökéletes társaság ún. informáló szerepét is, amely által a társadalmat összetartó és a közjót biztosító eszméket deklarálja és feltétlenül kívánatossá teszi a polgárok, a hívek számára. Ezáltal válik képessé arra, hogy az egyes kisebb tekintélyek működését és koordinált tevékenységét biztosítsa a végső földi, illetve örök célra való tekintettel. Míg a tekintély inkább szellemi, erkölcsi hatalmat fejez ki, addig a hatalom esetében a hangsúly a jogi, vagyis végső esetben kényszerítő hatalmon van. Egymást átjáró és feltételező valóságok, sőt, egymásra teljességgel vissza nem vezethető valóságok tehát. A tekintély közvetíti és őrzi az igazsággal (a valósággal) való kapcsolatot, a hatalom pedig ennek megvalósításához ad kellő

valósítsa meg. A törvény célja a szeretet, a Krisztusban való megigazulás, vagy amint Aristoteles mondta, az erényre való nevelés. Ha tehát ... a benső indítás hiánya alapozza meg a tekintély szükségességét, akkor viszont az alapozza meg, illetve teszi kívánatossá ezt a második rendű indítást ahhoz, hogy az előírt cselekedet igazi emberi értéket képviseljen.” Vö. HORVÁTH S., *Emberi és isteni tekintély*, in HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 107, 1. jegyzet.

²¹ Vö. HORVÁTH S., *Emberi és isteni tekintély*, in HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 105-107.

hatékonyságot, megtartva az alárendelteket a cél és az eszmény vonzáskörében. Az államhatalmat az alábbi módon határozhatjuk meg: „A hatalom az értelem és az akarat rendezéséből eredő szellemi, erkölcsi erő, amely a társadalom elemeit szervezett egésszé fűzi és ilyen minőségben összetartja, parancsszavával és a vele összekötött rendelkezésekkel pedig, de ha kell a kényszer eszközeivel is, kormányozza és az állami élet céljához vezeti azokat.”²²

4. A tekintély és a hatalom megnyilatkozási formái

A tekintély és hatalom (itt most szinonimaként használjuk őket) többféle szempontból osztható fel. Így a hatóerő természete szerint beszélhetünk tanítói, megszentelői és kormányzati tekintélyről, illetve hatalomról. A tekintély hordozója, vagyis alanya szempontját véve figyelembe, létezik szülői, tanítói, katonai, bírói, munkahelyi, vallási, állami, művészeti és tudományos tekintély, illetve hatalom. Nem mulaszthatjuk el Istent is ide sorolni, mint legfőbb tekintélyt és hatalmat. Ezeknek a különböző alanyoknak tehát van egyfajta hierarchikus rendjük. De magukat az ún. transzcendentálékat is modellezhetjük úgy, mint tekintélyforrásokat. Így az igazság, a jóság, a szépség és a szentség kategóriái mint abszolút értékek, feltétlen tekintéllyel bírnak, melyeknek a normális ember feltétlenül (de szabadon!) engedelmeskedik (az engedelmség a szabadság különleges megnyilatkozási módja tehát!). Más felosztás szerint a hatalom és tekintély lehet tudományos-technológiai, katonai, gazdasági, politikai. Ismét más felosztás szerint a tekintély és a hatalom lehet nemzeti, nemzetek feletti, immanens és transzcendens. Ugyancsak osztályozható úgy a tekintély és hatalom gyakorlása, mint helyes vagy helytelen, s ez utóbbi lehet *per defectum* és *per excessum*, tehát túlzás révén. Az előbbi az engedékeny (indulgens) tekintély és hatalomgyakorlási mód, ami lehet ideológiai (ideológiai elvakultság vagy téveszme) és jellembeli eredetű (ez utóbbi esetben gyenge jellemről van szó). Az ellenkező véget nevezünk autoritarizmusnak, amikor a tekintélyre olyan esetben hivatkozik annak hordozója, amikor az indokolatlan, ésszerűtlen, s

²² VÖ. HORVÁTH S., *Szent Tamás állameszméje*, in HORVÁTH S., *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok* (Budapest 1944) 293.

²³ Ide tartoznak, tehát tekintélyt képviselnek „ama belső tényezők, amelyek ismereteinket tárgyilag és legalább is valamely meghatározott rendben önállóan mértékelik vagy alapozzák meg. Két ilyen tényezőt említettünk eddig: a) az észelveket, amelyek az első, örök igazságot helyettesítik lelkünkben az emberi értelem természetes ismeretszintjén és határai között, b) A Veritas primát in se, amely a természetfölötti hit működését szabályozza és értékeli tárgyilag. Ezt a két főtekin-

végeredményben a despotizmusban, vagyis önkényuralomban, illetve az elvtelen behódolás a szolgálalkúságban (szervilizmus) mutatkozik meg, vagy a megfélemlítettség, a terrorizáltság állapotában. Az idevágó kritériumokat nevezzük a természetjog parancsainak, mivel ezek alapján lehet biztosan eldönteni, hogy a hatalmi tényező nem élt-e vissza hatalmával, befolyásával. A továbbiakban a fentieket fogjuk részleteiben, de nem egyenlő mélységben tárgyalni.

4.1. A tudás, a szentség és a kormányzás mint tekintély és hatalomforrás

A tudás hatalom – ismert a mondás. A tudással rendelkező személy tudása mások számára tekintélyt, elsősorban szakmai tekintélyt képvisel. Maga a tudás pedig, mint igazság, a befogadója számára jelentkezik tekintélyként, melyet feltétlenül el kell fogadni, annak hatását befogadni, ami itt leginkább az értelmi megragadást és belátást jelenti. Ennek a tudásnak, ha nem direkt az erkölcsi életre vonatkozó ismeretet ad, szinte csak az intellektuális életre van hatása,²³ épp ezért nem alkalmas arra, hogy az egész embert vezesse. Erre csak az olyan ismeret képesít, mely az egész embert mint embert akarja vezetni és hatása alatt tartani. Ez az ún. erkölcsi tekintély, ami átvezet bennünket a szentség kategóriájához. A szent emberek azok, akik különleges erőt hordoznak, épp a vallás-erkölcsi elvekkel való kiváló azonosulás, illetve az istenkapcsolat intenzitása miatt. Ezért képeznek tekintélyt, vagyis az erőterükbe kerülő személyek óhatatlanul a hatásuk alá kerülnek.

A kormányzati tényezők mint törvényhozók, bírák és a törvények alkalmazói, szintén tekintélyek, ám itt a domináló elem nem annyira az igazság közlése (tanító tekintély), nem is a vallás-erkölcsi tekintély sajátos ereje, hanem az ezek hatását feltételező parancsolásban, vagyis a jogi hatalom gyakorlásában áll. A két előbbi fokozottan alapoz a belátásra, tehát vagy az intellektus, vagy az egész ember értelmes meghajlására, míg ez utóbbi hatóereje inkább a külső elfogadásra teszi a hangsúlyt (nem kizárva természetesen az értelem és a lelkiismeret beleegyezését!). A kor-

télyt kívánják meg az emberi ismeretnek a Gondviselés rendjébe beállított köznapi módjai: természetes ismeretünk az észelvek, a hitbeli pedig a Veritas prima tekintélyén alapszik. Ugyanerre az eredményre jutunk az erkölcsi téren is. A gyakorlati észelvek készülsége (habitus primorum principiorum synderesis), és a tárgyilag adott általános végső cél (finis in communi) a természetes cselekvésmód főtektélyei, a természetfeletti rendben pedig a Veritas prima erejében felcsillanó határozott végső cél (Isten) és a gyakorlati észelveknek az evangéliumi cselekvésmódra alkalmassá tevő kiegészítése és megvilágítása a Veritas prima fényétől, képviseli a tekintélyt a gyakorlati téren.” VÖ. HORVÁTH S., *A pápaság mint a vándoregyház világozása és erőssége*, in HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 54.

mányzati tekintélyt (államhatalom) helytelenül gyakorolja azonban tulajdonosa, ha csak külső meghajlást követel, s egyúttal kizárja a belátást.²⁴

4.2. A tekintély és a hatalom különböző alanyai

Itt a családban, az iskolában, a bíróságon, az üzemben, a hadseregben, a tudományban és a művészetben, az államban és az egyházban érvényesülő tekintélyeket fogjuk tárgyalni. Ezek a részleges tekintélyek állandóan jelen vannak és hatnak a társadalomban, ám nem egyforma intenzitással. Nem rombolják le egymást, hanem kiegészítik, felkészítenek a magasabb tekintély hatásának befogadására, ha a kellő időben, sorrendben és intenzitásban fejtik ki hatásukat. A tekintély a maga természetének megfelelően alakítja, felkészíti, illetve szükség esetén korlátozza az egyéni akaratot. Mindezeknek a kellő koordinációjáért felel az állami és a vallási tekintély és hatalom. Gondolataink vezérfonalát Molnár Tamástól vettük.²⁵

A tekintély a családban: A gyermek családba születik, és „amire gondolkodni kezd, mire érzése, élete tudatosulnak benne, akkorra kifejlődtek már benne bizonyos habitusok, amelyek közül az a legfontosabb, hogy az autoritás forrásaként fogadja el szüleit”.²⁶ Épp ezért biztosítani kell a családban a szülői tekintély töretlen és tiszta hatását, aminek következtében a gyermek primér szocializációja valósul meg. E készség nélkül bajos lesz a növekvő gyermeket más, például iskolai tekintély hatásának kitenni. Az államnak el kell tehát ismernie és támogatnia kell a szülői tekintélyt, a monogám és felbonthatatlan házasságot, ellenkező esetben ez a tekintély, melynek a primér szocializáción kívül vagy azzal együtt a szeretet közvetítése a feladata, ellehetetlenül. Ennek a hatásait már világosan látjuk. Labilis kedélyállapot, kis diktátorok, gyermekkori bűnözés, az alapvető önuralom hiánya stb. Belsőleg továbbá az veszélyezteti a családi tekintély érvényesülését, ha a szülők engedékenyekké válnak, tehát tagadják a saját tekintélyüket, aminek a gyermek elkenyveztetése lesz a következménye. Külsőleg is veszély leselkedik a szülői tekintélyre, amennyiben az államok természetellenes törvényeket alkotnak, s szembeállítják a gyermeket a szülővel, illetve a szülő által kívánatos vallás-erkölcsi neveléssel. Ezáltal a gyermekeknek bátorítást adnak arra, hogy legalantasabb ösztöneiket kiélhessék. Ez lenne a megrontás, aminek

²⁴ VÖ. HORVÁTH S., *Emberi és isteni tekintély*, in HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 69.

²⁵ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 60-128.

végso kiteljesedése itt a földön a megszállottság. Végeredményben a szülői tekintély szeretetet és érzelmi stabilitást közvetít a gyermek számára. Ez az a szükséges és megkerülhetetlen alap, aminek birtokában a gyermek már képes lesz a tekintély legközelebbi sajátos formájának termékeny hatása alá kerülni, ami nem más, mint a tanítói tekintély.

A tekintély az iskolában: A tanítói tekintély célja az, hogy a tanulóhoz és a műveltséghez szükséges morális és intellektuális feltételeket előkészítse. Az iskola az a hely, ahol „a gyermek először találkozik lankadatlan, szisztematikus és célirányos mentális erőfeszítéssel. Következésképpen itt az autoritást nem a szeretet hatja át, hanem annak szükségessége, hogy a gyermekbe beleivódjék a rácsodálkozás képessége tanulmányai tárgyai iránt; a rácsodálkozása, mely szüntelen erőfeszítésre sarkallja őt. ... ez a fokozatosan kibomló perspektíva, melynek megértésére csak lassan készíthető föl a gyermek, tiszteletet követel meg tőle, tiszteletet az iránt, amit tanul, tiszteletet azok iránt, akik részesítik őt a tudásban. Ez tehát egészen nagy eltávolodást jelent a családi atmoszférától, melyet egyszerre jellemez a szeretet és az autoritás, mert a családban nagyon fokozatosan, s kezdetben tudattalanul szilárdulnak meg a gyermek szokásai. Amikor bekerül az iskolába, a tanulást, illetve a tanulás iránti tiszteletet kell belécepegetni a már tudatos fiatal lénybe, aki természetesen áll ellen új és kellemetlen szokások kialakításának. Autoritás nélkül – ami ebben az esetben inkább alapszik a tiszteleten, mint a szereteten – a tanár nem képes ellátni feladatát, amivel pedig nagy lépéssel viszi előre a folyamatot, melynek során a gyermek beilleszkedik civilizációjába. ... Az iskola tehát az a hely is, ahol a tisztelet szocializálódik.”²⁷

A tekintély a bíróságokon: Itt a tekintély a törvényes hatalom, mely a jog szigorával sújt le azokra, akik nem akarják a társadalmi együttélés egyébként racionális alapszabályait megtartani. Törvényen kívül élni ugyanis abszurd dolog. A tekintély teljes érvényesülése végeredményben nem más, mint a kormányzati hatalom birtoklása, mely törvényt hoz, azok fényében ítél, és a törvényeket alkalmazza. A bírói autoritás „lényegében a társadalom szövetének védelmezője. ... mi jelentősége volna a családnak, az iskolának, az államnak, a hadseregnek és így tovább, ha ezeknek a társadalmilag integráló és civilizáló intézményeknek a másik oldalon úgyszólván valamiféle feneketlen hasadékot kellene szemlélgetniök: Miért is nevelünk, civilizálunk és védelmezünk, ha büntetlenek maradhat-

²⁶ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 62.

²⁷ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 66-68.

nak azok, akik nem vesznek tudomást e célokról és igyekeznek lerombolni hatékonyságukat? Teljességgel túrhetetlen volna az effajta aszimmetria: ténylegesen nem csupán az a közvetlen következménye a jogi és bírói engedékenységnek, hogy megnövekszik a bűnelkövetés aránya, hanem az is, hogy felbomlanak más intézmények. A megtorló intézkedések természetük szerint oszthatatlanok: ha nem sújtja megfelelő mértékű büntetés azokat, akik azt megérdemlik, akkor azok, akik addig ártatlanok voltak, valamiféle társadalmi gravitációs vonzásnak engedelmessé könnyen a fegyelem és a civilizáció alacsonyabb szintjére hullanak vissza.”²⁸ Ismert a régi regula: *Bonis nocet, quisquis pepercit malis*. Aki a gonoszoknak kedvez, árt a jóknak. Ma a tekintélynek ez a formája is romokban hever, amit mutat a bűnözés előretörése.²⁹

A tekintély a munkahelyeken: Ennek a tekintélynek sajátos feladata a termelés vagy általában a munkafolyamat hatékonyságának biztosítása, ami a minőségben, a találékonyságban, a gyártási folyamat optimalizálásban áll, és a szakértelem szóval fejezhetjük ki. A gazdasági potenciál, vagyis a tőke hatalma nem önmagában rossz, nem eleve kizsákmányoló jellegű, ám azzá válhat, főleg akkor, ha minden más tekintély helyére lép, félreállítva azokat. A gazdasági tekintély helyreállítása „valószínűleg az igazgatható mérethez való visszatéréstől függ, a megsza- badulástól azoktól az erőktől, melyek a hatalomszerzés eszközének tekintik a vállalkozást”.³⁰

Tekintély a tudományban és a művészetekben: A tudósok és művészek munkájuk során nincsenek alávetve sajátos társadalmi tekintélynek, ám számukra sem irracionális a tevékenységük, mivel esetükben a tekintélyt „az alkotó-előállító folyamatban eleve benne rejlő fegyelmezőerő gyakorolja, mely a használt eszközök (kő, hang, forma, nyelv, eszmék) természetéből fakad, valamint egy sor elődjük rájuk gyakorolt hatásából, az elődökéből, akik további jelentést adnak cselekedeteiknek. Ebben az értelemben nem mondhatjuk, hogy a művészek, stb. a társadalom peremén helyezkednek el, de mégis elkülönülnek tőle és intézményeitől. Míg az iskola elvileg minden jóhiszemű diákot tud tanítani, míg az üzem szabadon cserélhető javakat termel, míg minden polgár

²⁸ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 87-88.

²⁹ Egyébként mindenféle tekintély ereje fogytán van, kivéve a katonai és a gazdasági tekintélyt. „Az apáknak, a tanároknak, a papoknak azt kell átélniük, hogy szerepük a végtelenségig meggyöngyül: a trend rendre afelé mutat, hogy választott bizottság lép helyükbe, s magát e bizottságot is in fine az egyéni lelkiismeret váltja föl. A gyermeket, a tanuló, a hívót és a bűnözőt azzal ruházzák föl, hogy a legjobban képesek bepillantani saját indítékaikba (mintha bizony ez volna a

felelősséggel tartozik a bíróságok által képviselt törvényeknek, addig a művész műve egyedülálló, nem kicserélhető, nem utánozható, és szigorú értelemben nem idézhető valamiféle művésztörvényszék elé, amely majd bűnösnek vagy ártatlannak találja. Ám egy értelemben véve találkozik a művész munkássága és a társadalmi felelősség, sőt fedésben is vannak egymással, s itt kell keresnünk az autoritás funkcióját.”³⁰ A művészetet és a tudományt legitimálja a fő feladatuk, és pedig az igazság, a jóság és a szépség; ezek keresése először önmagukért, majd pedig azok beillesztése a társadalmi létbe. Ez a tevékenység nagymértékben járul hozzá az emberi élet értelmének feltárásához, kifejezéséhez. S ez a tudós és a művész felelőssége: csak az objektív értelemben vett igazat, jót és szépet keresse, fejezze ki, tegye vonzóvá és kívánatosná mások számára. A művész és tudós számára ezek az abszolút értékek jelzik a tekintélyt, s fegyelmezik gondolkodásukat, alkotói fantáziájukat.

Tekintély a hadseregben: A közösség fennmaradását sok külső és belső veszély fenyegeti, amire fel kell készülni, s szükség esetén ezeket a veszélyeket el kell hárítani. Ez a dolga a hadseregnek. A katona szükség esetén az életét áldozza a hazájáért, s a katonaság maga erre a magasztos feladatra készít fel, amit a becsületkódexnek való megfelelés, a szolidaritás, az engedelmesség és az áldozatkésség erényei jeleznek. A katonai tekintély ezek szolgálatában áll, amit a fegyelem testesít meg. Amint az iskola nem tagadhatja meg a tanulás fegyelmének megkövetelését, a bíróság nem tagadhatja meg a büntetés szükségességét, vagy az egyház sem azt az utat, amely Istenhez vezet a híveket, vagy a tudós és a művész sem tagadhatja meg az igazságot, jóságot és szépséget, úgy a katonaság sem lehet mindenféle békébe belenyugvó.

Tekintély az államban és az államok között: A már vázolt különböző tekintélyek kellő időben és módon történő harmonikus működéséért felel az államhatalom, az állami tekintély. Az államnak tehát nem szabad magába abszorbeálnia a maga előtt talált kisebb tekintélyi tényezőket, hanem feladata inkább azoknak a feltételeknek a biztosítása, előmozdítása és ellenőrzése, melyek biztosítják e kisebb tekintélyek kellő működését. Ha nem lenne ilyen végső immanens koordináló tekintély, az egyes kisebb

döntő mozzanat), és következésképpen birtokában vannak az egyetlen helyes ítéletnek cselekedetük értékét illetően.” Vö. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 91. Megjegyezzük a régi jogi elvet, melyet ez a felfogás ignorál: Nemo iudex in causa sua.

³⁰ Vö. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 100-101.

³¹ Vö. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 105.

tekintélyek karmester híján rosszul végeznék feladataikat. De úgy is fogalmazhatunk, hogy az államnak az a dolga, hogy biztosítsa az intézmények és a civil, valamint a vallási társadalom erőinek egyensúlyát, s ennek legfőbb eszköze a kormányzati hatalom és annak gyakorlása, a jog uralma. Ehhez a feladathoz mindenképp kellő erővel rendelkező államhatalomra van szükség.

Mármost a sorsdöntő kérdés az, hogy honnan ered az állam tekintélye és annak legitimitása? Az állam létezése bele van írva az ember természetébe.³² „Ez a föltétele az önmagát kormányzásnak, mivel az az eszményi szituáció, amikor sem a társadalom, sem az egyén nem válik a másik eszközévé, amikor e szférák egyetértésben és harmóniában illeszkednek egymáshoz.”³³ Az államiság a társadalmiasodás beteljesedése, az az állapot, amikor egy közösség maga is erkölcsi személlyé, szuverénvé válik, létrehozva magában a hatalom székhelyét, meghatározva saját célját, röviden ez a nép önrendelkezése. Ez konkrétan a közjó fenntartásában és előmozdításában áll. Az államnak van továbbá jelentős nevelő funkciója is, mivel a hatalma alá tartozó intézmények számára „világosan megfogalmazza az ezen intézmények számára megszabott egyenlőtlen feladatokat, melyeket a közjó szolgálatában el kell látniuk, következésképpen pozíciójuk, tevékenységi körük és jogaik egyenlőtlenségét is. Az, hogy e nevelő funkció elsődleges tárgyának magának az Államnak kell lennie, eléggé nyilvánvaló: miközben a közös jót szolgálja, tudnia kell, melyek a maga korlátai, következésképpen nem szabad elragadnia más testületektől saját tevékenységi körüket. ... Az Állam egész története folyamán leginkább három területen ragaszkodott a monopólium (avagy a végső autoritás) birtoklásához: a védelem, az igazságszolgáltatás és a pénzügyek (kölségvetés) területén. Más területeken (a nevelésben, az iparban, az egyházban, a nyilvános művészetben és a családban) a történelmi szituáció esetlegességei szerint más intézményekkel is megosztotta jelenlétét.”³⁴ Az állami tekintélyt és hatalmat is kikezdhetik belső és külső tényezők egyaránt, így a vallás és a civil szféra. Ezeknek az államhatalom ellenében nem szabad a kelleténél nagyobb hatalmat és pozíciót birtokolniuk, különben gyengül az állami hatalom jótékony ereje, s

³² Az állami lét oka nem az emberek közti szerződés (Hobbes és Rousseau), melyek alapját az eredeti bűn tanának vagy helytelen értelmezése (az ember teljesen megromlott), vagy annak tagadása adja. Ezek mitikus, tehát nem a valóság talajára építő államelméletek, amint oda sorolhatók a vér és a faj, a gép és a baromi munka, valamint az Impérium mai divatos elképzelései. Az államiság tehát nem a bűn következménye, hanem az emberi természet társas jellegében és tekintélyre való beállítottságában keresendő. Ezért az állam nem közvetlenül műve Istennek, hanem csak közvetve, az ún. másodlagos és jelen esetben az államalkotó személyes létezők önrendelkező

a bomlás vagy a válság jelei ülnek ki a társadalomra. A fentiek alapján világos, hogy az államhatalom adja a társadalom formáját, a szó arisztotelészi értelmében. Nélküle anarchia, s nem rend és béke lenne.

További kérdés, hogy lesz-e valaha világállam, vagy ez is csak az utópiák világába tartozik-e, mint az állam elhalása? Molnár Tamás szerint nincs nemzetközi politikai tekintély, éspedig azért nincs, mert „az egyénnek a közösségtől származó megerősítésre van szüksége, hogy megfeleljen természetének, vagyis annak, hogy racionális társas lény. A megerősítések csakis akkor lehetnek értelmesek számára, ha nem a legátfogóbbak, kivéve azt az esetet, ha spirituális természetűek. ... A másik oka annak, hogy miért nem létezik Világállam, az, hogy az ember számára nem adott önazonossága úgy, mint az állatok esetében, vagyis külső jegek és ösztönök alapján. ... Sem a globális háborúk, sem az olyan globális testületek, mint az ENSZ, nem tudták megváltoztatni a nemzeti érzést.”³⁵

A tekintély az Egyházban: Jóllehet a család az a hely, ahol a gyermek először találkozik a tekintéllyel és elismeri azt, s ezért a szülői tekintélyt ismeri meg leelőször, ám a tekintélynek mintegy *princeps analogátuma* a vallási tekintély, mivel ez közvetlenül Isten tekintélyén alapul, s ez kapcsolja össze az egyént és a vallási közösségeket a Minden-ség alapjával, az istenséggel. És épp ez a célja ennek a tekintélynek, hogy ti. megismertessen az emberre vonatkozó isteni tervvel, és megadja az eszközöket az ehhez való mind teljesebb azonosuláshoz. Minden más tekintély végső legitimálója vagy trónfosztója épp a vallási tekintély. A katolikus egyház szerepe e vonatkozásban az alábbi: „segíti az ember beilleszkedését a megváltás üdvrendjébe, noha nem tehet többet, mint az atya vagy a tanár, nevezetesen annyit, hogy autoritása hatókörébe vonja az örökkön ellenszegülő egyént. Ha a megváltás fontosságához igazítva gyakorolná az egyház az autoritást, akkor korlátlan, s így zsarnoki lenne. ... az autoritás minden típusában benne rejlik, racionalitásához igazodva, valamiféle korlátozó tényező: a család esetén a szeretet állít gátat az autoritás durva gyakorlása elé, az iskolában pedig a potenciális tudós iránti

műve. VÖ SCHÜTZ A., *Az államiség dogmatikai gyökere és normája*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 245-248.

³³ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 123

³⁴ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 127.

³⁵ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 133-134.

tisztelet akadályozza meg, hogy a tanárból despota legyen. A spirituális közösségben az Isten által teremtett lélek természetfölötti tisztelete az a tiltó, illetve parancsoló tényező, mely az egyház tagjainak, a hierarchiában feljebb elhelyezkedőknek is elrendeli, hogy ne a földi rokon- vagy ellenszenv szerint kezeljék egymást, hanem annak a felismerésnek a fényében, hogy a másik is Isten pecsétjét viseli magán.”³⁶ Mivel a vallás a végső kérdésekre ad választ, amelyek felölelik az egész emberi életet, annak horizontális és vertikális dimenziójában egyaránt, ezért a vallási tekintély erő kifejtése és hatása indirekt módon a legerősebb. Az egyház tekintélye és hatalma azonban, mellyel a híveket vezeti, nem pusztán külső fórumot érintő kérdés, hanem lényegében belső, azaz lelkiismereti fórumon zajlik: „Nem külső, hanem belső közösség az Egyház, amelynek éltető eleme nem a vér, nem is valami természetes életelixír, hanem Krisztusnak az *universale principium gratificationis*nak a kereszten megszerzett élet- és éltető ereje. Innen van, hogy az Egyháznak úgy elméleti irányítása, mint pedig gyakorlati útmutatása (törvényhozása) a híveknek nem külső viszonylataira vonatkozik elsősorban; nem is csak tetszésszerinti életmódra berendezett lakást ad nekik bérbe, hanem megkívánja, hogy új bensővel lépjenek át kapuját, és hogy ott az újjászületés vizében teljesen átalakulva ne a régi, hanem az új Ádám véréből táplált életet éljenek. Ezért öleli föl az Egyház elméleti irányítása az emberi élet és világnézet elveit, alapjait. Ebben kíván föltétlen alkalmazkodást híveitől. Törvényhozásának végső célja pedig Krisztus és Isten szeretetének közvetítése. Erre van megbízatása, és ennek felel meg akkor is, mikor büntet és nagyon földszagú törvényeket bocsát ki. ... Hogy a jognak az egyházi életben maga Krisztus juttatott szerepet, Egyházának hierarchikusan elképzelt és elrendelt tagozásából következik. Az is világos, hogy az egyházi törvényhozás Krisztus védelme alatt áll és az Ő tekintélyében szentesül, nyeri sértetlenségét és kötelező erejét (*sanctitas obiectiva*). Az emberek megszentülésére való beállítottság sem hiányzik ebből a törvényhozásból, ami a szeretet jellegét alapjában föltétlenül biztosítja. A jog és a szeretet csak bizonyos rendszerek elgondolása és lelkisége alapján zárják ki egymást, a természetjognak nem ez az útmutatása. Az Egyház eszerint igazodik jogalkotásában. De a szeretet nem jelent gyöngeséget vagy gyűgyeséget. Legfőbb hajtóereje úgy az egyes ember, mint az egész emberiség életének. Ezért az összes többi akarati erők foglalatla, irányítója és

³⁶ VÖ. MOLNÁR T., *Az autoritás és ellenségei* (Budapest 2002) 75-76.

³⁷ VÖ. HORVÁTH S., *A pápaság mint a vándoregyház világossága és erőssége*, in HORVÁTH S., *Hit-*

mozgatója. Istenre kell gondolnunk. *Deus caritas est*, mondja a szeretet apostola. Szeretete ad létet az embernek, ez kíséri minden útján, de ennek ellenértékeként megköveteli, hogy az embert az Ő eszméi vezessék, földi útján az istenhez való vonzódás legyen éltetője és kísérője. ... A szeretet törvénye tehát az, hogy a kormányzott, irányított dolog megmaradjon ama középpont körében, amelyből kiindult és hogy minden megmozdulásában feléje gravitáljon. A szeretet ebben a körben mérték nélkül türelmes és elnéző, de ami említett legfőbb törvényét sérti, azt nem tűri meg: ha a tiszta szeretet eszközeivel nem ér célt, megmozgatja alsóbbrendű segítőszerveit és a jog nyelvén, ennek kényszerítő, büntető erejével követeli meg az említett körbe való visszatérést, így szerez érvényt a szeretet legfőbb törvényének. A szeretettel tehát nem egyeztethető össze, hogy a középponttól eltérítő megmozdulásokat megtűrjön, és hogy az ilyen bolygásnak induló alanyokat ne igyekezzenek a szeretet életterében megtartani, vagy oda visszavonni. Hogy milyen eszközökkel teszi ezt, mellékes: a hathatós igyekezet elengedhetetlen föltétele a szeretet életösztöni megnyilvánulásának.”³⁷ Ahol tehát a valódi vallási tekintély szerepét kiszorítják, ott valamiféle ál- vagy pótvallások, illetve profán messianisztikus antivallás kap lábra, melynek hatása romboló.

5. A katolikus egyház hozzájárulása a tekintély és a hatalom mibenlétének és rendeltetésének tisztázásához

A Krisztus örököseként tevékenykedő katolikus egyház mindenekelőtt helyreállította az emberi természetről, személyi méltóságról, a családi életről és az állam rendeltetéséről korábban alkotott torz képeket.³⁸ S egyik feladata épp az, hogy az idők végezetéig megőrizze, illetve korigálja az e tárgykörre vonatkozó emberi tévedéseket. Állítja az egyes fentebb említett tekintélyek (szülő, tanító, bíró, tudós és művész, katonaság, állam és vallás) legitimitását és szükségességét, épp a humánus embereszmény megvalósulása függ ezek koordinált és harmonikus hatásától.

A katolikus vallás állítja tehát azt, hogy a testvériség, szabadság és egyenlőség helyes eszméje csakis a vonatkozó tekintélyek és hatalmak erőterében valósulhat meg. Sőt, azt kell állítanunk, hogy „csak a kereszténység ismertette meg a világgal azokat a tanokat, amelyeknek folyamánya az emberi egyenlőség és szabadság eszméje volt. A pogányság ilyen

védelmi tanulmányok (Budapest 1943) 60-62.

³⁸ VÖ. EVETOVICS K., *Katolikus erkölcsan II* (Budapest 1940) 139.

tanokat nem ismert, tehát az egyenlőség és szabadság azon eszméit sem, melyek európai civilizációnk alapvetői lettek. Evangéliumi tanok: az emberek egy közös őstől való származása, részesedés egy közös megváltásban, aminek folytán mindnyájan testvérek vagyunk, egy Atyának gyermekei. Ebből következett a kereszténységben az ember szembeállítás a polgárral, az egyéni felelősség elve, az ember önértékelése, mind új elemek, melyeket a pogányság nem ismert. Ezekből sarjadzott az egyenlőség és szabadság érzete, melyekkel a megújított ember felrobbantotta a pogányság embertelen intézményeit, s indult egy új, az ókoriakat messze meghaladó, új alapokra fektetett civilizációnak. Hogy pedig az ókori pogány állam nagyon is megérezte, menyire nem az ő körén kívül keletkezett a kereszténység, s elveinek alkalmazását mennyire nem halasztja a túlvilágra, mutatja az az élethalálharc, melyet kezdettől fogva megindított ellene; mert jól megérezte az új kovászt, mely testét általa átjárja s mihamar összeropogtatja összes csontjait. – Ha nem az egyenlőség és szabadság nevében indult volna hódító útjára a kereszténység, nem érthetnők meg, miért félt tőle annyira a pogány állam, s miért üldözte háromszáz évig, míg csak le nem roskadt. Jól látta ugyanis, hogy a terjedő kereszténység új alapokat rak le egy új társadalom és egy új állami élet számára, amelyek homlokegyenest ellenkeztek mindazzal, ami az ő alapjait képezte. Ezért szerette volna kiirtani a föld színéről. ... Hasonlóképp költői elgondolás s nem történet, ... hogy a kereszténység fogalmazta tanait. Nem a kereszténység fogalmazta tanait, hanem azok Krisztustól valók.”³⁹

A katolikus tanítás megfosztja az államiságot totalizáló tendenciájától, mivel „a pogány állam el sem tudta magát gondolni másnak, mint totálisnak – még egy Platon ideális lelkében sem. Hegel állama csak ennek a pogány állameszmének bölcséleti kicsapódása; és Hobbes a történelem és a korabeli politika jó megfigyelőjének bizonyul, mikor az államot leviátánnak minősíti, mely irgalmatlanul elnyel mindent, ami torka ügyébe esik. Sőt mi több! A totalitási igény: rátenni kezét mindenre, amit elér, lefoglalni és a maga érdekeinek szekere elé fogni mindent, amit

³⁹ Vö. DUDEK J., *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest 1914) 43-44. Ehhez talán csak azt kell még hozzátennünk, hogy ez a gyűlölet tartani fog a világ végéig.

⁴⁰ Vö. SCHÜTZ A., *Az államiság dogmatikai gyökere és normája*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 258-259.

⁴¹ Pontosabban Krisztus jött el, és az idők végezetéig lényegileg azonos identitástudattal rendelkező vallási közösséget hozott létre, mely folytatja az alapító tevékenységét.

⁴² Vö. SCHÜTZ A., *Krisztus* (Budapest 1944) 128-145.

egyáltalán lehet, ez az élet és történelem tanúsága szerint majdnem minden közösségben él, akármi a neve, és legalább mint hajlandóság és kísértés ott feszeng minden egyes emberben. Önzés ennek a neve ősidőktől; és bizony van családi, intézeti, testületi, nemzeti, stb. önzés; s ha ez a hatalommal tud szövetkezni, mint egyeduralmi és kizárólagossági törekvés, vagyis mint totalitási program jelenik meg. ... A totalitási törekvés elve, az állami is, semmi más, mint az istenileg megállapított világrendtől elszakadt pártoskodás Monroe-elve: ez a világ a mi világunk, és ez mindenestül és kizárólag a mienk! Ebben a megállapításban benne van az ítélete is. Az államiság, mint láttuk, Isten elgondolása és végzése. De Isten nemcsak államot akart, hanem más közösségeket is, más célokkal és más föladatokkal meg erőkkal. Minden föladat és cél egy-egy érték, és az értékek Isten akarata szerint rangsorokat, érték-hierarchiát alkotnak; fölé-, mellé- és alárendeltség viszonyában vannak.”⁴⁰

A harmadik és talán legfontosabb tényező, amivel a kereszténység hozzájárult az emberi ember és az emberi társadalom megvalósításához, maga Krisztus, akiben, akivel és aki által megjelent a Földön a minden szempontból tökéletes ember, az Istenember.⁴¹ Krisztus egyénisége ugyanis mind tartalmában, mind formájában, mind pedig hatékonysága szempontjából tökéletes volt. Minden szempontból szent volt, s benne az erények harmóniában voltak, abszolút felülmúlhatatlan módon. Amilyen egyéni, olyan egyetemes volt a lénye. Ezért minden kor, minden nép, minden kultúra számára ő az egyedüli megvalósítandó embereszmény.⁴²

A negyedik dolog pedig, amit a kereszténységnek köszönhet az emberiség a hatalom és tekintély vonatkozásában, az a kiválasztottság helyes értelmezése. Ma, a tömegek kitermelte diktátorok korában ez különösen megszívlelendő vonás. A tekintély és hatalom hordozójának nem elég kiválónak, hanem kiválasztottnak kell lennie.⁴³ Mivel az egyén önmagát vagy a családját kormányozza leginkább, számára is érvényes a

⁴³ Schütz Antal szerint a kiválasztottnak három kategóriája van, a hierarchák, vagyis a társadalmi rendnek és a törvényeknek őrei, akik a szent hagyományok letéteményesei, a fegyelmzők és szükség esetén büntetők. Aztán a próféták és végül az apostolok, vagyis a nevelők Isten országában. Nem sorolja ide a tehetségeket. Azt mondja, hogy „a tehetség és zseni nagy szolgálatot tehet a választottság birtokában. ... de a tehetség nem pótolhatja a hivatást – a zseni sem; mert hiányzik benne valami, ami nélkül lehetetlen a tömeglelkületnek fölébe kerekedni, hiányzik a tekintély: az a sajátos hatalom, mely erőszak nélkül és mégis erővel felülről ráereszkedik a lelkiismeretre, térdre készítet és felsőbb élet áramkörébe kapcsol. A csaktehetség vitáz és vitára biztat, szellemeskedik és nem vált meg. Szellemóriások szellemességei közepett halt meg Perikles Athénje, és politikai tehetségek torzsalkodásai temették el a köztársasági Rómát.” Vö. SCHÜTZ A., *Tömeg és elit*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 239.

kiválasztottság elve. A vezér, a kiválasztott, nemcsak egyszerűen a tömegből kiválasztott személy. Nem egyszerűen „kiváló, *e-gregius*, aki kiemelkedik a nyájból, mint az óriás a testével, az arisztokrata a születésével, a gazdag a vagyonával, a zseni a tehetségével; hanem *se-gregatus*, akit más választ el a tömegtől. Az eltömegesedés ellenszere nem a kiváló, hanem a kiválasztott. Amíg valaki csak kiváló, addig kiemelkedik ugyan a tömegből, mint a királlyá lett ifjú Saul szálás természetével a népből; de lényének javával benne áll és belőle él; amennyiben nem, az egyedüljárók külön-ösvényein kallódik el. A csak kiváló állandóan az eltömegesedés veszedelmében van, amint ezt meg lehet figyelni a születési arisztokrácián és az áruló írástudókon. A kiválasztott azonban nem a tömegből nő ki, hanem felső erő emeli ki onnan és tartja magasan fölötte. ... Ezek és csakis ezek állíthatják meg az eltömegesedés folyamatát, mert csakis ők egészen mentesek a tömeglelkülettől és állnak teljes határozottsággal az ellenpóluson. Ők és csakis ők nincsenek kísértésben tömeggé válni; nem belőle jöttek, nem belőle élnek, s így a tömegnek nincs is ereje lerántani őket magához.”⁴⁴

6. Befejezés

A katolikus tanítással ellentétes és abszurd utópiák hatására démonizálódik a társadalom. A természetes erkölcsi rendre és a természetjogra mint sajátos tekintélyforrásra támaszkodó és épülő társadalmi kötelek meggyengültek, s ilyen körülmények között a tömegeket csakis a külső és belső kényszerek tarthatják és tartják – úgy ahogy – egybe. Gyakorlatilag megszűnt a lelkiismereti kötelezettség. A jogi kényszer azonban önmagában nem elég ahhoz, hogy egy társadalom tartósan békét és boldogulást élvezzen, éspedig azért, mert a jog inkább csak az értékek bizonyos minimumának külső védelmére szolgálhat, s képtelen arra, hogy ugyanazon értékek eszményi magasai felé belülről vezesse alárendeltjeit. A puszta kényszer belátás nélkül megvadítja, vagy terrorizálja az embert, azaz kifogatja magából. A vallás-erkölcsi eszmény lerombolása bűnöző tömegeket és bűnöző államokat termel ki magából. A tömegember pedig olyan (és a belőle támadt vezető is), aki nem lát, de nem is akar látni

⁴⁴ Vö. SCHÜTZ A., *Tömeg és elit*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 237-238.

⁴⁵ A megtermelt javak bőségét a tudomány és a technika fejlődése tette és teszi lehetővé. A javak bősége különleges értékkel bír a technokrata társadalmakban. Az eltömegesedés egyik okozója a machinolatia, melynek segítségével a javak bőségben és biztonságban állhatnak a tömegek rendelkezésére.

eszményeket maga felett (ez a vonás a vallás nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy nem akar szolgálni, tehát eleve minden tekintély ellen lázad). A tömegember nem igényel és nem is fogad el semmiféle tanítást, egyedüli célja a megtermelt javak élvezete.⁴⁵ Ennek megfelelően utilitarista felfogású, és ez letapossa a lelkiismeret szavát. Így aztán a bűnt sem érzi bűnnek, úgy gondolja, hogy bármi módon végül is majd meg lehet kapni a felmentést.

E válság megoldásaként ajánlja a katolikus világnézet azt, hogy térjünk vissza a szakrális gyökerekhez, a természetjog államához, melyben az államhatalomnak, a vallási hatalomnak és a civil szférának egyaránt legitim helye van, és ezek koordinált együttműködése valósul meg. Vissza a vallás-erkölcsi eszményhez, Isten auktoritásának elismeréséhez, azaz az engedelmesség erényéhez. Az államnak az erkölcsi eszme örének és megtestesítőjének kell ismét lennie, tanítani, nevelni a népet,⁴⁶ biztosítani annak megszentelését (ez lenne a katolikus értelemben vett vallásszabadság) és a természetjog elveinek megfelelően kormányozni. A teremtés rendjébe való beleilleszkedés hoz békét és boldogulást az embernek, egyénnek és közösségnek, népeknek egyaránt. Ezt pedig a tekintély egyes fajtái, valamint az azok működését biztosító és integráló államhatalom és vallási hatalom biztosítja. Ugyancsak az ép állami tekintély és hatalom tiszte, hogy a természetjog alapján ítéletet mondjon a társadalomban felbukkanó részleges tekintélyek természetéről, szükségességéről vagy épp felforgató jellegéről.

Az a tekintély és hatalom, melyet a katolikus felfogás elfogad, és feltétlen szükségét hirdeti, részt kap Isten tekintélyéből és hatalmából, s ez biztosítja számára a legitimitást és a hatékonyságot. Csak ez a tekintély kapcsol össze minket a valósággal, s nem kerget illúziót, utópiát. Ez az auktoritás és hatalom az, mely nem cseréli fel a tényeket és az eszményeket.

A tekintély az emberlét erőforrásaival, az értékekkel, az eszményekkel kapcsol össze, a tudás belátást, a szentség alávetettséget, engedelmességet, a kormányzás elfogadást eredeztet. A kormányzati hatalom három szegmensét (törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom) nem

⁴⁶ A tanítás és nevelés eleve feltételezi a tekintélyt, s annak hatékony működése nélkül nem épülnek be az új nemzedék tagjainak tudatába az eszmények, az értékek. A tekintélyt képviselő személy közvetíti ugyanis azt az értéket, eszményt, amivel a tekintély hatása alatt tevékenykedő emberi személynek azonosulnia kell. Ez azt jelenti, hogy nagyon veszélyes dolog az oktatást és nevelést piaci árucserre módjára felfogni, mivel elmarad az a nélkülözhetetlen azonosulás, ami az érett emberi személyiség megkerülhetetlen feltétele. Ez a gazdasági hatalommal és tekintéllyel való durva visszaélés jele.

szabad mereven elválasztani egymástól.

Az a tekintély és hatalom, mely katolikus talajon áll, méltóságos, és erőt, nyugalmat áraszt, energiával telt, valóban holisztikus szemléletű, de nem nyugtalan, és a nyughatatlanság démona nem tud ártani neki. Valódi tolerancia vezet, mivel nem leigázza, nem kényszeríteni akar, hanem meggyőzni, a tekintélyben és a hatalomban részesíteni. Ezért nyomában virágzás, béke, megelégedettség van az emberi szívekben.

Ez a tekintély- és hatalomfogalom szöges ellentétben áll a mai nyughatatlan, forradalminak és haladónak nevezett anti-tekinthetőséggel, illetve az ebből táplálkozó, totalitárius természetű hatalomgyakorlási móddal, mivel ez utóbbi irracionális, vagyis tagadja az ember értelmes egyéni és társas természetét. A katolikus értelemben vett tekintély és hatalom hordozójának ilyen minden korábbinál nehezebb körülmények között kell magát mintegy legitimálnia, erejét kifejtenie, szervezve Isten népét és egyesítve minden jó szándékú embert ama cél érdekében, hogy a történelem földi ura ismét ez az igaz tekintély és hatalom legyen, mert Isten áldása csak ezen van. Ennek első állomása paradox módon nem egy új világforradalom, hanem az önreform, a tömegember állapotából való kitörés, ami az önmagunk feletti helyes uralom kivívásában és megszilárdításában áll. Csak ilyen emberek képesek majd komoly társadalmi célok érdekében hatékonyan együttműködni, komoly áldozatokat, az életet odaadó áldozatot is hozni.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

Bibliai források a középkori kánonjogi gyűjteményekben (9 -12. század)*

Bevezetés

„Ha vérontás, viszály, testi sértés körébe vágó különféle esetekben vagy városod valamilyen peres ügyében túlságosan nehéz az igazságszolgáltatás, fogd magad, s menj el arra a helyre, amelyet az Úr, a te Istened majd kiválaszt, és fordulj ott a Lévi törzséből való papokhoz, s ahhoz a bíróhoz, aki éppen soros azon a napon. Ők majd kikérdeznék, és tudtodra adják ítéletüket. Tartsd magad ahhoz az ítélethez, amelyet arról a helyről adnak tudtodra, amelyet az Úr kiválaszt, s ügyelj, hogy pontosan azt tedd mindenben, amire intenek. Tartsd magad tanácsukhoz, amit adnak, s ítéletükhöz, amit hoznak, és határozatuktól, amelyet tudtodra adnak, ne térj el se jobbra, se balra. Ha valaki mégis olyan önhitt volna, hogy a papra, aki ott az Úrnak, a te Istenednek a szolgálatában áll, vagy a bíróra nem hallgatna, az ilyen embernek meg kell halnia: Távolítsd el a gonoszságot Izraelből, de tudja meg az egész nép a dolgot, hadd rettegjen, s attól fogva ne legyen többé önhitt.”¹ Ez a Második Törvénykönyvből származó idézet (MTörv 17,8-13) a *Collectio in LXXIV titulos digesta* legelső kánonja, amely a Római Egyház primáciájára vonatkozó címet vezet be, és nagyon jól mutatja, hogy a bibliai szövegrészletek nemcsak az egyház dogmatikus tanításának magyarázatában kaptak helyet a középkorban, hanem az egyházfegyelem kifejtésében is, beleértve a 11. század idejét. Az említett kánongyűjtemény a gregoriánus reform első és radikális

* Elhangzott a Szegedi Nemzetközi Biblikus Kongresszuson (2008. szeptember 2.). A tanulmány az *Instituto de Derecho Europeo Clásico* (IDEC) támogatásával készült a Premontrei Rendi Szent Mihály Apátságban (Silverado, CA). A kutatást az OTKA K 73574-es számon támogatta.

¹ *The Collection in Seventy-Four Titles: A Canon Law Manual of the Gregorian Reform* (Medieval Sources in Translation 22) (Toronto 1980).

² STICKLER, A.M., *Historia iuris canonici latini* (Torino 1950) 160-165; ERDŐ, P., *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung* (Adnotationes in Ius Canonicum 23) (Frankfurt am Main 2002) 91-92; FERME, B.E., *Introduzione alla storia del diritto canonico. I-II diritto an-*

időszakának a tanúja,² mint a Római Kúria³ kézikönyve,⁴ melyet 1050 és 1076 között állítottak össze, és amely 74 cím alá rendezett 315 fejezetet tartalmaz.⁵

1. Inzuláris gyűjtemények és a karoling reform hatása

Az egyház kánonjogi normái a Szentírás fegyelmi és taneli tanításán nyugodtak, egészen az apostoli kortól kezdve. Éppen ezért a bibliai szövegek, hivatkozások és magyarázatok fontos helyet töltöttek be a kánoni gyűjteményekben, már az egyházfegyelem legkorábbi összegzéseiben is. A Bibliát kétféle módon használták fel a kánonjogászok, mint kánoni forrást: a) vagy közvetlenül magát a Bibliát idézték; b) vagy a bibliai idézetet kiemelkedő egyházi szerzők közvetítésével vették át (vö. egyházatyák, pápák). A legjelentősebb szerzők közé tartozott Órigenész, Szt. Jeromos, Szt. Ambrus, Szt. Ágoston, Nagy Szt. Leó és Nagy Szt. Gergely. Nagy Szt. Gergely pápa tekintélyének és művei befolyásának köszönhetően, az általa használt allegorikus bibliaértelmezés széles körben elterjedt a középkori Nyugaton, mint a leginkább elfogadott exegetikus módszer. A pszeudo-epigráfia időszaka után,⁶ a korai középkorban, a kánonjogi gyűjtemények jelentős számú bibliai szöveggel egészültek ki, különösen a 6-8. században. Ezek az idézetek főképp az Ószövetségből vettek át részleteket. Az inzuláris források elsősorban az erkölcsi és a ká-

tico fino al Decretum di Graziano (Roma 1998) 161-165; PLÖCHL, W.M., *Geschichte des Kirchenrechts* (Wien-München 1962, 2. kiad.) II, 462-463; FOURNIER, P., *Les collections canoniques romaines de l'époque de Grégoire VII*, in *Mémoires de l'Institut National de France. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 41 (1920) 271-397.

³ RYAN, J.J., *Saint Peter Damiani and His Canonical Sources: a Preliminary Study in the Antecedents of Gregorian Reform* (Pontifical Institute of Medieval Studies, Studies and Texts 2) (Toronto 1956) 14.

⁴ STICKLER, A.M., *Historia iuris canonici latini* 167-170; ERDŐ, P., *Die Quellen des Kirchenrechts* 93; FERME, B.E., *Introduzione alla storia del diritto canonico* 169-171; FUHRMANN, H., *Über den Reformgeist der 74-Titel-Sammlung (Diversorum Patrum Sententiae)*, in *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971* (Göttingen 1972) 1101-1120; GILCHRIST, J.T., *The relationship between the Collection in Four Books and the Collection in Seventy-Four Titles*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 12 (1982) 13-30.

⁵ Kiadása: GILCHRIST, J.T. (ed.), *Diversorum patrum sententiae sive Collectio in LXXIV titulos digesta* (Città del Vaticano 1973).

⁶ ERDŐ P., *Die Quellen des Kirchenrechts* 11-26.

⁷ LE BRAS, G., *Pénitentiels*, in *Dictionnaire de théologie catholique* XII (Paris 1933) 1160-1179.

⁸ VÖ. VON CLASSEN, P., *Italienische Rechtschulen ausserhalb Bolognas*, in *Proceedings of the*

noni szokásokra összpontosítottak, így számos bibliai és patrisztikus töredék kapott helyet ezekben a gyűjteményekben. Az inzuláris gyűjtemények, különösen pedig a *libri paenitentiales*, előszeretettel hivatkoztak – mint az éppen hatályos kánoni fegyelem forrásaira – az Ószövetség fegyelmi szövegrészleteire.⁷ Megjegyzendő, hogy Szt. János I. levele (1Jn 5,16) vagy a Máté evangélium (Mt 12,31) a bűnök osztályozásával szintén hatást gyakorolt a bűnbánati fegyelemre.

A 11. századig hagyományosan a székesegyházi iskolák voltak azok az intézmények, ahol a klerikusok képzése folyt.⁸ Ezek a kulturális központok a püspök széketemploma mellett alakultak ki, és megerősödésükben jelentős szerepet játszottak Nagy Károly rendelkezései (768-814).⁹ Az ő 789-ben kiadott *Admonitio generalis*-a kötelezővé tette a papságra készülők számára a székesegyházi oktatást.¹⁰ Ez a rendelkezés abba a kulturális fellendülésbe illeszkedett, amelyet később Karoling Reneszánsznak neveztek el,¹¹ és amely segítette az Alcuin és Orléans-i Theodulf által javított Vulgata szövegének a meggyökeresedését a papok képzésében.¹² Theodulf gyóntatási kézikönyvet is összeállított 798 és 818 között,¹³ amely a Karoling időszak meghatározó egyházfegyelmi munkája.¹⁴ A biblikus ismeretek fontossága ennek az időszaknak a kánoni jog-

Sixth International Congress of Medieval Canon Law, Berkeley, California, 28 July-2 August 1980 (MIC C/7) (Città del Vaticano 1985) 205-221, különösen 205-207.

- ⁹ SZUROMI SZ.A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5) [Institutional history of the Church] (Budapest 2003) 151-161.
- ¹⁰ BORETIUS, A. (ed.), *Capitularia regum francorum I* (Monumenta Germaniae Historica) (Hannoverae 1883; repr. 1960); vö. KLAUSER, R., *Zur Entwicklung des Heiligsprechungverfahrens bis zum 13 Jahrhundert*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 40 (1954) 88; SZUROMI SZ.A., *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai*, in KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum. Egyetemjárás és könyvhasználat az Esztergomi Székeskáptalanban 1183-1543* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9) (Budapest 2007) 41-53.
- ¹¹ BISCHOFF, B., *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages* (transl. D. Ó Cróinín – D. Ganz; Cambridge 1995) 202-211.
- ¹² GRABOIS, A., *Bible*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages* 2 (New York 1983) 210-217, különösen 211.
- ¹³ PL CV 191-210.
- ¹⁴ BROMMER, P., *Die bischöfliche Gesetzgebung Theodulfs von Orléans*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 60 (1974) 1-120.

alkotásában is megjelent, nevezetesen a 813. évi chalon-sur-saône-i zsinaton (c. 1).¹⁵

Jóval később, a *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008 és 1022 között) megkülönböztetett szerepet kapott az egyházfegyelem alakításában, különösen a németalföldi területen. Burchard az egyetemes joganyagon felül összegyűjtötte a németalföldi területi zsinatok által alkotott egyházfegyelmi rendelkezéseket, valamint nagyszámú penitenciális gyűjteményt is felhasznált művéhez. A BW 2 legelső kánonjai között olvashatjuk azt a felsorolást, amely mindazt a könyvet tartalmazza, melyet egy papnak feltétlenül ismernie kellett: *sacramentarium, lectionarium, antiphonarium, penitentiale, psalterium*, valamint a vásár- és ünnepnapj predikációknak a gyűjteménye (vö. c. 2).¹⁶ A penitenciális gyűjteményeken keresztül néhány bibliai szövegrészlet is bekerült Burchard művébe. Nyolc olyan kánont találunk, amelyek bibliai eredetűek: BW 8. 41; 9. 9; 10. 54; 11. 61; 12. 22; 12. 23; 13. 25; 19. 77. Mindössze csak a BW 11. 61; 12. 22 és a BW 12. 23 idézi az Ószövetséget (vö. Kivonulás könyve, Leviták könyve), a többi biblikus kánon az Újszövetséget használja forrásként. Ennek az idézését hagyományosan a következőképpen jelöli a kompilátor: „*Apostolus dicit*” – pl. „*Si quis frater uxorem habet infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus enim erit vir infidelis in muliere fideli, et sanctitata erit mulier infidelis per virum fidelem.*”¹⁷

2. A gregoriánus reformtól a *Decretum Gratiani*ig

A 10. és 11. század fordulóján látható az az alapvető törekvés,

¹⁵ Can. 1: *Decrevimus iuxta sanctorum canonum constitutionem et ceterarum sanctorum scripturarum doctrinam, ut episcopi assidui sint in lectione et scrutentur misteria verborum Dei, quibus in ecclesia doctrinae fulgore splendeant, et verborum Dei alimentis animas sibi subditas saccari non cessent et cum David cotidie dicant: "Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua", ita videlicet ut illas scripturas notissimas habeant, quae canonicae appellantur, et earum sensum per patrum tractatus inquirant. Canones quoque intellegant et librum beati Gregorii papae de regula pastoralis et secundum formam ibidem constitutam et vivant et praedicent. Concilia aevi Karolini III (Monumenta Germaniae Historica) (Hannoverae-Lipsiae 1906) 274.*

¹⁶ BW 2. 2: *Quae ipsis sacerdotibus necessaria sint ad discendum, id est, liber sacramentorum, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, computus, Canon poenitentialis, Psalterium, Homelias per circulum anni dominicis diebus et singulis festivitibus aptae. Ex quibus omnibus si unum defuerit, sacerdotis nomen vix in eo constabit, quia valde periculosae sunt evangelicae minae quibus dicitur: Si caecus caeco ducatur praestet, ambo in foveam cadunt. FRANSEN, G. – KÖLZER, Th. (Hrsg.), *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX* (Aalen 1992) 35rb.*

amely a papság és a püspökök általános teológiai műveltségének az előmozdítását célozta. Mindazonáltal, a gregoriánus reform sajátos céljai között nemcsak az egyház hit- és fegyelembeli megújítását találjuk meg, hanem az írott kultúra megerősítésére és a különféle tudományok rendszerezésére vonatkozó elvek rögzítését is, melyek oktatása a katedrális iskolákban, majd a kialakuló egyetemeken történt.

A 11. században tanúi lehetünk egy sajátos reformnak, amely a luccai székesegyházi káptalanon belül zajlott le.¹⁸ II. János püspök (1023-1056), I. Anzelm püspök (1057-1061) és II. Anzelm püspök (1073-1086) voltak azok, akik gondoskodtak ennek a reformnak az elmélyítéséről, a kánonok közösségi élete, a *'cura animarum'* lelkipásztori munkája, a klerikusok és laikusok teológiai és vallási nevelése, valamint a világi javak kezelése területén. Anzelm nemcsak a kánonoki életet szerette volna újjászervezni, hanem a székesegyházi iskolájában folyó oktatást is, különös tekintettel az egyház fegyelmi rendjének az alapos megismertetésére.¹⁹ Néhány biblikus témájú kommentárt is írt, nevezetesen a *Commentarium in Psalmos* és az *Expositio in Lamentationes Jeremiae*-t. Ezek a művek egyértelműen mutatják Anzelm tájékozottságát a Szentírás értelmezésben.²⁰ Luccai Anzelm főműve a 11. század legjobb kánonjogi gyűjteménye, a *Collectio Canonum Anselmi Lucensis* (1081-1083). A gregoriánus reform ekkleziológiai felfogása alapvetően Nagy Szt. Gergely pápa írásainak befolyása hatására formálódott. Ennek talán legszembe-tűnőbb tanúja az a 143 kánon, amely műveiből bekerült Anzelm gyűjteményébe (vö. 'A' recenzió), mint a kánonok legnagyobb egységes korpusza.²¹ Ezeken a kánonokon keresztül az allegorikus bibliaértelmezés kiemelkedő szerepet kapott a gyűjtemény ekkleziológiai érvelésében.

¹⁷ FRANSEN, G. – KÖLZER, Th. (Hrsg.), *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*, 125vb.

¹⁸ KITTEL, E., *Der Kampf um die Reform des Domkapitels in Lucca im 11. Jahrhundert*, in *Festschrift Albert Brackmann* (Weimar 1931) 189-236.

¹⁹ GUIDI, P., *Archivio Archivecivile di Lucca*, in *Archivio Storico Italiano* 7 (1927) 104-142; vö. SZUROMI SZ.A., *Anselm of Lucca as a Canonist. Critical Summary on Importance of the Collectio Anselmi Lucensis*, in SZUROMI SZ.A. (ed.), *Medieval Canonical Sources and Collections up to the Decretum Gratiani* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8) (Budapest 2006) 47-64.

²⁰ *Motivi dell'ecclesiologia di Anselmo di Lucca in margine a un sermone inedito*, in *Bulletino dell'istituto storico italiano per il medioevo e archivio Muratoriano* 77 (1965) 45-104.

²¹ VÖ. SZUROMI SZ.A., *Patristic texts in the Collectio Canonum Anselmi Lucensis (recension 'A') and their correspondence with the Decretum Gratiani*, in *Folia Canonica* 7 (2004) 71-108.

Anzelm művében három bibliai szövegrészlet szerepel önálló kánonként: Ans. 2. 1; Ans. 2. 69; és Ans. 7. 123. Az első a Második Törvénykönyvnek a bírókra vonatkozó fejezete (MTörv 17,8-13), amelyet már a *Collectio in LXXIV titulos digesta* is felhasznált. A második bibliai idézet a Zsidóknak írt levél egy részlete (Zsid 5,4-6). Mindkét kánon a II. könyv anyagához tartozik, amely a „*De libertate appellationis*” címet viseli. A harmadik bibliai szöveg a VII. könyvben kapott helyet. Ennek a könyvnek a címe „*De vita et ordinatione presbyterorum*” a BAV Vat. lat. 1364-es kéziratban, és maga a konkrét kánon a papok megvédolhatóságával foglalkozik. Ehhez idézi Szt. Pál Timóteusnak írt I. levelét (1Tim 5,17-19): „(...) Presbiter ellen ne adj hitelt a vádnak, csak két vagy három személy tanúságára.”²² Ezek a kánonok jól mutatják, hogy Luccai Szt. Anzelm a bibliai szövegeket – ugyanúgy mint Nagy Szt. Gergely írásait – a gregoriánus reform megalapozására használta, így szükséges volt, hogy az egyházfegyelmi jártasság mellett a papság biblikus műveltségét is gyarapítsa.

Amint az közismert, a szerzetes élet 11. és 12. századi reformja

²² Ans. 7. 123: Ex epistola Pauli ad Timotheum (5,17-19): Qui bene presunt presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime quia laborant in verbo et doctrina. Dicit enim Scriptura: Non infrenabis os bovi trituranti (1 Cor 9:9), et: Dignus est operarius mercede sua. Adversus presbyterum accusationem noli recipere nisi sub duobus aut tribus testibus.

²³ CONSTABLE, G., *The Reformation of the Twelfth Century* (Cambridge 1996) 125-167.

²⁴ LEKAI, L.J., *Bible, Cistercian*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages 2* (New York 1983) 218.

²⁵ RIEDLINGER, H., *Bibel - [2] – Geschichte der Auslegung*, in LMA II, 47-58, különösen 49-54.

²⁶ VÖ. SMALLEY, B., *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford-New York 1952, 2. kiad.).

²⁷ D. 26 c. 2: Acuitus intelligunt, qui nec eum, qui catechuminus uel paganus habuerit alteram, ordinandum consuerunt, quia de sacramento agitur, non de peccato. Propter sacramenti sanctitatem sicut femina, si catecumina uitiata est, non potest post baptisma inter Dei uirgines consecrari, ita non absurde uisum est bigamum non peccasse, sed normam sacramenti amisisse non ad uitae meritum, sed ad ordinationis signaculum. Unius uxoris uir, episcopus significat ex omnibus gentibus unitatem uni uiro Christo subditam. II. Pars. §. 1. Sicut duobus dominis seruire, sic ab uno Deo apostatare, atque in alterius superstitionem ire non licet. FRIEDBERG I, 95.

²⁸ D. 27 c. 4: Vouentibus uirginitatem non solum nubere, sed etiam uelle dampnabile est. FRIEDBERG I, 99.

²⁹ C. 9 q. 3 c. 9: Episcopo scribit, de cuius manu peccata requirit subditorum, nec sine eius consilio subditos iudicare debeat. FRIEDBERG I, 609.

³⁰ C. 32 q. 2 c. 15: Liberi dicti sunt, qui ex libero matrimonio sunt orti. Nam filii ex libero et ancilla

erősen és lényegileg kötődött azokhoz a bibliai szövegrészekhez, amelyek világos útmutatást tartalmaztak az eredeti tisztaságú keresztény élet megvalósításához (pl. Mt 16,24; Mt 19,21; ApCsel 2,44; ApCsel 4,32; 1Kor 14,19; 1Kor 16,14; stb.). Giles Constable (1996) aprólékosan kifejti ennek a „Biblia-alapú lelkiségnek” a sajátosságait, valamint annak hatását az egyházi társadalomra, különösen is a szerzetesrendekre²³ (vö. ciszterciek²⁴). A biblikus ismeretek megerősödésének köszönhetően új lendületet nyert az exegetikus módszer,²⁵ amely a *Biblia Glossa Ordinariájának* megszilárdulásához vezetett (vö. Gilbert Crispin).²⁶ Nem véletlen tehát, hogy Gratianus híres kánoni gyűjteménye, azaz a *Concordia discordantium canonum*, nemcsak az Ó- és Újszövetségből származó idézeteket használ fel, hanem a *Glossa Ordinaria* néhány glosszáját is (D. 26 c. 2²⁷: Tit 1; D. 27 c. 4²⁸: Tit 5; C. 9 q. 3 c. 9²⁹: Jel 2,1; C. 32 q. 2 c. 15³⁰: Szám 30,4; D. 3 c. 35 de pen.³¹: Lev 10,16), továbbá Petrus Lombardus glosszáit is (vö. D. 1 c. 5 de pen.: Zsolt 31,5³²; D. 3 c. 41 de pen.: Zsolt 118,7³³; C.

seruilis condicionis sunt. Semper enim qui nascitur deteriorem partem sumit. Naturales autem filii dicuntur ingenuarum concubinarium filii, quos sola natura genuit, non honestas coniugii. §. 1. Hii uero, qui non sunt de legitimo matrimonio, matrem potius quam patrem secuntur. FRIEDBERG I, 1131.

- ³¹ D. 3 c. 35 de pen.: “Inter hec hyrcum, qui offertur est.” Quia omne peccatum per penitentiam deletur, et qui predictum peccatum alterius doctrinae et blasphemiae commiserunt saluati non sunt, causam mortis eorum Legislator exponit: “Inter hec hyrcum, qui oblatum fuerat etc.” Quia scilicet non comederunt filii Aaron quod pro peccato erat in loco sancto, id est, penitentiam commissi peccati in ecclesia peragi non fecerunt, quibus hoc preceptum est, peccati in ecclesia peragi non fecerunt, quibus hoc preceptum est, quos Christus uicarius suos in ecclesia constituit. Ipse autem oblationis suae sanguinem, que pro nostro sanguine oblata est, in sanctum, id est in celum, in conspectu patris obtulit. Debet autem comedi hoc sacrificium in loco sancto, scilicet in ecclesia, in propitiationem peccatorum. Unde addit: “quemadmodum preceptum est michi,” sic precepi. Moyses ergo gerit personam Christi. Exustum repperit, quia in Spiritum sanctum peccauerant; ab intelligibili igne Spiritus sancti oblatio pro penitencia ablata est. Voluntarie peccantibus non relinquitur hostia pro peccato. Nam sicut uera penitencia ueniam promeretur, ita simulata iritat Deum, quia Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum et blasphemiam in Spiritum sanctum dixerunt, in sceleribus usque ad finem uitae perseuerare, de potentia et misericordia Dei et redemptoris diffidere. FRIEDBERG I, 1222-1223.
- ³² D. 1 c. 5 de pen.: Magna pietas Dei, ut ad solam promissionem peccata dimiserit. §. 1. Nondum pronunciat ore, et tamen Deus iam audit in corde, quia ipsum dicere quasi quoddam pronuciare est. Votum enim pro opere reputatur. FRIEDBERG I, 1159.
- ³³ D. 3 c. 41 de pen.: “Primo consolidatio est quia non obliuiscitur misereri Deus secunda per punitionem, ubi, etsi fides desit, pena satisfacit et releuata.” FRIEDBERG I, 1224.
- ³⁴ C. 23 q. 4 c. 34: Ne amisso iudicio sis pauperi in mala causa misericors, cuius si parcis saccello, percussis cor, et tanto nequiores reddis, quanto iustum fauere uidet sibi. FRIEDBERG I, 915.

23 q. 4 c. 34: Zsolt 32³⁴; D. 2 c. 67 de cons.: Zsolt 22,30³⁵). Petrus Lombardus (†1160/64)³⁶ Bolognában kezdte meg teológiai tanulmányait, ahol a *Decretum Gratiani* 1140 körül összeállításra került. A Zsoltárok könyvéhez írt kommentárokat 1136 után francia területen *Glossa in Psalmos* címmel, melyekre hatással voltak Laon-i Anzelm és Poitiers-i Gilbert írásai.³⁷ Jól ismert, hogy Lombardus legnagyobb hatású munkája a „Szentenciák Könyve” (*Sententiae in IV libris distinctae*), amelyet a szerző röviddel Gratianus műve után írt, 1145 és 1151 között. Ez a munka a skolasztikus biblikus tanulmányok legalapvetőbb forrásává vált a középkori egyetemeken.³⁸ A szorongattatás idejének imája és a megmenekülésért adott hála (vö. Zsolt 31), valamint a hálahimnusz idézése (vö. Hálaének a sátrak ünnepén: Zsolt 118) világosan jelzi a bűnbánó hívőknek az irgalmas Isten irányában megnyilvánuló megfelelő magatartását, amelyet az egyház fegyelmi rendelkezései tovább részleteznek. A D. 2 c. 67 de cons. utalása a 22. zsoltárra szintén figyelemreméltó, hiszen ez különlegesen fontos szerephez jut az Újszövetségben, az ártatlan ember szenvedésének leírásán keresztül, aki a Messiás előképe. A megszentelésről szóló rész (*de consecratione*) egész 2. Distinctióját az igazi áldozatnak és az istentiszteletnek szenteli a szerző, amelynek bibliai alátámasztására a Zsolt 22,30 kommentárját idézi.

³⁵ D. 2 c. 67 de cons.: Non prohibeat dispensator manducare pingues terrae mensam Domini, sed exactorem moneat timere. FRIEDBERG I, 1338.

³⁶ ZIER, M.A., *Peter Lombard*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages* 9 (New York 1987) 516-517.

³⁷ HÖDL, L., *P. Lombardus*, in LMA VI (1977-1978). Kiadása: PL CXCI. 55-1296. Bevezetés a zsoltár-kommentárokhoz: *Notitia Historico-Litteraria*, in PL CXCI, 11-23.

³⁸ A középkori exegézis részletes kifejtéséhez vö. DE LUBAC, H., *Exégès médiévale: Les quatre sens de l'écriture I-IV* (Paris 1959-1964).

³⁹ C. 32 q. 2 c. 14: Mulier, si quippiam uouerit, et se constrinxerit iuramento, que est in domo patris sui, et in eate adhuc puellari, si cognouerit pater uotum, quod pollicita est, et iuramentum, quo obligauit animam suam, et tacuerit, non rea erit, quicquid pollicita est et iurauit, opere complebit. Sin autem statim, ut audierit, contradixerit pater, et uota et iuramenta eius irrita erunt, nec obnoxia tenebitur sponsioni eo, quod contradixerit pater. FRIEDBERG I, 1124.

⁴⁰ D. 4 c. 13 de pen.: “Quid est quod dicitur: “Qui reddis iniquitatem filiis ac nepotibus?” Peccatum scilicet originale a patribus trahimus, et nisi per baptismi gratiam saluamur, etiam parentum culpam portamus, quia unum cum illis sumus. Reddet iniquitatem patrum in filiis, dum pro culpa parentis ex originali peccato anima polluitur prolis. Et rursus non reddit iniquitatem patrum in filiis, quia, cum ab originali culpa per baptismum liberamur, non iam parentum culpas, sed quas ipsi committimus habemus.” FRIEDBERG I, 1235.

Elemezve a *Decretum Gratiani* azon kánonjait, melyek a bibliai forrásokat mint kánoni normákat idézik, az Ószövetség négy töredékét tudjuk azonosítani: a C. 32 q. 2 c. 14 a Számok könyve 30,4-et tartalmazza;³⁹ a D. 4 c. 13 de pen. a Kivonulás könyve 34-et idézi;⁴⁰ a D. 4 c. 22 és c. 23 de pen. szövegrészletek pedig Ozeás könyve 7,2-ből, összekapcsolva a *Glossa Interlinearisszal*.⁴¹ Azok a kánonok, amelyek az Újszövetséget használják forrásként, a Korintusiaknak írt I. levelet (C. 32 q. 1 c. 3⁴²; C. 32 q. 7 c. 17⁴³) és az Efezusiaknak írt levelet (D. 4 c. 9 de pen.⁴⁴) idézik. A *Decretum Gratiani* 32. Causája a kortárs szentségi fegyelem egyik legfontosabb területével foglalkozik, a keresztény házasság felbonthatatlanságával.⁴⁵ Gratianus a házasság szentsége kánonjogi koncepciójának megalapozásához idézi a bibliai kijelentést: „A feleség ne hagyja el férjét. Ha mégis elhagyná, maradjon férj nélkül, vagy béküljön ki férjével. A férfi se bocsássa el feleségét.” (1Kor 7,10-11). A bűnök megbánása és a penitenciális gyakorlat lényegi elemei a mindennapi keresztény életnek, amely az üdvösség elérésére irányul. A D. 4 c. 9 de pen.-ben, mintegy az Atya tervének bemutatásaként olvashatjuk a következő idézetet: „Áldott legyen az Isten, Urunk, Jézus Krisztus Atyja,

41 D. 4 c. 22 de pen.: Cum ita puniantur, ne cogitent, quod pro ueteribus peccatis patrum puniam eos, quia nunc, id est in presenti, pro maliciis suis, quas inuenerunt, circumdati sunt pena, et mala eorum, sicut putant, non possunt me latere; sed potius ipsae adinuationes apertae sunt coram facie mea, que omnia clare uidet. FRIEDBERG I, 1237. D. 4 c. 23 de pen.: Heretici non possunt uetera peccata contra Deum causari, cum antiquis operibus nouam addant impietatem, et suis ligentur peccatis, et, cum Deum celare se putant, oculos eius uitare non possunt, quia uultus Domini super facientes mala. FRIEDBERG I, 1237.

42 C. 32 q. 1 c. 3: In coniugio quis positus quecumque peccata fecerit, non propriam infuscant coniugem; sed fornicatio etiam uxorem coinquinat, ut iam non sit uiro suo licita, sed adultera. FRIEDBERG I, 1116.

43 C. 32 q. 7 c. 17: “Uxor a uiro non discedat, nisi causa fornicationis; quod si discesserit, aut maneat innupta, aut reconcilietur uiro suo; et uir similiter non dimittat uxorem.” “Ideo non subdit de uiro quod de uxorem premitis, quia uiro licet ducere aliam.” FRIEDBERG I, 1144.

44 D. 4 c. 9 de pen.: Benedictus Deus et pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in celestibus in Christo Iesu, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu eius in karitate; cui predestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum. FRIEDBERG I, 1232.

45 Questio I: Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus et rationibus probatur. Illa enim, que adulterii rea conuincitur, nisi post peractam penitentiam in coniugii consortio retineri non debet. FRIEDBERG I, 1115. Vö. Questio VII: Nunc autem queritur, si ille, qui dimiserit uxorem suam causa fornicationis, illa uiuente aliam ducere poterit? Quod autem hoc fieri non possit (...). FRIEDBERG I, 1140.

aki a mennyeiek között Krisztusban minden lelki áldással megáldott minket. Mert őbenne választott ki bennünket a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek előtte. Szeretetből eleve arra rendelt bennünket, hogy Jézus Krisztus által fogadott gyermekeivé legyünk.” (Ef 1,3-5).

A *Decretum Gratiani* felhasználta Szt. Ágoston János evangéliumhoz írt kommentárját is (D. 4 c. 11 de pen.: Jn 14)⁴⁶, valamint Beda Venerabilis kommentárját a Galatáknak írt levélhez (C. 23 q. 4 c. 35: Gal 6). Ez az utolsó idézet ismét kitűnő példa az allegorikus magyarázatra,⁴⁷ amely eszközt a szerző a bűnös ember számára szükséges jámborság fontosságának kifejtésére használja fel.

Konklúzió

Láthatjuk, hogy miképpen változik meg a Biblia szövege felhasználásának indoka a kánonjogi gyűjteményekben, a korai középkor és az érett középkor közötti időben. A penitenciális gyűjtemények a bibliai idézeteket egyes erkölcsi kérdések megvilágítására használták fel. Az érett középkor kánonjogi gyűjteményei azonban – beleértve a *Decretum Gratianit* – a bibliai helyeket az egyházfegyelem meghatározott területeinek normatív formában történő alátámasztására illesztették be szövegükbe, leginkább a papi életállapot, a házasság és a gyónás vonatkozásában. Az is világos, hogy a biblikus műveltség lépésről lépésre történő megerősödése a 9., és különösen a 11. századtól, valamint a Biblia *Glossa Ordinariájának* az összeállítása további hatást gyakorolt a kánonjogi gyűjteményekben felhasználásra kerülő bibliai szövegekre. E fejlődés folyamán a kánonjogi anyag kiegészült a klasszikus patrisztikus szerzők néhány Bibliához fűzött magyarázatával. Az ő munkáik még inkább hangsúlyossá váltak a gregoriánus reform tevékenységén keresztül, és ezek a szövegrészletek tovább gazdagíthatták a kánonjogi kultúrát, sajátosan is az allegorikus bibliamagyarázattal. Nyilvánvaló, hogy ez a felvirágzás alapvetően kötődött a skolasztikus teológiai oktatás fejlődéséhez és az újonnan létrejött egyetemeken folyó szisztematikus szentírástudományi képzéshez.

⁴⁶ S. AURELI AUGUSTINI, *In Evangelium Ioannis tractatis centum viginti quatuor*, Tract. 68: http://www.augustinus.it/latino/commento_vsg/index2htm.

⁴⁷ VÖ. JONES, CH.W., *Bede*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages 2* (New York 1983) 153-156, különösen 154.

Dóka Klára

Pest-Pilis-Solt megye felekezeti és nemzetiségi összetétele a reformkorban

Pest-Pilis-Solt megye történelme folyamán – és különösen a reformkorban – nemcsak a Kárpát-medence középpontja volt, hanem nagyon fontos szerepet játszott az egész ország életében is. Fejlődését elősegítette, hogy a 18. század utolsó harmadától a társadalmi-politikai élet központja Pozsonyból Pest-Budára került át, és a fővárossá növekvő két testvérváros gyarapodó népessége egyre jobb piacot jelentett a közelebbi és távolabbi környék számára. A terület hármasság elnevezése a középkorban itt lévő ősi vármegyéktől származik, amelyek közül kettőnek nevét járások (Pilisi, Solti) őrizték meg.

Az 1785-ös népszámlálás alkalmával a megyében – Pesten és Budán kívül – 211 mezővárost, falut és népes pusztát írtak össze. A házak száma 40 415, a családoké 51 917 volt, a tényleges népesség pedig a török kori pusztulások után 263 529-re emelkedett. A lakosok között 133 363 férfit és ennél kevesebb, 129 273 nőt számláltak össze. A férfiak közül 364 volt pap, 2871 nemes, 82 tisztviselő, 2241 mezővárosi polgár, 16 801 paraszt, 16 886 az utóbbi kettő örököse, 33 636 zsellér, 8553 főnek pedig hovatartozását nem tudták megállapítani.¹

A következő évtizedekből nincsenek pontos adataink, mivel újabb népszámlálásra csak 1850-ben került sor. Viszonylag megbízható Ludovicus Nagy 1828-ban kiadott statisztikája, amely Pest-Pilis-Solt megye vonatkozásában – a két fővároson kívül – 23 mezővárost (köztük Vác püspöki és káptalani, Kalocsa érseki város), 154 falut, 271 lakott és lakatlan pusztát, majort vett számba, összesen 392 342 lélekkel.²

Mint minden más megye, Pest-Pilis-Solt is járásokra oszlott. Ezek elsősorban közigazgatási egységek voltak, de kialakulásukban szerepet játszottak természeti és gazdasági tényezők is. A török kiűzése után négy járást szerveztek újjá: az említett Pilisi és Solti mellett a Kecskeméti és

¹ DÁNYI D. – DÁVID Z., *Az első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)* (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1960) 118-125.

² NAGY, L., *Notitiae politico-geographico-statisticae incl. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum I* (Buda 1828) 237-252.

a Vácit. Mivel a lakosság számának növekedése miatt a közigazgatási, rendészeti, adóügyi stb. feladatok ellátása a Kecskeméti és Váci járásban nehézségekbe ütközött, ezért a kettő területének csökkentésével 1791-ben megszervezték az ötödik, a Pesti járást is.

A megye földrajzilag legösszetettebb területe a Pilisi járás volt. Ide tartozott a Duna két nagy szigete, a Csepel- és a Szentendrei, a folyó hegyes-erdős jobb partja, a Budai-hegység és a Pilis, valamint a termékeny zsámbéki medence. Ezzel szemben teljesen egységes volt a síkságon fekvő Solti járás, amely a Duna bal partján – széles sávban – Dömsödtől Bajaszentistvánig, illetve Szeremléig húzódott.

Az újonnan létrehozott Pesti járás a Dömsöd és Pest között fekvő Duna menti területeket, a pesti síkságot és a Tápió alsó szakaszának környékét foglalta magában. A Váci járáshoz tartozott a Pest és Vác közti Duna-völgy, a Gödöllői-dombság és a Galga termékeny völgye. A Kecskeméti járásban volt a megye három népes mezővárosa, Cegléd, Kecskemét és Nagykőrös. Az egyes helységek a Duna-Tisza közti homokhátságon, a Tisza mellett és a Tápió völgyében helyezkedtek el.

A lakosság felekezeti és nemzetiségi megoszlásáról az egyházlátogatási jegyzőkönyvek már a 18. század közepétől tudósítanak. Ezek statisztikai feldolgozása azonban nehézkes, mert nem egy időben készültek, és nem egyforma részletességgel közlik az adatokat. Az 1780-as évektől egyre inkább hiányoznak belőlük a nem katolikusokra vonatkozó utalások.

A 18. századi egyházlátogatások alkalmával helyenként – családokra, személyekre bontva – lélekösszeírást is végeztek. Ezek jelentőségét az uralkodók felismerték, és Mária Terézia korától az állam számára is készültek ilyenek egyházi közreműködéssel. Pest-Pilis-Solt megye vonatkozásában ezek igen jól használhatók. 1802-ben az országgyűlés elrendelte az egész országra vonatkozóan a nem nemesi összeírások vezetését, és ettől kezdve az egyházi statisztikák a (fő)egyházmegyék által kiadott schematismusokban láttak napvilágot. Dolgozatunkban a megye felekezeti és nemzetiségi összetételét ezek alapján vizsgáljuk meg.

A 19. század első felében a megye területének legnagyobb része – a Váci, Pesti, Kecskeméti járás – a Váci Egyházmegyéhez, a déli – a Solti járás – a Kalocsai Főegyházmegyéhez tartozott.³ A Pilisi járás plébániáinak zöme a Székesfehérvári Egyházmegyében volt, kivéve néhány települést, amelynek plébániája az Esztergomi Főegyházmegye részét

³ A közigazgatási és egyházmegyei határok nem estek teljesen egybe, de minimális volt az eltérés.

képezte (Szentendre, Visegrád, Békásmegyér, Óbuda, Budajenő, Buda-örs). A felsoroltakon kívül a 19. század közepén még 27 plébánia működött a járásban, a budai főesperesség területén. A legrégebbit – a török kiűzése után – 1696-ban szervezték újjá Pilisvörösváron. Még a Rákóczi-szabadságharc előtt, 1702-ben létrejött a törökbálinti plébánia is.

A vizsgált időszakban a Kalocsai Főegyházmegye területén, a Solti járásban 18 plébánia működött és e járásba tartozott a Váci Egyházmegyéből Apostag is. A legkorábbit Bátyán 1698-ban szervezték újjá, a kalocsai pedig 1702-ben kezdte meg újra működését. A Váci járásban a székvárosiakkal együtt 25 plébánia volt. A zsámboki és a bagi a 17. században folyamatosan működött, az 1690-es években újjászervezték a vácszentlászlóit és a galgahévizit, sőt a Rákóczi-szabadságharc előtt volt plébánia Turán, Püspökhatvanban és Kerepesen is.

A Kecskeméti járásban 24 plébániát szerveztek újjá a 19. század közepére. Kókán, Tóalmáson, Nagykátán folyamatosságról beszélhetünk, és az 1690-es évek végén működött már a tápiószecsői és – a ferencesek vezetésével – a kecskeméti plébánia is. Végül meg kell említeni a Pesti járás 14 plébániáját, amelyek közül kettőt szerveztek újjá a Rákóczi-szabadságharc előtt (Dunaharaszti, Uri).⁴

Ismeretes, hogy a törökök idején és az ellenük folyó harcok során a megyében jelentős pusztulás következett be, és nem kímélték a területet az egymással harcoló kuruc és labanc csapatok sem. A védettebb helyekre menekülő lakosság a harcok elmúltával visszamerészkedett elhagyott lakóhelyére, majd a népesség pótlására a birtokosok különböző etnikumú és felekezetű telepéseket hoztak, és megindult a spontán vándormozgalom is.

A helyben maradók jelentős része áttért a protestáns hitre, amit olykor visszatérő földesuraik is követtek. Új lakosként szlovák nyelvű evangélikusok és katolikusok érkeztek a megyébe északabbról, elsősorban a szomszédos Nógrádból, egyénileg vagy szervezett telepítéssel. Dél felől a török ellen menekülő görögkeleti szerbek költöztek be főként a Pilisi járás településeire. Őket követték a horvát nyelvű katolikus sokácok és bunyevácok, akik főként a Solti járásban találtak otthont. A szervezett telepítés során fontos szerepet kaptak a német tartományokból származó katolikusok, akiknek legnagyobb részét a Buda környéki falvakba költöztették. Az etnikai és felekezeti tarkaság a 18. század közepére teljesedett

⁴ Az adatok forrása: az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, illetve a róluk készült katalógusok. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. (Kalocsai Főegyházmegye), 2. (Váci Egyházmegyé), 3. (Székesfehérvári Egyházmegyé)* (Budapest 1997-1998).

ki, de jól mutatják azt az 1774-1783 között fennmaradt lélekösszeírások is, amelyekről a közelmúltban Őri Péter készített feldolgozást.⁵

Az általa vizsgált legteljesebb, 1783. évi lélekösszeírásban 194 település adatait rögzítették. Ezek közül 90-ben élt magyar, 32-ben német, 32-ben szlovák, 4-ben szerb vagy horvát, 36-ban pedig vegyes, illetve ismeretlen nyelvű lakosság. A felekezetek közül a katolikus vezetett 63,4 %-kal, a protestáns 33,2, a görögkeleti 2,3, a zsidó pedig 1 %-kal volt képviselve. Őri Péter kutatásai alátámasztják azon korábbi megállapításokat, hogy a magyar és szlovák lakosok protestánsok és katolikusok, a németek és horvátok (más néven illírek) zömmel katolikusok, a szerbek (rácok) görögkeletiek voltak. A felekezetek és a nemzetiségek a szerző az alábbi arányokat számította ki:

Nemzetiségek és felekezetek aránya 1783-ban

<i>nyelv</i>	<i>települések száma</i>	<i>katolikus</i>	<i>protestáns</i>	<i>görögkeleti</i>	<i>zsidó</i>
magyar	90	55,8%	43,1%	0,1%	0,8%
német	32	93,8%	5,0%	0,0%	1,1%
szlovák	32	55,2%	43,5%	0,0%	1,2%
horvát	2	99,5%	0,0%	0,0%	0,5%
szerb	2	2,5%	0,0%	97,5%	0,0%
vegyes	27	60,2%	29,8%	8,3%	1,7%
ismeretlen	9	80,5%	16,5%	0,0%	0,0%
Összesen	194	63,5%	33,2%	2,3%	1,0%

A reformkori viszonyok vizsgálatát a négy egyházmegye schematismusa alapján 1820-nál kezdjük.⁶ Forrásaink szerint ebben az évben a megye járaiban 361 069 fő élt, akiknek száma 1825-re 388 896-ra emelkedett, 1830-ban pedig – Pest-Budát leszámítva – már 413 096 fős lakosság volt a területen. Ha az adatokat összevetjük a Ludovicus Nagy-féle említett statisztikával, látható, hogy viszonylag megbízható anyaggal állunk szemben. Mivel azonban az összeírások a katolikus plébániák segítségével készültek, a nem katolikusok népességi mutatóit bizonyos

⁵ ŐRI P., *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében 1774-1783* (Kutatási jelentések 75) (Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest 2003) 175.

kritikával kell kezelni. A forrás közli a filiák adatait is. Közéjük tartoztak protestáns többségű népes helységek, ahol kevés katolikus élt, de rajtuk kívül az anyaegyház plébánosa látta el a néhány családdal képviselt puszták, tanyák, majorok, szállások lakosait is. Több évtized adatait vizsgálva, a schematismusok alapján érdekes képet kaphatunk az alföldi területek sajátos településszerkezetének alakulásáról.

1820-ban népességét tekintve a Kecskeméti járás volt a legnagyobb, amelyet a Solti, a Pilisi és a Váci követett, a legkevesebb lakos pedig a 30 évvel korábban szervezett Pesti járásban élt. A megyében a katolikusok aránya 59,51 %, a reformátusoké 27,25, az evangélikusoké 9,23, a zsidóké 2,46 % volt, míg a görögkeleti felekezet csekély mértékben volt képviselve. A megyei átlagnál több, 68,79 % katolikus élt a Pilisi járásban, akiknek nagyobb része német, a kisebb pedig szlovák nemzetiségű volt. Az átlagosnál kevesebb katolikus volt a Pesti járásban, valamint a Soltiban, ahol még a lakosság felét sem tette ki a számuk (47,52 %). A Pesti járásban háromszor annyi, jórészt szlovák evangélikus élt, mint a megyei átlag, a reformátusok pedig a Solti járásban voltak többen az átlagnál. Görögkeletiekkel leginkább a Pilisi járásban találkozunk, de számuk alig haladta meg az 5000 főt, és arányuk nem érte el a lakosság 5 %-át. A 17. század végén Magyarországra menekülő szerbek utódai a török veszély elmúltával ugyanis visszaköltöztek hazájukba, az itt maradók pedig fokozatosan a helyi lakosságba olvadtak. 1820-ban egykori szálláshelyeik közül 1000-nél több fő csak Szentendrén és Pomázon élt.

A korábbi évtizedekhez képest viszont növekedett a zsidó felekezethez tartozók száma. Míg 1783-ban a megye lakosságának csak 1 %-át tették ki, 1820-ra arányuk 2,29 %-ra növekedett. Nagy számban éltek a Solti járásban Apostagon, a Pilisiben Zsámbékon, Óbudán, a Váci-ban Pécelen, Domonyban, Aszódon, a Pestiben Izsákon, Maglódon, a Kecskemétiben a Tápió mentén.

A nagyobb mezővárosok közül a két egyházi székhely, Vác és Kaloosa lakossága katolikus volt, Cegléden, Nagykőrösön, Kecskeméten viszont jelentős volt ebben az időben a református felekezet. Az ide tartozók tették ki Cegléden a lakosság 64, Kecskeméten 30, Nagykőrösön 92 %-át. 500-nál több lakosú, teljesen katolikus település 15 volt a megyében, köztük Taksony a Pesti, Duskok, Hajós, Nádudvar, Istvánmegye a Solti, a

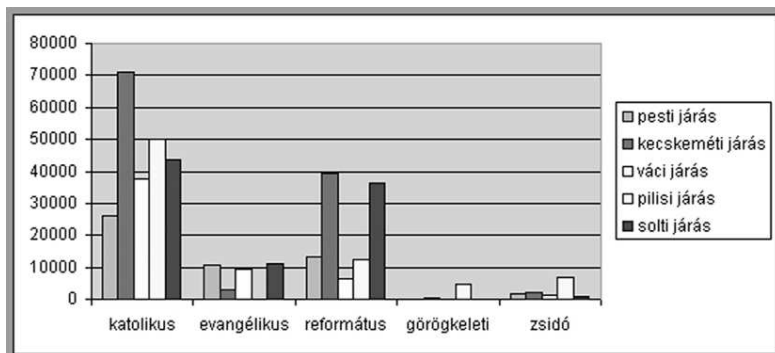
⁶ Schematismus venerabilis cleri dioecesis Vaciensis...Albargaliensis 1820, 1825, 1830, 1835, 1840; Schematismus venerabilis cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bacsensis 1820, 1825, 1830, 1835, 1840. A schematismusok az 1820-as évektől közölnek a lakosság nyelvéről is adatokat.

többi a Pilisi járásban feküdt. A színekatolikus falvak lakóinak jó része a német, egyes helyeken (pl. Pilisszántó, Piliscsaba) a szlovák nyelvet beszélte, Istvánmegyén és Dunszéken viszont sokárok és bunyevácok éltek.

Csak református lakossága volt a Solti járásban Ordasnak. Az említett három nagy mezővároson kívül református központ volt Ókésce, Páty, Dömsöd, Dunapataj, Dunavecse stb.is. Az evangélikusok minden településen más felekezetűekkel éltek együtt: legnagyobb számban Pilisen, Bényén, Aszódon, Acsán, Apostagon, Dunaegyházán, Hartán, Kiskörösön. A hagyományosan szlovák evangélikusok elsősorban Pest környékén – és református kapcsolataik révén – a Solti járásban kezdték beszélni a magyar nyelvet is. Harta evangélikus lakossága viszont – a megyében egyedül – német nyelvű volt. Megfigyelhető, hogy mind a Kecskeméti, mind a Solti járásban a puszták, tanyák, szállások, majorok lakosai katolikus hitet követtek, de megjelentek köztük zsidók is, akik bérlőként kaptak itt lehetőséget.

Nemzetiségek és felekezetek 1820-ban

járás	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	zsidó	összesen
Pesti járás	26 212	10634	13128	22	1758	51754
Kecskeméti járás	71186	2920	39449	316	2187	116058
Váci járás	37802	9545	6455	81	1167	55050
Pilisi járás	49843	135	12332	4842	6656	73808
Solti járás	43427	11305	36373	82	1039	92226
Összesen	228470	34539	107737	5343	12807	388896

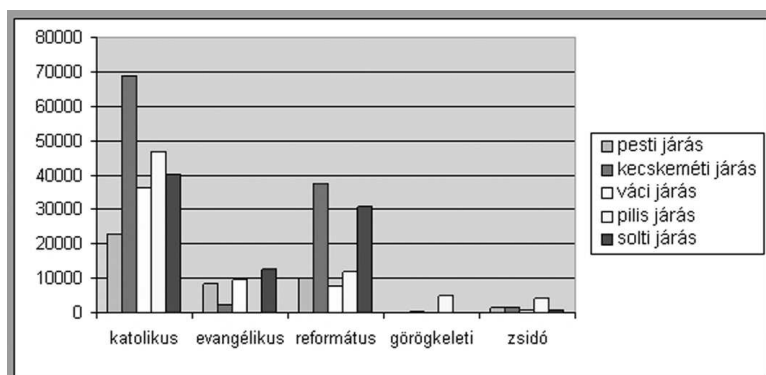
1825-ben a schematismusok adatai szerint összesen 27 827 fővel volt több lakos a megyében, mint öt évvel korábban. Az egyes járások nagyság szerinti sorrendje az előzőhöz hasonló volt. Leginkább a Pesti járás népessége gyarapodott, de jelentős növekedés volt a Soltiban is, ahol a települések széles határa, a kibérelhető puszták életteret adtak az új betelepülőknek. Legkevésbé a Váci járásban volt gyarapodás. A felekezeti arányok lényegében nem változtak. Az egész megye vonatkozásában 58,74 % a katolikusok, 8,88 az evangélikusok, 27,70 a reformátusok, 1,37 a görögkeletiek, 3,29 % a zsidók aránya, növekedés tehát a reformátusoknál és a zsidóknál tapasztalható. A lakosság létszámához képest a legtöbb katolikus most is a Pilisi járásban volt (67,53 %), az egyre inkább elmagyarosodó evangélikusok legtöbben a Pesti járásban éltek (20,54 %), a reformátusok száma pedig a legjobban gyarapodó Soltiban volt a legnagyobb (39,43 %), ahol most is csak 47 % a katolikusok részesedése.

Az ötéves periódusban a katolikusok száma növekedett legerőteljesebben, de 9345 fővel gyarapodott a református felekezet is, és egyre több zsidó élt a megyében, főként a Pilisi járásban, ahol a lakosság 9 %-át tették ki. Különösen sok zsidó volt Óbudán, ahol 9486 lakosból már 5256 ezt a vallást követte. 2000 főlé emelkedett számuk a Kecskeméti járásban is, ahol elsősorban most is Kecskeméten, Nagykőrösön és a Tápió mentén éltek. A korábbi, 500 lakosnál nagyobb színek katolikus községek között a népesség gyarapodásával újak jelentek meg, (pl. Püspökszilágy, Pilisszentkereszt, Géderlak stb.), ugyanakkor például a korábban csak katolikus vallású Taksonyban, Budakeszin, Pilisvörösváron, Hajóson megjelentek más felekezetűek is.

Ordason 1825-ben is csak református lakosság élt, és az e felekezethez tartozók megőrizték súlyukat a Solti járásban Dunapatajon, Csanádon, Uszódon, Solton, Szeremlén stb. is. A Kecskeméti járásban továbbra is a három említett mezőváros volt a reformátusok központja, és a lakosság legnagyobb hányadát tették ki Gombán, Pándon, Ócsán, Bugyin, Gyónon, valamint a már említett Fóton, Szadán stb. is. A korábban felsoroltakhoz képest az evangélikusok központja volt a Pesti járásban Rákoskeresztúr, Albertirsa, a Váciban Csövár, Galgagyörk, Cinkota, a Soltiban Soltvadkert stb.

Nemzetiségek és felekezetek 1825-ben

<i>járás</i>	<i>katolikus</i>	<i>evangé- likus</i>	<i>reformá- tus</i>	<i>g ö r ö g - keleti</i>	<i>zsidó</i>	<i>összesen</i>
Pesti járás	22 839	8383	10 021	24	1469	42 736
Kecskeméti járás	68 755	2346	37 639	246	1573	110 559
Váci járás	36 507	9602	7776	123	836	54 844
Pilisi járás	46 610	117	11 919	5002	4110	67 758
Solti járás	40 176	12 892	31 037	186	881	85 172
Összesen	214 887	33 340	98 392	5581	8869	361 069

A következő rövid periódusban, 1830-ra néhány változás ismét bekövetkezett Pest-Pilis-Solt megye lakóinak számában és felekezeti hovatartozásában. Forrásaink szerint az öt év alatt az össznépeség ezúttal csak 24 200 fővel nőtt. A katolikusoknál 19 019, az evangélikusoknál 1281, a reformátusoknál most csak 4853 fő volt a gyarapodás, míg a görögkeletiek mellett ekkor valamelyest csökkent a zsidó népeség is. A járások közül ezúttal is a Solti, valamint a Kecskeméti gyarapodott jelentősebben, míg a Pestinél visszaesés következett be. Bár e járásban Pest közelsége jó piaci lehetőséget biztosított a mezőgazdasági termékek számára, a falvak határa szűk volt a megfelelő gazdálkodáshoz. Ezzel szemben a két síkvidéki járásban az egyre inkább népesedő puszták a gyarapodás fő forrásait jelentették.

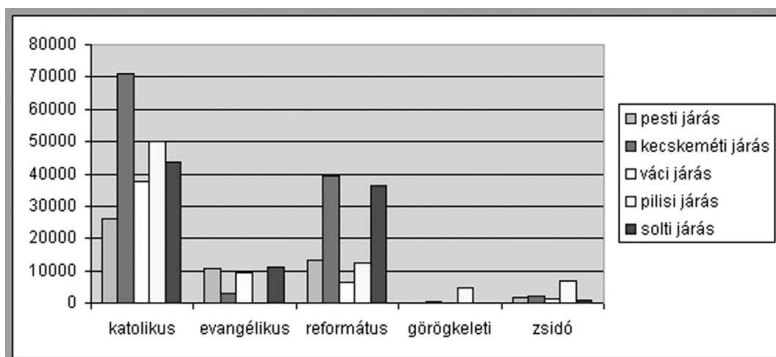
A katolikusok ezúttal a lakosság 59,91, az evangélikusok 8,67, a reformátusok 27,25, a zsidók 2,98 %-át tették ki. A felsoroltakból az is következik, hogy a katolikusok súlya valamelyest nőtt, a zsidóké pedig átmenetileg csökkent. A katolikus lakosság aránya ekkor is a Pilisi járás-

ban volt a legnagyobb, meghaladta a 70 %-ot. Itt a korábbival szemben teljesen katolikus település lett Budaörs, Kistorbágy, a gyarapodó Diósd, rajtuk kívül azonban már csak négy község tartozott e kategóriába. Színkatolikus település volt a Solti járásban a német Hajós, Nádudvar, Császártöltés, a magyar Géderlak, a bunyevác Dusnok stb. A Kecskeméti járásban ide sorolható Kóka, Ceglédbercel, a Váciban a már említett Püspökszilágy, de ezeken kívül csak a pusztákon találkozunk kizárólag katolikus lakossággal.

A reformátusok központjai továbbra is a legnépesebb mezővárosok, valamint a Solti járás Duna menti helységei voltak: Szalkszentmárton, Dunavecse, Dömsöd, Dunapataj, Bogyiszló, Ordas stb. Utóbbi kivételével valamennyi felsorolt településen éltek más felekezetűek is. Evangélikusokat legnagyobb arányban ezúttal is a Pesti járásban vettek számba (19,35 %). 16,91 % lakott a Váci járásban is, ahol Kistarcsa, Dány és Püspökszilágy kivételével minden településen voltak e felekezetnek képviselői.

Nemzetiségek és felekezetek 1830-ban

járas	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	zsidó	összesen
Pesti járás	27256	9819	12154	18	1497	50744
Kecskeméti járás	77453	3035	42353	130	2861	125832
Váci járás	41386	10487	8713	66	1375	62027
Pilisi járás	54100	132	11767	4557	5392	75948
Solti járás	47294	12347	37603	94	1207	98545
Összesen	247489	35820	112590	4865	12332	413096

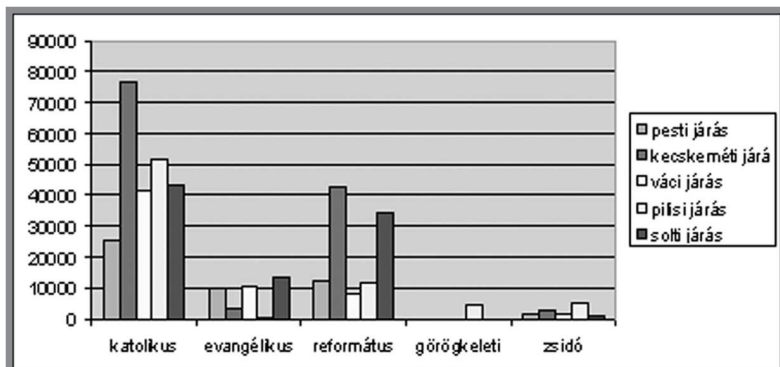
1835-re a megye lakóinak száma 403 140-re, 9956 fővel csökkent. Minimális gyarapodás ezúttal a Váci járásban volt, a legnagyobb visszaesés pedig a Soltiban következett be. Elsősorban a nagyobb települések népessége esett vissza (pl. Kalocsa 6052-ről 4190-re, Bátya 3022-ről 2320-ra, Miske 2309-ről 1945-re stb.), bár egyes református helységekből előfordult növekedés. A lakosság számának csökkenése az 1831. évi kolera járvánnyal magyarázható, amely főként az ország északi részében pusztított, de a Solti járásban, Kalocsa környékén is szedte áldozatait.

A katolikusok aránya az egész megye vonatkozásában 59,59 %, az evangélikusoké 9,24 %, a reformátusoké 27,07 %, a zsidóké 2,89 % volt. Az evangélikusok kivételével valamennyi felekezethez tartozók száma csökkent. A lakossághoz képest legtöbb evangélikust ezúttal is a Pesti járásban írtak össze, ahol főként Bényén, Irsán, Albertiben, Pilisen növekedett meg a számuk. Emelkedett arányuk a Váci járásban is, ahol – kisebb-nagyobb csoportokban – most már az összes faluban és mezővárosban megtalálhatók voltak. Nagyobb csoportokban éltek a Solti járásban is, ahol zömük a szlovák – és Hartán a német – nyelv használata mellett már beszélt magyarul.

Katolikusok ezúttal is a Pilisi járásban voltak a legtöbben (70,98 %), és a korábbihoz hasonlóan a Soltiban a legkevesebben (46,93 %). A pusztákon kívül tisztán katolikus település volt Ceglédbercel, Dunakeszi, Dusnok és a Pilisi járás nyolc települése.⁷ A reformátusok 1835-ben is a Solti járásban voltak – arányaikat tekintve – a legtöbben, de részesedésük elérte a 35 %-ot a Kecskeméti-ben is. A három nagy mezővárosban, Cegléden, Kecskeméten és Nagykőrösön arányuk most 57,39, 32,36, illetve 41,59 % volt. Nagykőrösön ez az 1820. évi állapotokhoz képest 50 %-os csökkenés. A felekezeti összetétel annyiban is változott, hogy mindhárom városban egyre nagyobb szerepet kapott az evangélikus és zsidó lakosság.

Nemzetiségek és felekezetek 1835-ben

<i>járás</i>	<i>katolikus</i>	<i>evangélikus</i>	<i>református</i>	<i>görög-keleti</i>	<i>zsidó</i>	<i>összesen</i>
Pesti járás	25827	9799	12164	24	1667	49481
Kecskeméti járás	76892	3165	42584	133	2583	125357
Váci járás	41962	10616	8285	77	1321	62261
Pilisi járás	51942	199	11618	4519	4891	73169
Solti járás	43590	13510	34464	102	1206	92872
Összesen	240213	37289	109115	4865	11668	403140

Az 1830-as évek elején bekövetkezett visszaesés után 1840-re a lakosság száma újra megnövekedett: 1835-höz képest 20 799 fővel. Ismét a két alföldi járásban volt lehetőség a gyarapodásra, a Kecskeméti népessége 6371, a Soltié 5660 fővel emelkedett. Az egyes felekezeteket tekintve csak a görögkeletiekénél találkozunk csökkenéssel. 11 613-mal több katolikus, 4085-tel több evangélikus, 4716-tal több református volt, mint öt évvel korábban, és újra növekedett a zsidók száma is.

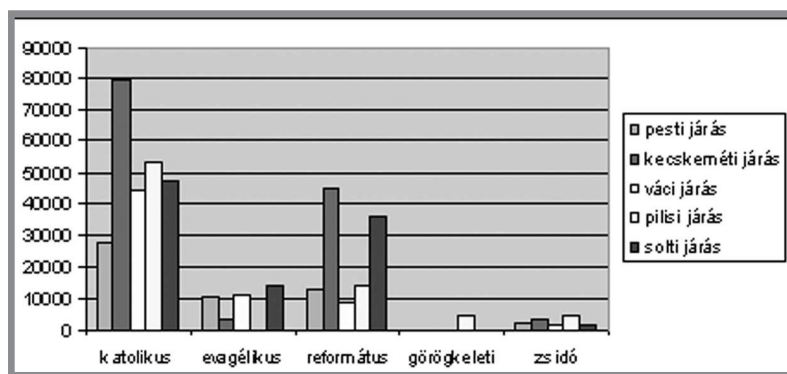
A katolikusok aránya 59,40, az evangélikusoké 9,38, a reformátusoké 27,22, a zsidóké 2,90 % volt a járások összes lakosán belül. A megyei átlagnál több katolikus volt a Pilisi, 10 %-kal több református a Solti, és szintén 10 %-kal több evangélikus a Pesti járásban. Utóbbi így már több mint kétszerese volt a megyei átlagnak. Egyre alacsonyabb lett az egységes felekezetű községek száma. A katolikusoknál a pusztákon kívül idetartozott a korábban említett nyolc pilisi helység, Hajós és Duskok, valamint Tatárszentgyörgy, amelyet Grassalkovics Antal telepített be. A reformátusok és evangélikusok mindig más felekezetekkel éltek együtt.

Bár a zsidók száma alatta maradt az 1825. évinek, az 1830-as évekhez képest emelkedő tendenciát mutat. Egyre kevesebben laktak a pusztákon, inkább nagyobb helységekből, mezővárosokban csoportosan telepedtek le. Elsősorban a katolikus, illetve a katolikus-evangélikus, egyes vallású helységekből költöztek, míg a református magyarok közé kevésbé tudtak beilleszkedni.

⁷ Köztük Pilisszentlászló lakossága még nem érte el az 500 főt.

Nemzetiségek és felekezetek 1840-ben

<i>járás</i>	<i>katolikus</i>	<i>evangé- likus</i>	<i>reformá- tus</i>	<i>g ö r ö g - keleti</i>	<i>zsidó</i>	<i>összesen</i>
Pesti járás	27432	10627	12498	26	1902	54485
Kecskeméti járás	79935	3422	45221	138	3012	131728
Váci járás	44206	11245	8547	76	1363	65437
Pilisi járás	53003	128	13844	4217	4565	75757
Solti járás	45250	13983	35690	146	1463	98532
Összesen	251826	39405	115800	4603	12305	423939

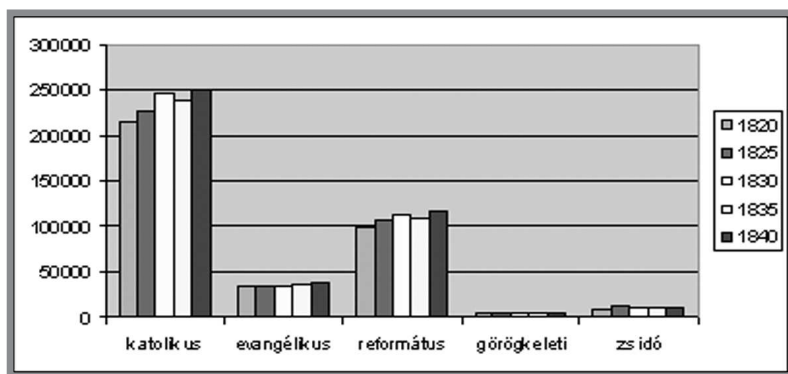

Összefoglalva a megye reformkori felekezeti megoszlását megállapítható, hogy a vizsgált évtizedekben jelentős változások nem következtek be. Átlagban a lakosság 60 %-a volt katolikus, 8-9 % evangélikus, 27-28 % református, míg a maradék 3-4 %-on a zsidók és görögkeletiek osztoztak.

Arányait tekintve a legtöbb katolikus a Pilisi járásban élt, és itt voltak nagyobb számban tisztán katolikus települések is. Az evangélikusok aránya – még a 18. századi telepítések eredményeként – a Pesti járásban volt a legnagyobb, de sokan követték ezt a vallást a Váci és Solti járás egyes településein is. Utóbbin a reformátusok részesedése haladta meg a megyei átlagot főként a török időben is kontinuos Duna menti településeken, de igen nagy számban éltek a megye három nagy mezővárosában: Cegléden, Kecskeméten, Nagykőrösön is. Számottevő részét képezték a lakoságnak ebben az időben már a zsidók. Az egyre inkább asszimiláló görögkeletiek száma folyamatosan csökkent.

Felekezetek 1820-1840 között

év	<i>katolikus</i>	<i>evangé- likus</i>	<i>református</i>	<i>g ö r ö g - keleti</i>	<i>zsidó</i>
1820	214887	33340	9832	5581	8869
1825	228470	34539	107737	5343	12807
1830	247489	35820	112590	4865	12332
1835	240213	37289	109115	4855	11668
1840	251826	39405	115800	4603	12305

Az arányok viszonylagos stabilitása mellett az egyes településeken felekezeti szempontból egyre nagyobb tarkasággal találkozunk. A népesség gyarapodása eleve magával hozta – például a vegyes házasságokkal – a felekezetek keveredését, sőt az adatok azt mutatják, hogy a helyben lakók egyre toleránsabbak voltak a beköltözőkkel szemben is (a katolikusok a protestánsokkal, a katolikus-evangélikus községek a zsidókkal).

Nemzetiség és nyelvhasználat szempontjából még vegyesebb a kép. A katolikus lakosság döntő része magyar volt, de ez a 19. század első felében nem tekinthető általánosnak. Például a Pesti járásban Tatárszentgyörgyön, Irsán szlovák, Dunaharasztiiban, Soroksáron német katolikusok éltek. A zömmel magyar Kecskeméti járásban Ceglédbercel katolikus lakossága szintén a német nyelvet beszélte. A Váciban a Pest környéki Csömör, Isaszeg, Kistarcsa, Kerepes, valamint Galgahévíz, Sződ stb. helységeiben zömmel szlovák katolikusok éltek. A Pilisi járásban 1820-ban 15 német plébánia működött, de – mint jeleztük – Piliscsabán, Pilis-

szántón, valamint Pilisszentlászlón, Pilisszentkereszten a katolikusok a szlovák nyelvet használták. A zömmel magyar Solti járásban a 18. századi telepítés óta német katolikusok éltek Hajóson, Császártöltésen Nádudvaron, folyamatosan elmagyarosodó sokácok, bunyevácok Bátyán, Duskonon, Istvánmegyén, Sükösdön.

Szintén nagy a tarkaság az eredetileg zömmel szlovák nyelvű evangélikusoknál. Mint említettük, Hartára már a 18. században német evangélikusok költöztek, de átvették ezt a nyelvet környezetüktől a Rákoskeresztúron, Óbudán, Soroksáron élők is. Cegléd, Gyón, Farnos, Kecskemét, Nagykőrös, Tápiószéle, Fót, Rákospalota evangélikusai magyarok voltak, és református környezetükkel való kapcsolattartásra használták ezt a nyelvet a kiskőrösiek és soltvadkertiek is.

Az adatokból világosan látszik, hogy a településeken a magyar nyelv egyre nagyobb szerepet kapott. 1840-ben a plébániákon a Pesti, Kecskeméti és Váci járásban mindenütt használatos volt, és a Soltiban is csak a német Hajós és Nádudvar volt kivétel. A plébánia hivatalos nyelve azonban a Váci Egyházmegye egy sor településén csak a szószékre vonatkozott, de a papoknak a személyes kapcsolatoknál (pl. a gyónatószékből) szüksége volt más nyelvek ismeretére is. A lakosok egymás között is az utóbbiakon érintkeztek, míg a magyar főként hivatalos ügyekben kapott szerepet. Ilyen sajátos többnyelvűséggel állunk szemben például Dunakeszin, ahol ugyanazok magyar és német, Alsónémedin magyar és szlovák, Mogyoródon, Üllőn, Örkényben, Váchartyánban magyar, német, szlovák nyelvet is használtak.⁸

⁸ Az 1840-es évektől kiváló statisztikusunk, Fényes Elek publikált részletes és összefoglaló adatokat az ország településeinek nyelvi és felekezeti tagozódásáról.

Melléklet*

A rövid összefoglalóban leírtak illusztrálására mellékeljük az 1825. évi schematismusok részletes adatait.

A lakosság létszáma és felekezeti megoszlása 1825-ben

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Pesti járás						
Alberti	316	1330	7	--	40	1693
Alsónémedi+	750	29	1250	--	--	2029
Áporka	29	--	564	--	--	593
Babád	5	6	8	--	--	19
Bankháza	29	3	16	--	--	48
Bénye	25	2700	--	--	--	2725
Bille	56	6	--	--	--	62
Bugyi	535	10	1251	--	146	1942
Dabas (Alsó)	446	9	8	2	59	524
Dabas (Felső)	411	311	316	--	139	1177
Dányszentmiklós+	140	30	1	--	--	171
Délegyháza	24	--	4	--	--	28
Dunaharaszti	790	2	21	--	11	824
Dunavarsány	146	--	8	--	--	154
Ecser+	694	7	--	--	4	705
Esső	30	6	--	--	--	36
Farkasd	34	--	14	--	--	48
Gomba	79	--	1156	--	3	1238
Gubacs	9	5	1	--	--	15
Gyál	117	1	7	--	--	125
Gyón	227	584	879	--	205	1895
Gyömrőlő	269	51	402	--	74	796
Halom	35	5	9	--	--	49
Hernád	90	14	--	--	--	104
Hugyé	13	1	2	--	--	16
Inárcs	182	12	73	--	--	267
Irsa (Kis)	10	15	--	--	--	25
Irsa+	492	894	10	10	440	1846

* A plébániák nevét félkövérrel szedtük. A + jel arra utal, hogy a 10-nél kevesebb lakosú csárdák, majorok lakóit hozzáadtuk a plébánia népességéhez.

település neve	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	zsidó	összesen
Kakucs	356	--	--	--	--	356
Káva	46	5	14	--	--	65
Löb	104	6	15	--	--	125
Maglód	216	680	5	--	232	1133
Majosháza	13	--	200	--	--	213
Mántelek	44	--	--	--	--	44
Mende	366	196	8	--	--	570
Mikebuda	115	20	--	--	--	135
Monor+	864	72	2439	5	--	3380
Nyáregyháza+	240	47	79	--	--	366
Ócsa	405	36	1000	2	73	1516
Oszlár	115	9	1	--	--	125
Örkény	659	--	--	--	3	662
Pakony	202	3	14	--	--	219
Pánd	116	5	926	--	7	1054
Pereg	1146	1	11	2	--	1160
Peszér	275	17	20	--	--	312
Péteri	13	581	--	--	--	594
Pilis	40	1651	3	--	--	1694
Pótharaszti	362	30	249	--	--	641
Ráda	12	--	4	--	--	16
Sári+	1331	1	1	--	--	1333
Sarlósár, Szabadrét	20	--	--	--	--	20
Soroksár	3332	11	2	1	--	3346
Szentistván	47	5	1	--	--	53
Szentiván	49	--	31	--	--	80
Szentkirály	22	--	17	--	--	39
Szentlőrinc (Soroksár)	275	17	23	--	--	315
Szúnyog	22	--	4	--	--	26
Taksony+	1220	1	--	--	--	1221
Tápióság+	1201	8	3	--	37	1249
Tápiósüly	710	8	1	--	17	736
Tatárszentgyörgy	495	--	--	--	3	498
Téte	46	5	14	--	--	65
Újhartyán	800	--	--	--	--	800
Uri	1175	5	9	--	5	1194
Üllő+	1004	4	192	--	--	1200
Úrbő	32	28	--	--	--	60
Vacs	164	--	7	--	--	171

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Vány	53	--	15	--	--	68
Vasad(Alsó)	150	--	230	--	5	385
Vasad(Felső)	28	7	5	--	--	40
Vattya	111	28	8	--	--	147
Vecsés	864	37	11	--	4	916
<i>Egész járás együtt</i>	<i>26 212</i>	<i>10 634</i>	<i>13 128</i>	<i>22</i>	<i>1758</i>	<i>51 754</i>
<i>Kecskeméti járás</i>						
Abony+	5824	60	849	--	640	7373
Ágasegyháza	52	9	54	--	--	115
Alpár (Felső)	152	--	--	--	--	152
Alpár+	1334	6	--	3	--	1343
Bene	9	--	--	--	--	9
Besnyő	207	--	8	--	--	215
Birincsek	51	2	--	--	--	53
Boldogkóta	65	--	--	--	--	65
Borbás	81	--	30	--	--	111
Bugac	64	--	55	--	--	119
Cegléd+	5176	651	8555	25	--	14 407
Ceglédbercel+	1406	21	--	--	--	1427
Egreskóta	92	12	43	--	--	147
Farmos	697	133	4	--	--	834
Feketehát	78	--	29	--	--	107
Földeák	100	--	3	--	--	103
Göböljárás	9	--	--	--	--	9
Hangács	65	--	8	--	--	73
Homolytáj	54	--	--	--	--	54
Izsák	1900	14	2280	--	339	4533
Jánoshida	1981	--	--	--	--	1981
Karafényszaru	70	--	--	--	--	70
Karaszentgyörgy	20	--	--	--	--	20
Kécske (Ó)	11	1	1624	--	9	1645
Kécske (Új)+	2364	8	11	--	6	2389
Kecskemét	21 550	352	10 627	151	279	32 959
Kerekegyháza	69	--	99	--	--	168
Kisfélegyháza	110	16	3	--	--	129
Kóka+	2019	5	--	2	--	2026
Köntsög	70	5	--	--	--	75
Ladánybene	38	--	--	--	--	38

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Matkó	71	--	--	--	--	71
Megyer	56	6	6	--	--	68
Mizse	59	10	--	--	--	69
Monostor	133	13	217	--	--	363
Nagykáta+	3390	6	--	2	--	3398
Nagykőrös	286	174	12 885	127	200	13 672
Nyilas	100	--	--	--	--	100
Orgovány	195	18	182	--	--	395
Páhi	145	7	62	--	--	214
Paladics	255	--	--	--	--	255
Péteri	243	--	102	--	--	345
Sőreg	24	--	--	--	--	24
Szentkirály	160	51	--	--	--	211
Szentlőrinc	92	--	45	--	--	137
Szentlőrinckáta	1152	17	--	--	--	1169
Szentmártonkáta	697	31	1188	--	24	1940
Tamáskáta	56	--	--	--	--	56
Tápióbicske	1767	40	15	1	328	2151
Tápiógyörgye	2281	7	9	--	21	2318
Tápióság	928	14	5	--	11	958
Tápiószecső+	1253	9	1	--	8	1271
Tápiószele	2140	193	51	3	272	2659
Tápiószentmárton	1198	862	10	--	12	2082
Tetétlen	40	--	--	--	--	40
Tóalmás	1284	45	1	--	9	1339
Tószeg+	1304	20	300	--	6	1630
Törtel	1467	52	45	--	23	1587
Újfalu (Alpár)	160	--	--	--	--	160
Újszász	1527	--	8	--	--	1535
Vacs	220	50	35	--	--	305
Zagyvarékas	2785	--	--	2	--	2787
<i>Egész járás együtt</i>	<i>71 186</i>	<i>2920</i>	<i>39 449</i>	<i>316</i>	<i>2187</i>	<i>116 058</i>
<i>Váci járás</i>						
Acsa	184	701	--	--	35	920
Alag	16	12	4	--	--	32
Alsópenc	6	5	--	--	7	18
Aszód	370	1294	104	--	506	2274
Bag(Kis)	28	5	--	--	--	33

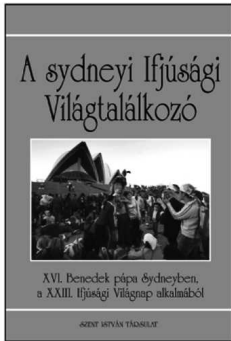
település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Bag+	1274	11	5	--	9	1299
Boldog	1000	--	--	--	6	1006
Cinkota	233	715	2	--	9	959
Cselöte	18	--	--	--	--	18
Csév	30	--	17	--	--	47
Csomád	5	584	--	--	--	589
Csömör	359	557	--	--	7	923
Csörög	19	9	--	--	--	28
Csövár	100	1121	1	--	49	1271
Dány+	1251	8	--	--	3	1262
Domony	122	572	49	--	258	1001
Dunakeszi	922	17	--	1	--	940
Fót	261	95	1195	--	--	1551
Galgagyörk	253	610	1	--	62	926
Galgahévíz	1482	14	3	--	13	1512
Galgamácsa+	793	7	--	--	8	808
Göd	155	14	4	--	--	173
Gödöllő+	825	52	960	--	--	1837
Hévizgyörk	395	570	184	--	25	1174
Iklad	15	572	--	--	3	590
Isaszeg	1264	8	4	--	12	1288
Káposztásmegyer	48	--	16	--	--	64
Kartal (Kis)	--	8	--	--	--	8
Kartal (Nagy)	781	9	--	--	19	809
Kerepes	712	6	1	--	7	726
Kisnémedi	649	21	--	--	--	670
Kistarcsa	372	--	5	--	--	377
Kisvác	832	22	845	--	2	1701
Locsod	10	--	26	--	--	36
Máriabesnyő	51	--	--	--	--	51
Mogyoród	780	85	75	--	--	940
Nagytarcsa	68	527	7	--	11	613
Órbottyán	280	61	--	--	--	341
Órszentmiklós	97	55	285	--	5	442
Pécel	335	215	1025	--	230	1805
Püspökatvan	1270	22	--	--	--	1292
Püspökszilágy	788	--	--	--	--	788
Rákoscaba	399	54	520	--	12	985
Rákoskeresztúr	635	810	14	--	9	1468

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Rákospalota	592	224	561	--	--	1377
Sáp	19	17	--	--	--	36
Sügyi	20	--	--	--	--	20
Szada	101	--	700	--	--	801
Szentjakab	18	1	--	--	--	19
Szentmihály (R)	21	9	3	--	2	35
Szór	20	--	--	--	--	20
Sződ	795	9	--	--	9	813
Tura	2505	20	--	--	22	2547
Vác+	8889	70	212	80	7	9258
Vácduka	385	1	4	--	4	394
Vácegres	529	319	--	--	6	854
Váchartyán	131	120	461	--	5	717
Váckisújfalu	189	199	--	--	5	394
Vácrátót	478	60	--	--	--	538
Vácszentlászló	984	5	--	--	6	995
Valkó	1327	1	--	--	7	1335
Veresegyház	410	85	707	--	--	1202
Verseg	942	27	2	--	31	1002
Zsámbok	1329	9	12	--	7	1357
<i>Egész járás együtt</i>	<i>37 802</i>	<i>9545</i>	<i>6455</i>	<i>81</i>	<i>1167</i>	<i>55 050</i>
<i>Pilisi járás</i>						
Albertfalva	188	3	1	--	--	192
Békásmegyér+	801	--	--	--	--	801
Bia	750	4	600	--	11	1365
Budafok	2708	3	11	1	--	2723
Budakalász	385	--	--	826	2	1213
Budakeszi	2250	1	--	--	--	2251
Budaörs+	2077	2	3	--	--	2082
Csepel	598	--	--	--	--	598
Csobánka	778	--	--	576	12	1366
Diósd	416	--	--	--	--	416
Dunabogdány	2118	--	212	--	7	2337
Izbég	330	4	3	250	--	587
Jászfalu	41	--	5	--	--	46
Jenő	640	--	--	--	--	640
Kistétény	70	--	--	--	--	70
Kistorbágy	1201	2	1	--	2	1206

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Lórév	6	--	6	500	--	512
Makád	52	2	1040	--	--	1094
Makkosmária	25	--	--	--	--	25
Nagykovácsi	1118	--	1	--	--	1119
Óbuda	4046	27	157	--	5256	9486
Páty	117	2	1860	--	13	1992
Perbál	1370	--	--	--	--	1370
Pesthidegkút+	999	--	--	--	--	999
Pilisborosjenő	751	1	--	--	--	752
Piliscsaba	1177	--	--	--	--	1177
Pilisvörösvár	1669	1	--	--	310	1980
Pilisszántó	1128	--	--	--	--	1128
Pilisszentiván	540	--	1	--	25	566
Pilisszentkereszt	830	--	--	--	--	830
Pilisszentlászló	420	--	--	--	--	420
Pócsmegyer	128	--	950	--	--	1078
Pomáz	1089	12	260	1250	30	2641
Ráckeve	2274	4	1340	140	7	3765
Solymár+	1210	--	--	--	--	1210
Szentendre	1865	50	62	1025	6	3008
Szigetbecse	520	--	--	2	--	522
Szigetcsép	678	--	--	260	6	944
Szigetmonostor	282	--	590	--	--	872
Szigetszentmárton	605	--	--	--	--	605
Szigetszentmiklós	14	--	1740	--	8	1762
Szigetújfalu	864	--	--	--	12	876
Telki	190	--	--	--	--	190
Tétény	1247	1	--	--	245	1493
Tinnye	845	1	416	--	208	1470
Tótfalu	410	5	1840	--	4	2259
Tök	77	--	1220	--	--	1297
Tököl	1900	--	2	5	9	1916
Törökbálint	1474	4	5	--	4	1487
Üröm+	650	--	--	7	--	657
Visegrád	967	2	1	--	--	970
Zsámbék	29555	4	5	--	479	30044
<i>Egész járás együtt</i>	<i>76443</i>	<i>135</i>	<i>12 332</i>	<i>4842</i>	<i>6656</i>	<i>100 408</i>

település neve	katolikus	evangélikus	református	görögkeleti	zsidó	összesen
<i>Solti járás</i>						
Adacs+	189	1	42	--	--	232
Akasztó+	1646	--	4	--	12	1662
Alsóerek	187	--	--	--	--	187
Alsómégy	189	--	--	--	--	189
Apaj	63	3	10	--	--	76
Apostag+	278	1500	896	--	824	3498
Bábony	50	--	8	--	--	58
Baracs	180	--	20	--	--	200
Bátya	2600	--	--	--	20	2620
Bogyiszló	12	--	1519	40	--	1571
Bolyár	41	--	--	--	30	71
Bőszér	144	9	24	--	--	177
Bösztör	--	8	--	--	--	8
Csala	29	--	--	--	--	29
Csanád	236	--	1549	--	--	1785
Császártöltés	1160	--	--	--	8	1168
Dab	38	--	511	--	--	549
Dömsöd	16	--	4820	3	--	4839
Drágszél	163	--	--	--	--	163
Dunaegyháza	4	1584	--	--	--	1588
Dunapataj	535	--	3200	--	--	3735
Dunaszentbenedek	280	--	815	--	--	1095
Dunavecse+	119	28	6841	--	--	6988
Dusnok	2255	--	--	--	--	2255
Fajsz	2335	--	--	--	7	2342
Felsőerek	65	--	--	--	--	65
Foktő	1304	--	900	--	--	2204
Géderlak	963	--	--	--	--	963
Gombolyag	52	--	--	--	--	52
Hajós	2578	--	3	--	2	2583
Halom	156	--	--	--	--	156
Harka	40	--	28	--	--	68
Harta	7	1660	317	--	6	1990
Hillye	295	--	--	--	--	295
Homok	39	2	--	--	--	41
Homokmégy	398	--	--	--	--	398
Istvánmegye	1124	--	--	--	--	1124
Kákonyiszállás	42	--	--	--	--	42

település neve	katolikus	evangé- likus	reformá- tus	görögke- leti	zsidó	összesen
Kalocsa	7813	4	5	--	--	7822
Kecel	3016	2	4	5	--	3027
Kerekegyháza	40	--	85	--	--	125
Keserútelek	173	--	--	--	--	173
Kiscsertő	120	--	--	--	--	120
Kiskörös	198	4961	15	--	25	5199
Kisnána	10	--	10	--	--	20
Kisülés	73	--	--	--	--	73
Kötöny	39	--	45	--	--	84
Mácsaiszállás	45	--	--	--	--	45
Máriaháza	29	--	--	--	--	29
Miske	2114	--	--	--	3	2117
Miske	34	--	2	--	--	36
Nádudvar+	1638	--	--	--	--	1638
Nagyállás	33	--	5	--	--	38
Nagybócsa	278	22	52	--	--	352
Negyven	75	--	--	--	--	75
Ordas	--	--	836	--	--	836
Öreg- és Kistény	104	--	--	--	--	104
Öregcsertő	251	--	--	--	--	251
Polgárdi	24	--	15	--	--	39
Putrik	--	6	--	--	--	6
Réztelek	290	--	--	--	--	290
Solt	82	4	6815	7	3	6911
Soltvadkert	869	1425	893	--	20	3207
Sükösd	2562	--	--	22	6	2590
Szakmár	216	--	--	--	--	216
Szalkszentmárton	98	--	2200	5	--	2303
Szentistván	2265	1	4	--	3	2273
Szenttamás	354	--	15	--	--	369
Szeremle	7	--	1459	--	--	1466
Szüle	--	5	5	--	--	10
Tass	410	12	1300	--	70	1792
Tázlár	45	68	12	--	--	125
Tetétlen	2	--	11	--	--	13
Úszód	164	--	1060	--	--	1224
Vadas	144	--	18	--	--	162
<i>Egész járás együtt</i>	<i>43 427</i>	<i>11 305</i>	<i>36 373</i>	<i>82</i>	<i>1039</i>	<i>92 226</i>

TI VAGYTK EGYHÁZUNK JÖVŐJEI
 „AMIKOR LESZÁLL RÁTOK A SZENTLÉLEK,
 ERŐ TÖLT EL BENNETEKET, ÉS TANÚIM LESZTEK”

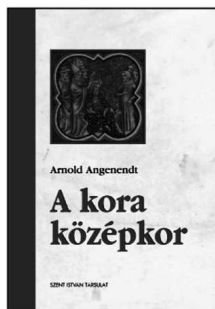
A sydneyi Ifjúsági Világtalálkozó

XVI. BENEDEK SYDNEYBEN,
 A XXIII. IFJÚSÁGI VILÁGNAP ALKALMÁBÓL
 2008. JÚLIUS 13–21.

A kötet a 23. Ifjúsági Világtalálkozóról ad részletes összefoglalót, XVI. Benedek pápa hivatalos programjával, az azokon elhangzott szentbeszédekkel, a fiatalokhoz intézett üzenetekkel.

80 oldal, puhafedeles. Ára: 780 Ft

Szent István Társulat – <http://www.stephanus.hu>

ARNOLD ANGENENDT

A kora középkor

A kora középkor az egyháztörténet legnagyobb átalakulásának korszaka. Ennek az átalakulásnak a különböző szakaszait tárja elénk Arnold Angenendt híres könyve. A késő ókortól elindulva a középkor sajátosságainak körülmekintő bemutatása mentén pillanthat be az olvasó a keresztény Európa létrejöttének bonyolult és összetett folyamatába. A történelmi

csemények mellett az egyházszervezet kialakulása, a művelődés szerepe, a szerzetesség elterjedése vagy a művészetek helyzete azok a témák, amelyekről szakavatott értékelést olvashatunk. A népvándorlás kora, a mediterrán világ átalakulása, majd Bizánc szerepének érintése és az iszlám megjelenését követően a Karoling birodalom változatos világának az elemzése képezi a mű gerincét.

608 oldal, keménytáblás. Ára: 4600 Ft

Szent István Társulat – <http://www.stephanus.hu>

Beke Margit

Althann Mihály Frigyes és Szent Viktor ereklyéje

A 18. század a váci püspökség történetében jelentős, hiszen alapvető változások következtek be, amelyeknek egy része Althann Mihály Frigyes nevéhez fűződik.

A főpásztor bíborosi és egyházi politikájának megértéséhez néhány gondolattal jellemeznünk kell a 18. századi Habsburg birodalmi eszmét, illetve állapotokat. A Habsburg császárok mint magyar királyok mindenekelőtt a birodalom érdekeit tartották szem előtt, míg a nemzeti és egyházi érdekek háttérbe szorultak. A század elején VI. (III.) Károly császár (1712-40) szívesen látott a magyar egyházmegyék élén más nemzetiségű főpapokat, akiktől a birodalmi érdekek képviselését várta. A Habsburgok leányági örökösödését biztosító Pragmatica Sanctio (1723) előtt különösen fontos volt a magyar püspöki kar összetétele. Az esztergomi érsekség élén a protestáns szász herceg, Moritz von Sachsen-Zeitz választófejedelem konvertita fia, Keresztély Ágost herceg állt (1707-25).¹ A vácit a cseh eredetű indigenátusi gróf, Althann Mihály Frigyes vezette. A veszprémi megyéspüspök Volkra Ottó volt (1710-20),² aki szintén indigenátussal nyert bárói rangot; a csanádi Falkenstein Albert báró (1730-39), előzőleg grönbachi prépost;³ a győri Zinzendorf Fülöp (1726-33). A Pécsi Egyházmegye élére a spanyol Cienfuegos Alvaro (1735-39), Monreale érseke került, aki kinevezése után is Rómában maradt haláláig.⁴ A nyitrai püspök Harrach János volt (1736-40), a pécsi pedig Nesselrode Ferenc báró (1730-32), előzőleg tábornok, majd kölni és münsteri kanonok.⁵ Elenyésző volt azoknak a száma, akik lojalitásuk folytán neves

¹ LAKATOS Adél, *Sachsen-Zeitz Keresztély Ágost, in Esztergomi érsekek 1001-2003* (szerk. Beke Margit; Budapest 2003) 326-331.

² PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950). Püspökei, kanonokjai, papjai* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII) (München 1987) 62-64.

³ HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I) (München 1973) 301.

⁴ HAJDÓK János, *Cienfuegos, Álvaro de, in Magyar Katolikus Lexikon* (a továbbiakban: MKL) II, 266.

⁵ HERMANN 298.

magyar családok – Erdődy, Csáky, Esterházy – sarjaként főpapok lehetek.⁶ Talán meglepő ezeknek az idegen püspököknek a magatartásában, hogy többen közülük mégis új hazájuk és egyházmegyéjük érdekeit nézték, ami személyiségük mellett a katolicizmus nemzeteket átívelő egyetemességének is köszönhető. Az sem véletlen, hogy a magyar főurak sürgették az 1498. évi törvény megtartását, amely szerint csak magyar honosok tölthettek be javadalmas székeket hazánkban.

Hogyan illeszkedik ebbe a háttérbe Althann Mihály Frigyes gróf, akinek a családja magyar honosságot nyert? Csehországban, Glatz-ban látta meg a napvilágot 1682. július 20-án. VI. Károly császár kegyeltjeként fiatalon, 1714-ben a Rota Romana auditoraként került az Örök Városba, ahol 1718. január 4-én elnyerte a jól jövedelmező váci püspökséget.⁷ Mivel a császár Althann személyében megbízható diplomatát látott a Szentszéknél, sürgette bíbornoki kinevezését, amelyet egy év múlva, 1719. november 29-én meg is kapott XI. Kelemen pápától (1700-21), sőt, a császár Protector Germaniae címmel is felruházta. Althannak sikerült a Szentszék engedélyét megnyernie ahhoz, hogy Bécs érseki rangra emelkedjék. Tevékenységének legjelentősebb része azonban a XI. Kelemen pápa halála (1721. március 20.) utáni időre esik. 1721. május 8-án Althann bíborosként már részt vehetett a konklávéban, és VI. Károly politikájával ellentétben, az általa csupán – Pignatelli és Tanara után – a harmadik helyen jelölt Michelangelo Conti mellett vetette be diplomáciai találékonyságát. Neki köszönhető XIII. Ince pápa (1721-24) egyhangú megválasztása.⁸ A választásról írt naplója – *Relazione del conclave*⁹ – Bécsben, a Nationalbibliothek kötetei között található.

Ez jelentette Althann bíboros pályájának zenitjét. Közbenjárására a franciák és olaszok fellépése ellenére XIII. Ince pápa 1722. június 9-én

⁶ KARÁCSONYI János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig* (repr., Budapest 1985) 240.

⁷ VICZIÁN János, *Althann Mihály Frigyes gróf*, in *MKL I*, 200-201; DESERICI, Josephi Innocentii, *Historia episcopatus diocesis et civitatis Vaciensis* (Váci 1799) 238-243; CHOBOT Ferenc, *A váci egyházmegye történeti névtára I* (Vác 1917) 44; NAGY Jenő Győző – KLEKNER Tibor, *A két Althann váci püspöksége 1718-1756* (Vác 1941) 19-83.

⁸ *Monumenta Germaniae Historica VI*, 13; SEPPELT, Franz Xaver – LÖFFLER, Klemens, *Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart* (München 1933) 336-338.

⁹ *Relazione del conclave fatto in Roma per la morte del Papa Clemente XI. nel anno MDCCXXI; XIII. Incére vonatkozóan ld. MONDIN, Battista, Pápák enciklopédiája* (Budapest 2001) 538-540; JEDIN Hubert (Hrsg.), *Handbuch der Kirchengeschichten VII* (Freiburg-Basel-Wien 1966) 665-666.

beleegyezett VI. Károly nápolyi és szicíliai investitúrájába – amelyet elődje felfüggesztett –, aki ezzel megszerezte a nápolyi királyságot.¹⁰ A hányatott sorsú nápolyi királyság ebben az időben a spanyol örökösödési háború nyomán (1701-14) a Habsburg-ház befolyása alá került,¹¹ de a császár nem gyakorolhatta uralmát. A nápolyi alkirályságot 1722-től 1728-ig Althann Mihály Frigyesre bízta. Jutalmul kapta-e ezt a tisztséget a bíboros, vagy azért, hogy távol legyen Rómától? Nem tudható, mindkettő lehetséges. Tény, hogy a bíboros nápolyi működésének végére kegyvesztetté vált. Így tehát a források szerint a nápolyi alkirály mint pásztor visszatért nyájához Vádra, ahová Desericius szerint nem aranyat és ezüstöt vitt, hanem királyi erényeket és csodálandó szentségének kincstárát.¹² A váci püspökség ezentúl, vagyis 1728. júliusától főpásztorának személyes jelenlétét és áldásos tevékenységét élvezhette egészen 1734-ben bekövetkezett haláláig.

Desericius finoman fogalmazott, amikor azt állította, hogy nem aranyat és ezüstöt hozott magával – noha köztudott, hogy azt is –, mert erényeinek és szentségének bősége sokkal többet ért aranynál és ezüsthöz. Althann bíboros bizonyára ekkor hozott magával ereklyéket is, amelyeket az 1761-es vizitációs jegyzőkönyv pontosan felsorol.¹³ A főpásztor erényei közé tartozott a szentek iránti tisztelete. Nápolyi tartózkodása alatt Szent Januáriusz vére rendkívüli időben pezsgett, amit neki tulajdonítottak.¹⁴ Ismeretes, hogy sikerült elérnie cseh honfitársa, a gyónási titok vértanúja, Nepomuki Szent János szenttéavatását (1729. március 29.), tehát e szent kutuzsának előmozdítása is neki köszönhető.

A váci püspöki kincstárban egy Szent Viktor ereklyéjét tartalmazó szekrényke található, továbbá a levéltárban az ereklyével kapcsolatos egy fólió kézirat és a kézirat szövegét is magába foglaló négyoldalas nyomtatvány, amelyet Rómában adtak ki 1729. március 24-én.¹⁵ Ezeket

¹⁰ MONDIN 538.

¹¹ VICZIÁN János, *Nápolyi királyság*, in MKL IX, 600-601.

¹² DESERICII 239.

¹³ Váci Püspöki Levéltár (a továbbiakban VPL), *Visitationes canonicae*. Lib. 5. 1761. év, 341.

¹⁴ VICZIÁN, *Nápolyi királyság* 201.

¹⁵ Az ereklyére vonatkozólag vö. *Magyarország műemléki topográfija V. Pest megye műemlékei* II (Budapest 1958, a továbbiakban: PestMM); VPL, *Correspondentia cum Sancta Sede* 1729. DERCSÉNYI Dezső (szerk.).

látva joggal vetődhetett fel néhány kérdés. Mikorra tehető Viktor pápa hazai tiszteletének elterjedése? Hogyan kerülhetett az ereklye hozzánk? Milyen kapcsolatban állt az akkori váci püspök a Szentszékkal, és vajon miért éppen Szent Viktort emelte a többi szent ereklyének tisztelete fölé a Rómából kért külön engedéllyel?

Forrásunk szerint III. Szent Viktor pápa ünnepére, szeptember 16-ára a Rítus Kongregáció azt írta elő, hogy a szent miséje és zsolozsmája ugyan közös a hitvalló főpapokéval, de saját könyörgést, a zsolozsma második nocturnusához pedig saját 4. 5. és 6. olvasmányt kell mondani.¹⁶ Ebben semmi különös nincs, a *Decretum Vaciense* 4. oldala viszont sokkal érdekesebb számunkra. A lectiók szokás szerint a szent életének legfőbb mozzanatára irányítják a figyelmet. A szöveg egyaránt használja a szent és boldog jelzőt, ismeretes azonban, hogy a szenttéavatási eljárás a 11. században egyszerűbben zajlott le. III. Viktor pápa tiszteletét az egyetemes egyházban csak 1887-ben hagyták jóvá.

Különböző életrajzi feldolgozások szerint Viktor, eredeti nevén Dauferius (1027 k.-1087. szeptember 16.), beneventói longobárd hercegi család sarja.¹⁷ Kezdetben a Szent Szófia bencés remetiségben élt, egyesek szerint ott vette fel szerzetesi névként a Desiderius (Dezső) nevet, mások szerint ez volt a keresztnéve. II. Viktor pápa (1055-57) megengedte neki, hogy a Monte Cassinó-i bencés monostorba lépjen, ahol később apát lett. A kereszténység ügyében szorgalmasan járt el, a szerzetesek szabály szerinti életét visszaállította. Sokat tett a kultúra érdekében, amikor az apátság épületét bővítette, a bazilikát alapjaiból felépítette, fényesen díszítette és művészileg értékes felszereléssel látta el, sőt könyvtárat állított fel, amely az ő apátsága alatt virágkorát élte. Nevéhez fűződik a pápai lajstromkönyvek összegyűjtése. VII. Gergely pápa (1073-85) bíborossá kreálta, és az alsó-itáliai kolostorok pápai vikáriusává nevezte ki. VII. Gergely halála után, 1086. május 24-én őt választották pápává, ekkor vette fel a Viktor nevet. Pápasága alatt, 1087-ben Beneventóban színódust tartott, amelyen elítélte a simóniát, a laikus investitúrát.¹⁸ IV. Henrik császár az investitúra kérdésében Viktor pápa ellenében Guibert ellenpápat

¹⁶ VPL Correspondentia cum Sancta Sede 1729.

¹⁷ *Lexikon für Theologie und Kirche* II (1965) 769-770; WIMMER, Otto – MELZER, Hermann, *Lexikon der Namen und Heiligen* (Innsbruck-Wien) 826; *Katolikus Lexikon* IV (szerk. Bangha Béla; Budapest 1933) 472; HIRSCH, *Papst Viktor III*; FÉLEGYHÁZI József, *A középkor egyháza* (Budapest 1939) 73, 76; JEDIN, Hubert (Hrsg.), *Handbuch der Kirchengeschichten* III (Freiburg-Basel-Wien 1966) 442; PASTOR, Ludwig, *Geschichte der Päpste* XV (Freiburg im Br. 1930).

segítette, aki III. Kelemen néven (1080-1100) Rómában tartózkodott. Emiatt Viktor pápa 1087. május 9-én trónját elhagyva visszatért Monte Cassinó-i monostorába, ahol szeptember 16-án elhunyt.¹⁹

Az említett *Decretum Vaciense* hangsúlyozza, hogy Althann bíboros, váci püspök kérte XIII. Benedek pápától (1724-30) azt a kegyet, hogy III. Viktor tiszteletét, amelyet már 1727. augusztus 26-án a beneventói egyház részére jóváhagyott, terjessze ki Vác város és az egész egyházmegye területére is az ereklye miatt, amelyet abban a székesegyházban a hívek nagy ájtatossággal tisztelnek. XIII. Benedek megengedte, hogy a zsolozsmát minden világi és mindkét nembeli szerzetes végezhesse az említett kiegészítésekkel, és szentmisét tartsanak minden év szeptember 16-án, Viktor pápa halálának évfordulóján, vagyis mennyei születésének napján. Az okmány kiállításának idején Althann bíboros már Vácott tartózkodott, ahol életének utolsó éveit töltötte. Maga mögött tudta Rómát, a bécsi császári és a nápolyi királyi udvart szövevényes egyházpolitikájukkal együtt.

Arra vonatkozólag, hogy mikor érkezhetett III. Viktor pápa ereklyéje hozzánk, eddig nem sikerült pontos dokumentumot fellelni, a *Decretum Vaciense* viszont 1729. márciusában úgy hivatkozik az ereklyére, mint amelyet már tisztelnek a Váci Egyházmegyében. Az ereklye megszerzése bizonyára Althann Frigyes nápolyi alkirályságának idejére esik, 1722-1728 közé. A XIII. Benedek pápától kért engedély is behatárolható: az 1727-1729 közötti időszakban, de még Althann nápolyi tartózkodása alatt keletkezett, így valószínű az 1728. esztendő. Althann bíboros bizonyára akkor figyelt fel III. Viktor pápára, amikor a beneventói érsekség szomszédságába, Nápolyba került. Emlékezhetünk rá, hogy itt született és tevékenykedett Szent Viktor. Tudjuk továbbá, hogy XIII. Benedek pápa 1727-ben Beneventóban templomot szentelt Néri Szent Fülöp tiszteletére. A választás azért eshetett az ő személyére, mert előzőleg beneventói érsek volt. E látogatással összefügg az 1727. augusztus 26-án kelt engedély, amely Szent Viktor pápa beneventói tiszteletére vonatkozott. Történeti tény, hogy amikor XIII. Benedek pápa Beneventóba utazott, Althann Frigyes alkirályként a nápolyi királyság határánál díszkocsik kíséretében fogadta a pápát, és ekkor hosszasan tárgyaltak.²⁰

¹⁸ HERGENRÖTHERS, Josph – HIRSCH, Johann Peter, *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* II (Freiburg im Breisgau 1925) 386-387.

¹⁹ *Lexikon für Theologie und Kirche* X (1965) 770.

²⁰ NAGY – KLEKNER 44.

Ennek nyomán fogalmazódhatott meg az alkirályban, hogy egyházmegyéje részére külön kegyet kérjen a pápától. Althann Frigyesnek ismernie kellett Szent Viktor életrajzát, és közös vonásokat fedezhetett fel a saját és az ő pályafutása között. Mindketten főrangú családból származtak. Viktor mint pápa a legmagasabb egyházi méltóságba jutott, Althann bíborosként döntően befolyásolta a pápaválasztást, alkirályként pedig magas világi pozícióba került, vagyis mindketten megízlelték az egyházi mellett a világi hatalmat is. III. Viktor pápa szemben állt IV. Henrik császárral; Althann kezdetben uralkodója teljes bizalmát élvezte, később azonban kiesett a császári kegyből. Viktor pápa szerzetességének idejében felvirágoztatta Monte Cassinót anyagilag és szellemileg egyaránt, Althann Frigyes váci püspöksége alatt szintén építkezésbe kezdett, és szellemisége meghatározó maradt napjainkig.

Az 1761. évi vizitációs jegyzőkönyvek pontosan felsorolják azokat az ereklyéket, amelyek ekkor már a váci székesegyházban találhatóak.²¹ Itt említenek egy Szent Viktor állkapcsát, pontosabban három fogát tartalmazó ezüst filigrán szekrénykét, amely Althann bíboros után maradt. Szó szerinti idézetben: *Cistula Argentea labor est filigran cum insigni reliquia mandibula nempe cum 3 /tria/ dentibus S-is Victoris post Eminentiam Card. Althan.* Az 1761-es *ad limina* látogatásnál is jelentették, hogy több ereklyével együtt látható „ezüst foglalásban Szent Viktor főpap” ereklyéje.²²

A *Pest megye műemlékei* szerint²³ szarkofág alakú aranyozott, ezüst, ökörszemes és levéldíszes foglalásban látható csiszolt üveglapok mögött III. Viktor pápa ereklyéje. Hivatkozik Kálmánházy püspök (1808-17) pecsétjére. 1800 körül készült magyar munkának ismeri. Az ereklyetartó kicsiny, hiszen a szarkofág magassága 12 cm, hosszúsága 21 cm, szélessége 18 cm. Ez a leírás bizonyítja, hogy Kálmánházy váci püspök Szent Viktor ereklyéjének eredetiségét igazolta, és azt főpapi pecsétjével látta el. Az ereklye belső tartója azonban eredeti ezüsttubus, amelyet esetleg később helyeztek át a szarkofág alakú tartóba.

Végül is Szent Viktor tiszteletét Althann Mihály Frigyes bíborosban a *genius loci* erősítette és emelte ki a többi szent közül, továbbá életük hasonló mozzanatait. Szent Viktor 18. századi tisztelete kimutatható a Váci Egyházmegyéjében, és ennek kézzelfogható bizonyítéka az ereklye.

²¹ VPL Visitationes canonicae. Lib. 5. 1761. év. 341.

²² VANYÓ Tihamér, *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről. 1600-1850* (Pannonhalma 1933) 261.

²³ PestMM 304-305.

Cséfalvy Pál

Az esztergomi főegyházmegyei gyűjtemények*

A gyűjtemények közül időrendben legrégebbi a Prímási és Káptalani Levéltár. Az egyházkormányzati tevékenységgel kapcsolatban keletkezett iratokat nyilván a kezdetektől megőrizték, a III. Béla király által elrendelt írásbeliség óta mindenképpen. A prímás egyúttal királyi kancellár is volt, és a legfőbb zászlósúr, a Római Szentszékkal való kapcsolat-tartás legfontosabb személyisége (a szentszék született követe). A Káptalani Levéltár legkorábbi iratai összefüggenek azzal a ténnyel, hogy a káptalan hiteshelyi tevékenységet is folytatott, okleveleket állíthatott ki, és hiteles másolatokat készíthetett. Ezeket gyűjtötte össze és adta ki Knauz Nándor a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I. (1874) és II. (1881) kötetében. Dedek Crescens Lajos folytatta ezt a sorozatot a III. (1924), Hegedűs András pedig a IV. kötetrel (1999). Így a kezdetektől, 979-től 1358-ig viszonylag teljesen olvashatóak a levéltárak aktái. Részlegesen kutatható a többi anyag, elég jó iratjegyzékek állnak rendelkezésre. Fontosabb dokumentumok: az Aranybulla (1222) másolata 1318-ból, a Beregi Egyezmény 1231-ből. Korábban a Székesegyház mellett őrzött iratok számát ellenséges fosztogatások – Csák Máté, a cseh Vencel király –, ismétlődő tűzvészek, menekülések megcsappantották, mégis az Országos Levéltár mellett a legnagyobb kútfő hazánk és egyházunk történelmét illetően. Ma a Prímási Levéltár az érseki székházban, a Káptalani Levéltár a Szent Adalbert Központban található.

Az Érseki Simor Könyvtár Simor János (1813-1891) könyvgyűjteményét foglalja magában. Kultúrtörténeti jelentősége abban áll, hogy Simor megvásárolt minden teológiai vonatkozású könyvet, beleértve a lexikonokat is, minden közép-európai nyelven. Nem vásárolt szépirodalmat, regényt, versesköteteket, viszont nagyon szerette a kódexeket. Mára kb. 75 000 kötetre emelkedett a prímás halálakor kb. 60 000-es állomány. Ugyanis azóta az érsekeknek járó köteles példányok is ide kerülnek. A legalaposabb katalógust Sujánszky Antal kanonok készítette, nyilván a prímás felkérésére: *Catalogus Bibliothecae Joannis Cardinalis Simor (Strigonii 1887)*. Azóta Dr. Lenhardt Vilmos rendezte, és új kataló-

* Az alábbiakon kívül létezik még a Ferences Könyvtár, rendi tulajdonban. A Teológiai Főiskolának és a Vitéz János Pedagógiai Főiskolának is van saját könyvtára.

gusszámokkal látta el az egész gyűjteményt. A kutatói szolgálatot most a Primási Levéltár látja el. A könyvtár 19 kódexszel és inkunábulummal rendelkezik, köztük a nevezetes Filipecz-Pontificaléval.

A főszékesegyház liturgikus tevékenységével kapcsolatban alakult ki a Főszékesegyházi Kincstár. A főpapság környezetében természetes a liturgikus tárgyak gazdagsága és művészeti minősége. Nem volt még „műemléki” gondolkodás, de a nemes személyekhez kapcsolódó tárgyak elkerülték az átalakításokat. Kis, jól zárható kamrákban őrizték a főtemplom kincseit. A tárgyak első felsorolása 1528-ban készült, amikor a török elől Drégely várába menekítették őket. Ekkor 90 darabot helyeztek el különböző ládába. Még 18 alkalommal mentették át az értékes darabokat különböző, legtöbbször külföldi székesegyházakba és főúri várakba. Ilyenkor a textilek pusztultak jobban, és illett is otthagyni emlékül valamit a befogadó számára. Korábban Kőszegi Iván és Vencel király 1304-ben rabolt, majd Csák Máté 1312-ben, majd pedig Stibor vajda fosztogatott. Királyaink gyakran hozzányúltak az egyház vagyonához. II. Lajos a mohácsi csata előtt, Zápolyai János a csata után vitt, amit tudott. A Mátyás királyhoz hűtlen Peckenschlager János érsek a salzburgi kincstárt gazdagította esztergomi műtárgyakkal. Kollonich Lipót 1683-ban lefoglalta Szelepcshényi primás vagyonát és az esztergomi főszékesegyház kincseit. A napóleoni háborúk idején háromszor is kellett áldozatot hozni a király kérésére, 1848-ban a hadikincstár kérte a nagyobb ereklyetartókat beolvasztásra. A legfontosabbakat sikerült mindig megmenteni. 1919 tavaszán a kommunisták az egész kincstárt Budapestre, az Iparművészeti Múzeumba szállították, de a nemzeti kormány visszaadta 1920 őszén. 1944 őszén a németek, majd a szovjetek elől elrejtették a kincseket. 1949-ig senki nem láthatta azokat. 1952-től vált újra látogathatóvá a Kincstár.

A romantika korának szellemében Simor János érsekben fogalmazódott meg a gondolat, hogy a nagy művészeti értékeket bemutassák az érdeklőknek. 1886-ban alakította ki az 1987-ig működő kincstári páncélozott helyiséget. A turizmus világméretűvé válása (1970-1990) indokolta a gyűjtemény jelenlegi helyének kialakítását a Bazilika első emeletén.

A sok pusztulás és rablás után az esztergomi még mindig Közép-Európa leggazdagabb egyházi kincstára. A főszékesegyházban nagyon sok ereklye van, köztük a magyar szenteké, nem egyszer gyönyörű foglalatban. Legrégibbi darabja, az ovális hegyikristályba vésett Kálvária-jelenet, 870 körül keletkezhetett Metzben. Napjainkban is gyarapszik a gyűjtemény, elsősorban az érsekek adományiból. Egyedül álló darabok: a bizánci ünnepi ikon (szaurotéka) az 1180-as évekből; a királyi eskükereszt az 1200-as évek közepéről; a 3 szarvserleg, Zsigmond, illetve Má-

tyás király idejéből; a Suki-kehely 1440-ből; Mátyás király Kálváriája az 1403 és 1480-as évekből; a királyi csókkereszt az 1660-as évekből; a domború hímzésű miseruhák sorozata a gótika és reneszánsz idejéből.

A kincstár számos darabját ma is használják ünnepi alkalmakkor. Most közel 500 műtárgyat csodálhat meg a közönség, és tanulmányozhatnak a művészettörténészek. Változó kiállítások is vannak a kincstárhoz kapcsolódó külön teremben.

A mostani római előírásokat messze megelőzve, de a művészetpártoló pápákat követve Simor János (1813-1891) bíboros hercegprímás 1875-ben megnyitotta a nagyközönség számára saját művészeti gyűjteményét a Bibliothéka épületében. 1876-ban (a műtárgyak számának állandó gyarapodása miatt már Keresztény Múzeumnak nevezte gyűjteményét, és a Főszékesegyházra hagyta. A legújabb időkig a Főszékesegyházi Káptalan gondozta (a Kincstárral és a Bibliothékával együtt). Prefektusokat állított a gyűjtemények élére. Ma a Főegyházmegye vette át ezt a szerepet. Amikor a jelenlegi érseki székház elészült (1882), Simor az új otthonába költöztette múzeumát. Halálakor (1891) 624 kép és dombormű volt a múzeumban, ehhez jöttek még a palotában elhelyezett műtárgyak.

Simor műkedvelő főúr volt. Elsősorban az itáliai érett reneszánsz műveket kedvelte. Ha kedvencét nem tudta megvásárolni, lemásoltatta. Több művészt foglalkoztatott (Paczka F., Schöffmann M.). A szobrok és a barokk művek nem érdekelték. A nazarénus festőket (pl. a magyar Szoldatitsot) kedvelte. Kilencszer járt Rómában, mindig szakértőkkel, és sohasem tért meg üres kézzel. Legfontosabb beszerzése a több mint 60 képből álló Bertinelli-gyűjtemény megvásárlása. Később – főleg Ipolyi Arnold hatására – korábbi művek is felkeltették érdeklődését, a magyar templomokból a barokk időben kikerült táblaképeket is vásárolt. Jelentős tette volt a garamszentbenedeki Úrkoporsó megmentése. Simorra ösztönzőleg hatott Ipolyi Arnold (1823-1886) besztercebányai, majd nagyváradi püspök tevékenysége. Őt nevezte Toldy Ferenc az első magyar művészettörténésznek. Tudatosan gyűjtötte a minél régebbi táblaképeket, népi hímzéseket, habán kerámiákat, ikonokat és ötvösműveket. A Magyar Tudományos Akadémián összefoglaló előadásokat tartott a régi magyar építészetről, szobrászatról, festészetről. Figyelme az ősi magyar mitológia felé is fordult, foglalkozott hadtörténettel, nyelvészettel. Gyűjteménye kalandos úton került a románok elől, Nagyváradról Esztergomba, 1921-ben. Gyűjteményének korai táblái szerencsésen egészítik ki a simori álmányt. A San Marco-hagyaték művészeti része 1925-ben került a Keresztény Múzeumba. Ezáltal szinte megkétszereződött a Keresztény Múzeum műtárgy-állománya.

Csernoch János hercegprímás engedett Lepold Antal és Gerevich Tibor kérésének: a simori diszmnű-könyveket és albumokat az első teremből átvitette a Simor Könyvtárba, felszabadítva az immár feleslegessé vált főhercegi vendég-lakosztályt az Ipolyi- és San Marco-anyag elhelyezésére. Gerevich méltán emlegette az immár európai súlyú gyűjteményének jövődő világhírét a Prímás Albumban, 1929-ben. Ehhez járultak még Csenoch prímás szerencsés vásárlásai (Lepold és Gerevich segítségével). A II. világháború a prímási palota épületében hatalmas károkat okozott, de az el nem rejtett múzeumi anyagban csupán a Hardy-féle viaszfigurák és néhány keleti szőnyeg ment tönkre. Egy Pinturicchio-képecske tűnt el, de nem háborús tevékenység következtében. Utólag tudjuk, hogy a szovjet hadsereg illetékes tisztjei tisztában voltak a Keresztény Múzeum jelentőségével a magyarországi múzeumok között. A palotában lakó tisztek vigyáztak a prímásra és a művészeti alkotásokra. Egyházi épületekben való fosztogatásokról nincs tudomásunk. Lovaik patkóinak működése nyomán rongálódott meg a földszinti díszlépcsőház terrazzója. Ezt mint utolsó háborús sebet 2006-ban állították helyre.

Annál nyomasztóbb volt a Mindszenty bíboros körül kialakult politikai légkör, amely a múzeum életében is érezte hatását. 1945-1952 közt nem volt múzeumi élet. A civil szakemberek nyomására indult el a múzeum újjászerveződése, állami segédlettel. Az újjárendezés feltétele volt a raktárszoba kialakítása. Dr. Czobor Ágnes, Mojzer Miklós, Eszláry Éva, Mucsi András művészettörténészek, Varga Dezső restaurátor segítségével lélegezni kezdett a múzeum. Hogy ennek anyagi feltételeit az állam biztosíthassa, Zolnay Lászlóval létre hozatták a városi Balassa Bálint Múzeumot. Ennek személyi állományában szerepeltek az említettek. Később a Vármúzeum dolgozói közé sorolták őket. Arról szó sem lehetett, hogy az akkori állam az egyháznak közvetlenül pénzt adjon. Teljesen átrendezték a múzeumot, a korábbi területből kialakítottak egy raktárhelyiséget, restaurátor-műhely is csíptek le az utolsó teremből, a főegyházmegye passzív asszisztenciája mellett. Zolnay, majd utódja, Dr. Nagy Zoltán teljhatalommal intézkedtek a Keresztény Múzeumban is. Sikerült is összekeverni sok mindent, főleg az iparművészeti anyagban.

1969-ben indította el Dr. Nagy Zoltán a múzeum teljes felújítását Dr. Szabó Imre kormányzósága alatt. A műtárgyak nagy részét a palota termeiben helyezték el. Ez időben a vízivárosi plébániatemplomban és a Balassa Múzeumban rendeztek kiállítást. A palota padlasterében födémcserére, a nyílászárók cseréjére, álmennyezet kialakítására (a klíma-rendszer miatt) és új, klimatizált raktárhelységek kialakítására került sor. Asztalos- és lakatosműhelyt is alakítottak ki a palota melléképületében.

Mindezt Árva Vince „vezényelte” le. Sikerült függetlenítenie a múzeumot az állami múzeumoktól, önálló költségvetési szervvé tennie, összeállította jóváhagyatta az SzMSz-t Kisberk Imre apostoli kormányzósága alatt. Amikor politikai okokból Árva Vincét menesztették, Kovács Tibor káptalani prefektust nevezték ki igazgatóvá, és melléje rendelték Cséfalvay Pál művészettörténészt szakmai vezetővé. Cséfalvay Pált – párizsi tanulmányai után – 1976-ban nevezte ki Lékai László bíboros igazgatóvá. A felújítást fele részben a Minisztérium, fele részben az egyházmegye (vatikáni és európai katolikus segítségnyújtó szervezetek segítségével) finanszírozta.

Käfer István

Szlovák/szláv bibliák hungaroszlavakológiai nézőpontból

A Regnum Hungariae szlovák etnikumának mindennemű szellemi megnyilvánulása az ország kultúrájának szerves része is, aminek elemzése a szlovákságtudomány hungarus összetevőit vizsgáló hungaroszlavakológia tárgya. A mindenkori országhatárokon belül és bárhol a világon nemzeti nyelven létrejött, megjelent írásos dokumentumokat a nemzeti bibliográfiák regisztrálják. A magyar nemzeti bibliográfia természetesen számba veszi a mai Szlovákia területén 1920-ig megjelent munkákat, és a szlovák nemzeti bibliográfia is az ország mai területén bármilyen nyelven napvilágot látott kiadványokat. Az átfedések egységesek, azonosságuk híven tükrözi azt a szellemi összefüggésrendszert, amely nélkül magyarok és szlovákok aligha értelmezhetik helyesen múltjukat.¹ Nincs ez másképp a Bibliával kapcsolatban sem, sőt, anélkül, hogy részletesebb közép-európai összehasonlító vizsgálatokra vállalkoznánk, néhány szimbolikus adatunk is egyrészt túlmutat közvetlen régiókon, másrészt az Igazság mindenütt való jelenlétére figyelmezteti az egykori adatok mai értelmezőit.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományában becses cseh ősnyomtatvány-bibliák találhatók: Prága 1488,² Kutná Hora 1489,³ és egész

¹ Vö. KÄFER I., *Lacrumae gentis Slavonicae. A szlovák művelődéstörténet kezdetei az RMNy* [Régi Magyarországi Nyomtatványok III 1636-1655. Akadémiai Kiadó, Bp. 2000 1117.] *harmadik kötetében*, in KÄFER I., *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (PPKE BTK, Piliscsaba 2005) 97–102.

² BORSA G. – KÄFER I., *Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et*

Mindezt Árva Vince „vezényelte” le. Sikerült függetlenítenie a múzeumot az állami múzeumoktól, önálló költségvetési szervvé tennie, összeállította jóváhagyta az SzMSz-t Kisberk Imre apostoli kormányzósága alatt. Amikor politikai okokból Árva Vincét menesztették, Kovács Tibor káptalani prefektust nevezték ki igazgatóvá, és melléje rendelték Cséfalvay Pál művészettörténészt szakmai vezetővé. Cséfalvay Pált – párizsi tanulmányai után – 1976-ban nevezte ki Lékai László bíboros igazgatóvá. A felújítást fele részben a Minisztérium, fele részben az egyházmegye (vatikáni és európai katolikus segítségnyújtó szervezetek segítségével) finanszírozta.

Käfer István

Szlovák/szláv bibliák hungaroszlavakológiai nézőpontból

A Regnum Hungariae szlovák etnikumának mindennemű szellemi megnyilvánulása az ország kultúrájának szerves része is, aminek elemzése a szlovákságtudomány hungarus összetevőit vizsgáló hungaroszlavakológia tárgya. A mindenkori országhatárokon belül és bárhol a világon nemzeti nyelven létrejött, megjelent írásos dokumentumokat a nemzeti bibliográfiák regisztrálják. A magyar nemzeti bibliográfia természetesen számba veszi a mai Szlovákia területén 1920-ig megjelent munkákat, és a szlovák nemzeti bibliográfia is az ország mai területén bármilyen nyelven napvilágot látott kiadványokat. Az átfedések egységesek, azonosságuk híven tükrözi azt a szellemi összefüggésrendszert, amely nélkül magyarok és szlovákok aligha értelmezhetik helyesen múltjukat.¹ Nincs ez másképp a Bibliával kapcsolatban sem, sőt, anélkül, hogy részletesebb közép-európai összehasonlító vizsgálatokra vállalkoznánk, néhány szimbolikus adatunk is egyrészt túlmutat közvetlen régiókon, másrészt az Igazság mindenütt való jelenlétére figyelmezteti az egykori adatok mai értelmezőit.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományában becses cseh ősnyomtatvány-bibliák találhatók: Prága 1488,² Kutná Hora 1489,³ és egész

¹ Vö. KÄFER I., *Lacrumae gentis Slavonicae. A szlovák művelődéstörténet kezdetei az RMNy* [Régi Magyarországi Nyomtatványok III 1636-1655. Akadémiai Kiadó, Bp. 2000 1117.] *harmadik kötetében*, in KÄFER I., *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (PPKE BTK, Piliscsaba 2005) 97–102.

² BORSA G. – KÄFER I., *Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et*

sor antiqua-korszakbeli, 1501-1600 közötti: Velence 1506, a Severýn-biblia – Prága 1529-1537, a Netolický 1549-ből, a Melantrich-sorozat 1570-77-ből,⁴ és nem utolsósorban a híres „hatrészes” Kralicei Biblia (1579–1594),⁵ amely a cseh és a magyarországi szlovák evangélikusság szent szövegévé vált. Éppen ezért ezek a területi bohémikumok, a cseh nemzeti bibliográfia területi és nyelvi alapművei egyben funkcionális, tartalmi szlovacikumok, sőt értelemszerűen hungarikumok is. Többszörösen, hiszen nagyobb részük Juraj/Jiří Ribay gyűjteményéből való, amit a felvilágosodás szlovák polihisztorja Széchényi Ferencnek⁶ szánt a „hungarus” nemzeti bibliográfia részeként, és legalább olyan fontos, hogy e bibliákat és az ezres nagyságrendű cseh nyelvű Ribay-könyvtárat magyarországi olvasók használták.⁷

Ribay nagyon jól tudta, mi a nemzeti bibliográfia. Ennek megfelelően gyűjtötte a hungarikumokat, s arra számított, hogy Széchényi Ferenc a nemzeti múzeum és könyvtár alapításakor igényt tart majd gyűjteményének magyarországi vonatkozású darabjaira. Széchényi elismerte Ribay szakmai felkészültségét, és személyesen dedikálta neki az Országos Széchényi Könyvtár nyomtatott katalógusának egy példányát. Ribay válaszlevelében Mátyás király nagy tetteihez hasonlította a könyvtár alapítását. Biztos volt benne, a könyvtár segítségével Magyarország lépést tart majd más nemzetekkel a kultúra terén. Felajánlotta a grófnak cseh és szlovák könyvgyűjteményét mint hungarikumokat, amelyek ezért

Slovaca impressorum quae in Bibliotheca Nationali Hungariae de Francisco Széchényi nominata asservantur (Matica slovenská, Martin – Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 1970) 116. sz.

³ BORSA G. – KÄFER I. 117.

⁴ BORSA G. – KÄFER I. 119–124.

⁵ BORSA G. – KÄFER I. 126–129.

⁶ VYVÍJALOVÁ, M., *K slovensko–maďarským kultúrnym vzťahom koncom 18. a začiatkom 19. storočia (Juraj Ribay a Ferenc Széchényi)*, in *Historické štúdie* 14 (1969) 47–76.

⁷ BORSA G. – KÄFER I. 360–377 (Index possessorum personae–institutiones).

⁸ VÖ. VYVÍJALOVÁ; KÄFER I., *Ribayova knižnica a národné bibliografie*, in DUDOK, M. – KOVAČKA, M (ed.), *Jur Ribay 1754–1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave* (Slovenská národná knižnica, Martin 2007). A kiadvány címlapján és hátsó borítóján az OSzK állományában lévő Husz János életrajz, ill. Postilla 1564. évi prágai kiadásának címlapja látható (BORSA G. – KÄFER I. 378).

⁹ BORSA G. – KÄFER I. 124.

a Nemzeti Könyvtárba tartoznak. Leveléhez rövid cseh és német nyelvű életrajzot csatolt, és kérte Széchényit, helyezze azt el a könyvtárban. Ribay gyűjteménye a Jankovich-bibliotékába került, de Ribay így is örült, hogy teljes anyaga Magyarországon maradt.⁸

A Ribay-könyvtár példányainak posszessor- és proveniencia-bejegyzései Ribay kézjegyén kívül számos hazai tulajdonost jelölnek, mint az 1787-ben bejegyzett Joannes Prokopius od Wrchowski,⁹ J. Stephanus Prof. Gemel,¹⁰ az 1715. évszámmal jelzett Bzenica-i (Szénásfalu) illetőségű Ignatius Brijceius,¹¹ 1706-ban Alexy szerzetes atya,¹² 1774-ben idősebb, 1785 ifjabb Sztranyai Andrus a használó,¹³ s egy hatrészes Kralicei a szakolcai jezsuiták tulajdonában volt 1729-ben.¹⁴ Került biblia Ribay gyűjteményébe Andreas Ozyma (1817),¹⁵ a lucsvnai Jakub Szlavkovszky,¹⁶ Paulus Wladar (1774),¹⁷ Franciscus Turiak (1800),¹⁸ Clara Kossuth – Csonka Mikloss¹⁹ bejegyzésével. A Ribay-gyűjtemény biblia-kiadásainak bejegyzései főként a tulajdonos tollából, értékes kiadástörténeti adatokat rejtenek. A nemzeti bibliográfiákban sokáig ismeretlen, csak az OSzK-ban található 1791. évi kiadásra (Pozsony, Landerer) a következőt írta: „*První obnovené vydání v impressí kral. Akademie vytlačené v Budíne 1796. Nyní opět s bedlivau pilnosti přehlédnute a z novu spořádané skrze Jiřího Ribay... w Budíne 1796.*”

A szlovák művelődéstörténet egyik meghatározó vonása a cseh nyelvűség. A *Regnum Bohemiae* és a *Regnum Hungariae* korai egyháztörténeti és dinasztikus kapcsolatai, a huszitizmus, a prágai egyetem,

¹⁰ BORSA G. – KÄFER I. 125.

¹¹ Uo.

¹² BORSA G. – KÄFER I. 126.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ BORSA G. – KÄFER I. 130.

¹⁶ BORSA G. – KÄFER I. 133.

¹⁷ BORSA G. – KÄFER I. 262.

¹⁸ BORSA G. – KÄFER I. 265.

¹⁹ BORSA G. – KÄFER I. 1266.

a reformáció számos magyarországi értelmiségit vonzott Prágába, a cseh korona más tartományaiiba, majd mindez megfordult, és a fehérhegyi csata után ezrével érkeztek cseh-morva menekültek a Felföldre, a mai Szlovákia területére.²⁰ Mindennek következtében fel sem merült a Szentírás szlovák fordításának gondolata, hiszen a cseh fordításokat értették mind az evangélikusok, mind a katolikusok. A szlovák etnikai régióban a cseh lett az országos irodalmi nyelv a latin, a magyar és a német mellett, amit a térség etnikumai kölcsönösen használtak.²¹ Különösen érvényesült ez a protestáns nyomdák kiadványaiban, hiszen a nagyrészt cseh területről érkezett tipográfusok ügyeltek a nyelv tisztaságára.²² Pázmány intenciójára a katolikusok tudatosan művelni kezdték a Nagyszombat környéki szlovák népnyelv írásos változatát, kifejezetten az evangélikusok eretnek nyelvének ellensúlyozására,²³ de katolikus bibliafordításra csak jó másfél évszázad múlva került sor.

A szlovák nyelv- és irodalomtudomány érthetően főként a szlovák elemeket kutatja a régiségben. Az elmúlt másfél évszázad, különösen az 1945-1990 közötti időszak nemzeti-politikai elvárásai miatt a Biblia nyelvi, művelődéstörténeti és etnikumközi összefüggésrendszerének elemzése elmaradt. Ezért is tanulságos például a Trencsénben 1645-ben nyomtatott *Epištoly a ewangelie*,²⁴ amelynek mindössze két példánya maradt fenn, a brnói egyetemi könyvtárban és az OSzK-ban. A kiadvány a patrónus Illésházyak trencsényi házában működő nyomdában készült, amit cseh menekültek alapítottak. A címlap mindkét megmaradt példányból hiányzik, s az ajánlás szerint a mű egy 1574-ben Prágában megjelent perikópás könyv újrakiadása.²⁵

A cseh bibliai témájú könyvek felföldi reedíciója szinte mindennapos gyakorlat volt. Daniel Löbrynus Novoměstský 1616-ban jelentette meg Dobrovice városkában évekkorábban németből csehre fordított szóra-

²⁰ Vö. PAULINY, E., *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1983) 76-117.

²¹ Vö. MINÁRIK, J., *Renasančná a humanistická literatúra* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1988) 60; ŠMATLÁK, S., *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť* (Tatran, Bratislava 1988) 151.

²² PAULINY 106.

²³ KÁFER I., *Adalékok a barokk magyar–szlovák vonatkozásaihoz*, in KÁFER I., *Dona nobis pacem* 144-148.

²⁴ RMNy 2116.

koztató bibliai találós kérdésekből összeállított könyvecskéjét.²⁶ Bevallotta, hogy mivel nem tudott még jól németül, segítséget kért a fordításhoz, ami tehát nem kizárólag az ő munkája. Az 1616-ban megjelent mű sikeres lehetett, mert 1660-ban Trencsénben újra kiadta Nikodém Čížek nyomdatulajdonos, aki maga írt hozzá előszót. Nagycsütörtöki ajándéknak szánta, és a hazai könyvpiac megnyugtatására közölte, hogy Löbryn 1616-ban németről csehre, vagyis szlovákra fordította.²⁷ Ebből is nagyon kevés maradt meg, agyonolvashatták, mert még a Ribay-gyűjteményben fennmaradt legteljesebb példányból is hiányzik néhány levél. Ribay 1791-ben vásárolta 40 krajcárért. Másfél évtized múlva a Trencsénből Zsolnára költözött immár Dadan-féle nyomda ismét megjelentette. A nyomdatulajdonos Alžbeta Dádanka 1675. július 4-én Szent Prokop napján „*Stephano Sirmiensis ... Theodosio Sirmiensis ...*” és „*Sigismundo Sirmiensis ...*” dedikálta.²⁸ Ez a könyvecske 1768-ban került Ribay kezébe.²⁹

Szórakoztató, elmélkedésre buzdító biblia-feldolgozást adott ki Andrej Lucae lucsvnai evangélikus prédikátor 1663-ban a lőcsei Brewer-nyomdában *Dialogus theologicus ... Libezné a rozkošné ... rozmlauvaní ...* vagyis „Kedves és gyönyörködtető elmélkedések” címmel.³⁰ Egyetlen példánya az OSzK-ban található, Ribay vásárolta 40 krajcárért.³¹ Lucae fordításában nem fedezhető fel sem az Adam z Veleslavína-féle, sem a Kralicei Biblia szövege, tehát a könyvecske összeállítója nem cseh nyelvű bibliából dolgozott. A *Dialogus...* német változata ugyanabban az évben jelent meg Lőcsén.³²

*

A Szent Adalbert Központ 2008 tavaszutóján megnyitott Biblia-kiállításán is szerepelnek kutatásra kínáló szlovák/szláv bibliák.

²⁵ Knihopis 2267.

²⁶ Knihopis 14064.

²⁷ RMK II, 961.

²⁸ RMK II, 1375a.

²⁹ BORSA G. – KÄFER I. 893.

³⁰ RMK II, 1012.

³¹ BORSA G. – KÄFER I. 586.

³² RMK II, 1012a.

Látható az 1488. évi prágai, az 1599. évi nürnbergi poliglott Újszövetség, a Kralicei Biblia 19. század végi kiadása és a Csernoch János prímás könyvei közül való szlovák nyelvű illusztrált Újszövetség Nagyszombatban 1913-14-ben megjelent példánya.

Kováts István

Templomok és vallásosság a XVIII. századi Visegrádon Az első visegrádi plébániatemplom és temető a XVIII. században

Visegrád történetében új szakasz kezdődött a XVI. század első felében; az 1526.évi mohácsi csatavesztést követő oszmán térhódítás a középkori Magyarország egykori székhelyét sem kerülte el. A települést 1544 tavaszán a Mehmet, budai pasa vezette haderő foglalta el. Ettől az időponttól kezdve Visegrád 10 év megszakítással mintegy 140 évre török uralom alá került. Minden jel arra mutat, hogy ekkortól a középkori város területén megszűnt az élet. Bár az első összeíró 1546-ban még 24 magyar családot talált itt, tényleges létezésük már ekkor kétséges; 1562-től többé nem is jegyezték fel adófizető keresztény lakosokat.¹ A török helyőrség muszlim és délszláv eredetű keresztény lakossága a Salamon-torony körül ebben az időszakban kialakult településen élt; ezt a régészeti feltárások eredményein² túl az ismertebb XVI-XVII. századi metszetek,³ valamint történeti források⁴ is megerősítik: ezek egyaránt az alsóvári lakótorony környékét jelölik meg lakott helyként, a középkori város és a királyi

¹ HEGYI K., *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*, in *Pest megye monográfiája I/2* (szerk. Zsoldos Attila; Budapest 2001) 281.

² HÉJ M., Jelentés a visegrádi Alsóvár területén 1963. évben végzett kutatásokról, Mátyás Király Múzeum Adattára, ltsz. 1963. 27 (a továbbiakban MKM Adattár); SZŐKE M., Ásatási jelentés. Visegrád, Alsóvár 1967, MKM Adattár, ltsz. 1967. 11; SZŐKE M., *Alsóvár*, in *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 21 (1968) 83.

³ DERCSÉNYI D. – HÉJ M. (szerk.), *Magyarország műemléki topográfiája V. Pest megye Műemlékei II* (Budapest 1958) Visegrád 399-407.

⁴ KARÁCSON I., *Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai II* (Budapest 1908) 88-89; SAHM, W., *Beischreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, in *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg* i.Pr.u.V. (Königsberg 1914) 76-77.

⁵ Részletesen lásd: IVÁN L., *A visegrádi vár története* (Visegrád 2004) 98-120.

Látható az 1488. évi prágai, az 1599. évi nürnbergi poliglott Újszövetség, a Kralicei Biblia 19. század végi kiadása és a Csernoch János prímás könyvei közül való szlovák nyelvű illusztrált Újszövetség Nagyszombatban 1913-14-ben megjelent példánya.

Kováts István

Templomok és vallásosság a XVIII. századi Visegrádon Az első visegrádi plébániatemplom és temető a XVIII. században

Visegrád történetében új szakasz kezdődött a XVI. század első felében; az 1526.évi mohácsi csatavesztést követő oszmán térhódítás a középkori Magyarország egykori székhelyét sem kerülte el. A települést 1544 tavaszán a Mehmet, budai pasa vezette haderő foglalta el. Ettől az időponttól kezdve Visegrád 10 év megszakítással mintegy 140 évre török uralom alá került. Minden jel arra mutat, hogy ekkortól a középkori város területén megszűnt az élet. Bár az első összeíró 1546-ban még 24 magyar családot talált itt, tényleges létezésük már ekkor kétséges; 1562-től többé nem is jegyezték fel adófizető keresztény lakosokat.¹ A török helyőrség muszlim és délszláv eredetű keresztény lakossága a Salamon-torony körül ebben az időszakban kialakult településen élt; ezt a régészeti feltárások eredményein² túl az ismertebb XVI-XVII. századi metszetek,³ valamint történeti források⁴ is megerősítik: ezek egyaránt az alsóvári lakótorony környékét jelölik meg lakott helyként, a középkori város és a királyi

¹ HEGYI K., *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*, in *Pest megye monográfiája I/2* (szerk. Zsoldos Attila; Budapest 2001) 281.

² HÉJ M., Jelentés a visegrádi Alsóvár területén 1963. évben végzett kutatásokról, Mátyás Király Múzeum Adattára, ltsz. 1963. 27 (a továbbiakban MKM Adattár); SZÓKE M., Ásatási jelentés. Visegrád, Alsóvár 1967, MKM Adattár, ltsz. 1967. 11; SZÓKE M., *Alsóvár*, in *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 21 (1968) 83.

³ DERCSÉNYI D. – HÉJ M. (szerk.), *Magyarország műemléki topográfiája V. Pest megye Műemlékei II* (Budapest 1958) Visegrád 399-407.

⁴ KARÁCSON I., *Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai II* (Budapest 1908) 88-89; SAHM, W., *Beischreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, in *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg* i.Pr.u.V. (Königsberg 1914) 76-77.

⁵ Részletesen lásd: IVÁN L., *A visegrádi vár története* (Visegrád 2004) 98-120.

palota romos épületeit nem. A török kori település az 1684-85-ös háború egymást követő hadieseményeinek következtében pusztult el.⁵

A XVII. század végi Visegrád a hadak elvonultával romokban, elhagyatva állt. Az 1686 őszen nádori utasításra Pest megyében elvégzett összeírás dokumentumai,⁶ valamint a kamarai bizottság 1688-as visegrádi felmérése⁷ egyaránt megemlíti, hogy Visegrád kivételével valamennyi környező település (Dunabogdány, Kisoroszi, Nagymaros, Marót, Dömös) átvészelte a viszontagságos időket, lakosaik csak ideiglenesen menekültek el. Visegrád német és magyar lakosság általi újratelepítése a XVII-XVIII. század fordulóján indult meg. Először 1692-1693-ban, majd 1696-ban tüntették fel lakott településként,⁸ a végleges megtelepedés valószínűleg már a XVIII. század elején, a Starhemberg-család birtoklása alatt ment végbe. 1700-ban kerültek ugyanis a visegrádi uradalom (*Dominium Visegradense*) falvai Ernst Rüdiger von Starhembergnek (Bécs neves védője az 1683. évi ostrom során) a birtokába.⁹

Az ekkor feltehetően még álló középkori templomok méretük miatt is helyreállíthatatlanok és alkalmatlanok voltak az új betelepülők számára. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a település új templomát középkori eredetű lakóházból alakították ki. Bár egyes források szerint Visegrádnak már az 1690-es években is volt imaháza,¹⁰ az új templom építését csak 1698-ban, a kincstári birtoklás idején kezdték meg, és 1700 után a Starhemberg család fejezte be. Az 1701-ben már használható épületnek még nem volt meg a felszerelése, azt a későbbiekben a Starhembergek adományozták. Valószínűsíthető, hogy ezek az adatok már ugyanarra a Keresztelő Szent János templomra vonatkoznak, amely 1712-ben készült el teljesen; Visegrád ekkor kapott újra plébániai rangot.¹¹ 1732-ben készült az első *canonica visitatio*, amely az épületet már rossz állapotúnak írja le, a falakon repedéseket említ és renoválást tart szük-

⁶ KOSÁRY D., *Pest megye a kuruckorban*, in *Tanulmányok Pest megye múltjából* (Budapest 1965) 9-95.

⁷ MAGYAR E., *Visegrád története 1684-1756* (Budapest 1998).

⁸ MAGYAR 12-13.

⁹ IVÁN 211. Az uradalom 1755-ben került vissza a kincstárhoz. MAGYAR 24.

¹⁰ MAGYAR 96.

¹¹ MAGYAR 18.

ségesnek. A leírás szerint a templomban fakarzat – amely egy későbbi, 1773-as felmérésen is látszik – és nagy kő keresztelőmedence állt.¹²

A második, 1756-os *canonica visitatio* szerint a templomot már átépítették. A jegyzőkönyv öt oltárt sorolt fel: a Keresztelő Szent Jánosnak szentelt főoltár mellett Szűz Mária, Szent Gyula mártír, Szent Rókus és Sebestyén, valamint Szent Anna és Vendel oltárait. A Szent Gyula oltár alapítója Riegler Jakab uradalmi tisztartó volt, aki 1746-1756 között viselte e tiszteket, és aki az uradalomban több jelentős építkezést is végzett; feltételezhető, hogy a templom átépítése is hozzá kötődik.¹³ 1783-ban az épületet tatarozták.¹⁴ A ma is álló késő barokk plébániatemplom elkészülte után iskolává alakították: 1787-ből maradt fent az átépítés terve Hacker Ferenc Xavér ácsmestertől.¹⁵

Az egyszerű kialakítású, egyhajós kis templom XVIII. századi állapotára nézve több más lényeges forrást is megemlíthetünk: ezt az épületet ábrázolja Mikoviny Sámuel 1737-es Visegrád-látképe Bél Mátyás országleírásában.¹⁶ Ezen a metszeten a templom déli végén látszik az az egyemeletes, hagymakupolás torony is, amely a későbbi ábrázolásokon már nincs meg. A torony feltehetően az épület előtt állt. Az ábrázolás azt is sugallja, hogy a templomépülethez ekkor még nem tartozott sekrestye. A XVIII. század közepi állapotot rögzíti Leonard Schade esztergomi építőmester 1773-ban készült alaprajza, amelyet a kamara számára készített.¹⁷ Ő készítette a templom és a plébánia együttes felmérését is.¹⁸ A fentieket az épület 1999-es renoválása alatt végzett falkutatás és ásátás több ponton megerősítette.¹⁹

Az iskola jelenlegi udvarának nagy részén a Keresztelő Szent János templomhoz tartozó temető terül el. A barokk kori falu, majd mezőváros első temetőjére vonatkozó történeti adatok²⁰ és korabeli

¹² MAGYAR 96; BUZÁS G. – GRÓF P. – GRÓH D. – KOVÁTS I., *Középkori településmaradványok, 18. századi plébániatemplom és temetőrészlet a visegrádi Rév utcából*, in *Folia Archeologica* LII (Budapest 2005-2006) 263-272.

¹³ MAGYAR 96-116; BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 265-266.

¹⁴ DERCSÉNYI – HÉJJ 454.

¹⁵ DERCSÉNYI – HÉJJ 454; BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 18. ábra.

¹⁶ BÉL M., *Notitia Hungariae novae...* III (Vienna 1737) 470-471; idézi: DERCSÉNYI – HÉJJ 406-407; továbbá: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 13. ábra.

¹⁷ DERCSÉNYI – HÉJJ 453-454, továbbá: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 269, 15. ábra.

térképes források²¹ alapján viszonylag jól meghatározható a temető kiterjedése, míg rétegződését és használatának pontos korát az iskolaudvaron 1955 és 2005 között folytatott ásatások és leletmentések alapján valószínűsíthetjük.²²

Az *'in situ'* vagy részlegesen, illetve teljesen bolygatott temetkezések az iskolaudvaron húzódó középkori rétegekbe és szintekbe beásva kerültek elő. A sírok kelet-nyugati és nyugat-keleti tájolásúak, ettől eltérő (déli illetve északi tájolással) csupán két, egymás mellett fekvő sír esetében találoztunk. Az elhunytakat a keresztény temetkezési szokásoknak megfelelően minden esetben hanyatt, nyújtott testhelyzetben, a medencén vagy a mellkason keresztbe kulcsolt kezekkel, koporsóban temették el.

A legtöbb sír tartalmazott mellékleteket, azonban ezek egy része a temető felső, modern kori közművekkel megbolygatott rétegéből szórványként bukkant elő. Legnagyobb számban az egykori ruházathoz tartozó gombok kerültek elő; zömük egyszerű, díszítetlen, bronz fülesgomb. Néhány kisméretű párizsi kapcsot is találtunk. Feltűnő, hogy ékszert, gyűrűt, karperecet, pártát, övet – néhány gyöngy és egy gyöngysor kivételével – egyik sír sem tartalmazott. A mellékletek lényegesen nagyobb csoportját adják a hasonló korú temetőkben is ismert szakrális mellékletek: a vallásos témájú kegyérmek, a nyakban hordott, illetve csuklóra, kézfejre, rózsafüzérre is kapcsolható kereszttek.

A kegyérmek nem csupán emléktárgyak voltak: a nyakban viselt, de ruhára, kalapra, rózsafüzérre is fűzhető medálok a papi áldás által tettek szert különös jelentőségre, és a korabeli mindennapi életben a szentek tiszteletét is elősegítették.²³

A visegrádi temetőben előkerült kegyérmek témái és ábrázolásai

¹⁸ DERCSÉNYI – HÉJ 585. oldalon a kép, továbbá: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 270, 16. ábra.

¹⁹ Az épület régészeti kutatásának eredményeit lásd: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 263-272.

²⁰ MAGYAR 151.

²¹ Az ún. Banhóltzel-féle 1777-es térkép. (OL. S12. Div. X. No. 92), továbbá: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 17. ábra.

²² Összefoglalóan lásd: BUZÁS – GRÓF – GRÓH – KOVÁTS 281-285.

²³ SERFŐZŐ Sz., *Mariazelli zarándokjelvények és kegyérmek*, in *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete* (Szerk. Farbaky P. és Serfőző Sz.; Budapest 2004) 457 (Katalógus) VIII-10.

változatosak: megtalálhatók különböző szentek (Szent Benedek, Nepomuki Szent János), zarándokhelyek kegyképei és jellegzetes ábrázolásai (sonntagsbergi Szentháromság-kegykép, mariazelli kegyszobor) egyaránt. Egy medál a Megváltót ábrázolja fohászt tartalmazó körirattal („*Salvator Mundi Salva Nos*”, illetve „*(Sal)vatoris O(ra) P(ro) N(obis)*”, de előkerült vallásos társulatra (Szent Mihály arkangyal konfraternitás) utaló kegyérem is.²⁴ Külön kiemelendő egy réz- és üveglap foglalatú Pietát, Krisztus kínhalálát és Mária keserűségét kifejező kompozíciót ábrázoló papír szentkép: ez az ábrázolás a középkor végi áhítat egyik legegységesebb szimbóluma, barokk kori kultuszának számos emléke fennmaradt.²⁵

A feltárások során több kereszt is előkerült: ezek közül az egyik, szórványnak tekinthető, egyszerű vonalú bronzból készült darabot minden bizonnyal nyakban hordták. Belső betétje fából készült, ez igen jó állapotban maradt meg. A felfüggesztésre a kereszt csúcsán átfűzött kisméretű bronz karika szolgált. Rózsafüzér – szerencsés lelőhelyi körülmények közepette megmaradt – maradványait egy sírban figyeltük meg: a jobb alkar környékén 20 db fából esztergált, nagyméretű gyöngyöt és 47 db igen kis méretű üvegyöngyöt találtunk. Az olvasó pontos helyzetét nem tudtuk rekonstruálni, de minden bizonnyal a kézfejre fűzték. A szakrális mellékletek közül a halottak összekulcsolt vagy egymásra helyezett kezére fűzött rózsafüzér a XVIII. században általánosan elterjedtnek számított.²⁶

A nagyszámú, korabeli vallásos étellel és halottkultusszal kapcsolatos tárgy mellett a temetőben babonás szokások nyomai is megfigyelhetők. Baj- és rontáselhárító eszközként értelmezhetjük az egyik váz medencéjén talált vas patkót, illetve egy másik temetkezés mellől előkerült ollót. Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy mellékletei

²⁴ A kegyérmek köriratainak feloldását és a témában adott előzetes szakvéleményét Serfőző Szabolcsnak köszönöm.

²⁵ SZILÁRDFY Z., *Barokk szentképek Magyarországon* (Budapest 1984) 25. kép.

²⁶ ZOMBORKA M., Vác, 'Fehérek temploma' kriptafeltárás, 1994-1995. Temetkezési szokások, in *Magyar Múzeumok* (1996/1) Vol. 2. No. 1. 7-9.

²⁷ PUSZTAI T., *Ollós temetkezés Zsámbékon a 17-18. század fordulójáról*, in *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára* (Szeged 1994) 531-541.

²⁸ SOLYMOSSY S., *A vas babonás ereje - Die abergläubische Kraft des Eisens*, in *Ethnographia* XLV (1933) 97-117.

között Szent Benedeket ábrázoló kegyérem is volt; régészeti²⁷ és néprajzi²⁸ párhuzamok alapján az olló és kegyérem együttes előkerülése a gonosz erőktől való fokozott védekezésre utalhat.

A temető használatának korát a sírokból előkerült éremmelléletek alapján valószínűsíthetjük. A pénzérmék közül a legkorábbi I. Lipót 1698-ban vert duarius, a legkésőbbi Mária Terézia 1762-es egykrajcáros.²⁹ A régészeti adatokat történeti és térképes források is kiegészítik. A Karpe Mihály, királyi kamarai földmérő által 1767-ben készített, Visegrádot ábrázoló térkép³⁰ még a később iskolává alakított épületet jelöli templomként. A már hivatkozott Banhöltzel-féle térképen már a ma is álló, 1773-1782 között épült későbarokk templomot is jelölik a régi templomtól keletre. Ekkor a lakosság még a régi templom körül húzódó sírkertbe temetkezhetett. Felhagyásáról nincsenek pontos adataink, egyes források szerint a második, az akkori településhatáron kívül eső – ma is használt – visegrádi temetőt 1790-ben nyitották volna meg.³¹ Ez utóbbit az 1820-as években már biztosan használták: legrégebbi ismert sírköve ugyanis eredeti helyzetéből, innen került a Mátyás Király Múzeum sírkögyűjteményébe.³²

A történeti és régészeti források egybevetése azt valószínűsíti, hogy a temetőt a XVII-XVIII. század fordulójától a XVIII. század utolsó harmadáig, végéig használták. Felhagyásának több oka is lehet: elvileg kapcsolódhat II. József 1784-ben kiadott rendeletéhez, amelyben megtiltotta a települések területén található temetők és kripták használatát.³³ Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az első visegrádi barokk plébániatemplom és a temető felhagyása összefügg az új plébániatemplom építésével és a Rév utcai régi épület iskolává alakításával, amiről az első adat 1787-ből származik.

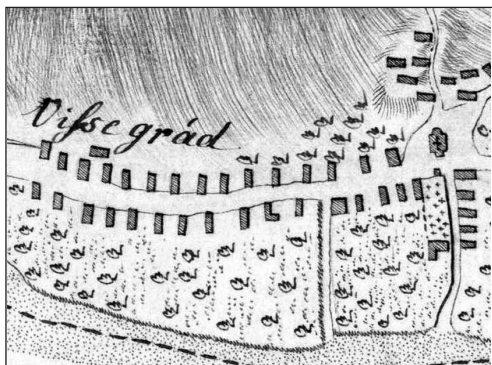
²⁹ UNGER E., *Magyar éremhatározó* (Budapest 1974) 1104, LXXIV. tábla és 1272, LXXXIX. tábla.

³⁰ OL. S11. 207/a. Lásd még: HRENKÓ P., *Visegrád legkorábbi részletes térképei*, in *Dunakanyar* (1985/2) 47-49.

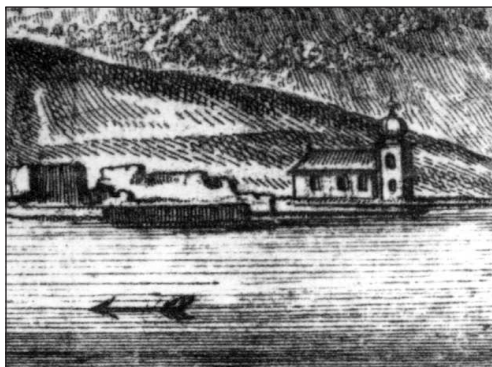
³¹ MAGYAR 151.

³² Szeles György, a visegrádi koronauradalom gazdatisztje feleségének 1820-as évszámmal ellátott klasszicista síremléke. Szőke Mátyás múzeumigazgató szóbeli közlése, valamint: SOPRONI S. – LÓVEI P. – SZŐKE M., *A Visegrádi Mátyás Király Múzeum Sírkögyűjteménye. Katalógus* (Altum Castrum 2. A Visegrádi Mátyás Király Múzeum Füzetei) (Visegrád 1991) 12-14, 18. kép.

³³ ZOMBORKA M., *Vác, 'Fehérek temploma' kriptafeltárás, 1994-1995. Az előzmények és a feltárás*, in *Magyar Múzeumok* (1996/1) Vol. 2. No. 1. 3-7, 3. lábjegyzet.

*A két visegrádi plébániatemplom és a temető ábrázolása
Visegrád 1777-es térképén*

*Az első visegrádi plébániatemplom 1737-ben
(Mikoviny Sámuel és Bél Mátyás nyomán)*

*Pietát ábrázoló réz- és üvegfoglatatú papír szentkép
(Hornyák László fotója)*

Szelestei N. László

A katolikus egyháztörténeti kutatásokról*

Egyháztörténet-kutatóink máig nélkülözik a magyarországi egyháztörténet összegző bibliográfiáját és a kurrens tájékoztatásokat. Alább a kutatások megszorodásának bemutatásával érzékeltetjük, mennyire fontos volna a téma folyamatos és rendszerezett bibliografizálása, sőt – ezek mellett – a folyó kutatások témájának regisztrálása és hozzáférhető megjelenítése.

Az utóbbi két évtized egyháztörténeti kiadványait az alábbi sorrendben tekintjük át:

1. Források (gyűjtemények repertóriumai, katalógusai)
2. Önálló egyháztörténeti sorozatok és folyóiratok, egyedi kiadványok
3. Egyháztörténettel foglalkozó intézmények (kutatóhelyek, egyetemek, egyházi szervezetek, gyűjtemények, magánszemélyek)
4. Terv a fenti három terület egységes nyilvántartására

A számbavétel a bibliográfiákkal, repertóriumokkal kezdjük. Egyháztörténeti bibliográfia önálló kötetben az 1980-1990 közötti időszakról jelent meg (évenkénti betűrendes és tárgyszók szerinti felsorolással) a METEM kiadásában. Újabban a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* lapjain Zvara Edina évenkénti betűrendben szemléz egyháztörténeti könyveket (többszerzős kötetek esetében részletezve a tartalmat), folyóiratokban egyháztörténeti kiadványokról írt recenziókat olvashatunk. A történeti cikkeket is tartalmazó folyóiratok repertóriumai (pl. *Vigilia, Magyar Katolikus Szemle*), a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok repertórium (1989–2003)* jellegüknél fogva csak saját anyagukat tartalmazzák.

Bár az elmúlt években súlyos gondok nehezítik egyházi és közgyűjteményeink munkáját, ma már kevés az olyan gyűjtemény, amelyről csak a helyszínen (esetleg ott sem) tudunk tájékozódni. Levéltári repertóriumok, kéziratári és gyűjteményi katalógusok (gyakran már net-en is) elérhetőek, folynak a feldolgozó munkák. Az egyházi gyűjtemények jelentős részének 18. és 20. századi állami tulajdonba vétele sok egyháztörténeti forrást juttatott állami közgyűjteményekbe.

A források számbavételénél elengedhetetlen a széttekintés a kutatóhelyek között is. 1988-ban a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia

* A magyarországi egyháztörténeti kutatások helyzete (Katolikusok) címmel elhangzott az MTA Művelődéstörténeti Bizottságában, 2008. március 27-én.

Munkaközösség (METEM) azzal a céllal alakult, hogy történeti enciklopédiát készítsen a magyar egyház ezer évének plébániáiról. Az 1989-es fordulat után sokan és sok helyen foglalkoznak egyháztörténeti kutatásokkal. Néhány szervezeti forma: a Magyar Katolikus Püspöki Kar (később: Püspökkari Konferencia) Egyháztörténeti Bizottsága, egyházmegyei bizottságok, az ugyancsak egyháziak által egy-egy cél megvalósításához létrehozott alapítványok, bizottságok (például a kommunista időszak egyháztörténetét vizsgáló Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, a boldoggá avatások ügyét intéző szerveződések), az MTA Egyháztörténeti Albizottsága, egyetemi egyháztörténeti műhelyek. Megnőtt az egyéni kutatásoknak és publikációknak a száma is. Mindezt nagyon nehéz figyelemmel kísérni. Ezért fordulhat elő, hogy egyetemi doktoranduszok azonos témával jelentkeznek konferenciára. Nem az a baj, hogy egyszerre többen foglalkoznak azonos témával, hanem az, ha egymástól teljesen függetlenül teszik ezt. Egy felhívás nyomán intézmények és magánszemélyek beküldhetnek egy adatbankba, amit publikáltak, mely témákkal foglalkoznak. Már az azonos témáról szakdolgozatot készítőket felvehetnék a kapcsolatot egymással. Sajnos alapos tájékozódás után sem sikerült összegyűjteni hazai doktoranduszaink egyháztörténeti vagy azt érintő témáit. Ha egyes műhelyek, kutatók tudnának egymás munkájáról, a kutatások (pályázatok, konferenciák, szak- és doktori dolgozatok, publikálás) összehangoltabban folyhatnának. Most azonban az eredmények számbavételéről lesz szó. Hála Istennek, vannak.

A források szétszórtsága (döntően a Mária Terézia és II. József idején, illetve a II. világháború után történt államosítások miatt) szűk-ségessé tenné az azonos provenienciájú források virtuális egyesítését, segítve ezzel egy-egy egyházmegye, szerzetesrend, vagy bármiféle testületi vagy lelkeségi mozgalom kutathatóságát a források és kutatottság állapotának a bemutatásával. Jó példa erre Koltai András *Bevezetés a Piarista Rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába* c. mintaszerű munkája. Egyes forráscsoportokról a kutatáshoz nélkülözhetetlen segédkönyvek, kiadások készültek. Külön ki kell emelni Lukács Lászlónak a magyar-osztrák jezsuita rendtartományról készített *Catalogus generalisát* és *Catalogi personarumát*. Hasonlóak még *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára (1666–1997)*; A pannonthalmi Szent Benedek-Rend névtára, 1802–1986; egyes egyházmegyék névtárai. Készül a segédkönyv a ferences tabulák összegzéséből. Fontos forráscsoportról jelent meg *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* címmel sorozat, segédkönyvvel együtt. Jó volna más homogén forráscsoportokról (például a *historia domusokról*) is ilyen jó áttekintés. A *historia domusok* csak

nagyon kivételes esetben maradtak eredeti helyükön, a legváratlanabb helyeken bukkannak fel. A segédkönyvek között feltétlenül meg kell említenünk a Szent István Társulat által 1993-ban indított és befejezéshez közel álló *Magyar Katolikus Lexikont*.

Az elmúlt két évtizedben megindult munka jól illusztrálható kiadványokkal: periodikumokkal, sorozatokkal, konferencia-kötetekkel.

Már nem egyedüli egyháztörténeti folyóirat a METEM által kiadott *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (1989–), felzárkózott melléje a Sárospatakon 2000-től megjelenő, net-en is olvasható *Egyháztörténeti Szemle* és 2001-től a pápai *Acta Papensia*. Mindegyik felekezeti. 2007-től Esztergomban új folyama indult a *Magyar Sionnak* (Egyházi tudományos folyóirat, erős történeti jelleggel). A Szegedi Hittudományi Főiskola történeti cikkeket is közlő folyóirata a *Deliberationes* (2008–). Más folyóiratokban, évkönyvekben is olvashatunk több-kevesebb gyakorisággal egyháztörténeti tanulmányokat.

Jelentősen szaporodott az egyháztörténeti sorozatok száma. Néhány példa a teljesség igénye nélkül, felvillantva a mögöttes műhelyeket, kiadókat is:

A Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia Egyháztörténeti Bizottságának sorozata az *Ecclesia Sancta* (1991 óta 9 kötettel), amely a 20. századi Kelet-európai egyházakat veszi sorba.

A *METEM-Könyvek* sorozatban az elmúlt két évtizedben 64 kötet látott napvilágot, de sorozaton kívül és közös kiadásban jelez köteteket a METEM, sőt hasonmásokat is ad ki, például a 19. századi római kutatási eredményeket tartalmazó *Monumenta Vaticana* sorozatait.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyháztörténeti műhelye *Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae, Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae Classis 1.* és 2. sorozatcímek alatt teszi közzé a vatikáni kutatások eredményeit. Az egyetem Bölcsészettudományi Karához kapcsolódó esztergomi Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport sorozata a *Pons Strigoniensis (Studia és Fontes)*. A Művelődéstörténeti Műhely évenként rendtörténeti konferenciákat rendez Piliscsabán, azok előadásait a *Rendtörténeti Konferenciák* sorozat közli. Egyháztörténettel is foglalkozik a Pázmány Péter műveinek kritikai kiadását is készítő *Pázmány Irodalmi Műhely*, amelynek kiadványai *Tanulmányok, Források, Opuscula, Katalógusok* alsorozat-címmel jelennek meg. Ugyanitt 2007-ben Lelkiségtörténeti Műhely alakult. A Kánonjogi Posztgraduális Intézet folyóirataiban (*Kánonjog, Folia Canonica*) és könyvsorozataiban (*Institutiones, Manualia, Studia, Dissertationes*) tesz közzé történeti témájú műveket. A Teológiai Kar 1990-ben

indult sorozata szintén tucatnyi magyarországi egyháztörténeti kötetet adott már ki (*Studia theologica Budapestinensia*).

A gyulafehérvári *Studia theologica Transsylvaniensiában* is előfordulnak egyháztörténeti tanulmányok.

A rendszerváltás után egyházmegyei szemináriumokban, néhol azoktól függetlenül, vidéken is megélénkült a kutatás. Például: *Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis* a pécsi kiadványsorozat címe, de a Pécs Története Alapítvány *Tanulmányok Pécs történetéből* c. sorozatában is megjelennek hasonló tartalmú kötetek. Más, világi gyűjteményekkel rendelkező városokban is érdemes fellapozni a helyi kiadványokat, egyházmegyei székhelyeken kiadott tanulmányköteteket. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola sorozatában jelent meg először Dobszay László *A népének* c. kötete (1995) és Gárdonyi Máté *Egyháztörténete* (2005). Ugyanitt és Vácott régi sorozat éledt újjá: *Vácegyházmegye múltjából, Veszprémi egyházmegye múltjából*. Pannonhalmán a Bencés Kiadó kötetei közül elsősorban a *Pannonhalmi füzetek* érdemel említést. Az egyháztörténetet kutatók természetesen jelen vannak az egyházi könyvtárak, levéltárak és múzeumok időszakos kiadványaiban. Ilyen a *Strigonium antiquum* (Esztergomi Prímási Levéltár), a *Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai*, a *Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár kiadványai*, a *Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai*.

Az egyházi felsőoktatásban és egyházi intézményekben folyó egyháztörténeti kutatások mellett különösen a bölcsészettudományi karok és állami közgyűjtemények kiadványai között érdemes körülnéznünk. Az egyetemi képzés gyakorlati része többször érinti határon túli területek forrásainak számbavételét. (Az ELTE, Szeged és a Pázmány bölcsész hallgatói és doktoranduszai közül többen rendszeresen részt vesznek szervezett feltáró munkában.) A történészek magától értetődően íratnak egyháztörténeti jellegű vagy témájú dolgozatokat is doktoranduszaikkal. A szegedi Régi Magyar Tanszéken Lukács Lászlóék jezsuita történeti kutatásait folytatják, az eredményekről az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozat köteteiből tájékozódhatunk. A Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék kiadványai közül a *Szegedi néprajzi könyvtár* sorozatban találhatunk egyháztörténeti tárgyú műveket. Debrecenben a Régi Magyar Tanszéken keletkezett egyháztörténeti művek, tanulmányok és forráskiadások nagy része az *Universitas Könyvtár* sorozatban (*Források* alsorozattal) és a *Studia Litteraria* című periodikumban látnak napvilágot. A Miskolci Egyetemen kiemelt témaként kezelik a hitvitákat, a Közép-európai Egyetemen a szentkultuszt. Az ELTÉ-n középkori prédikációk számítógépes kritikai kiadásai készülnek.

Gyakoriak kiállításokkal, évfordulókkal, konferenciákkal kapcsolatos kiadványok is. Néhány példa: *Pannonhalma ezer éve, Szent István és kora, Szent László, Luxemburgi Zsigmond, Máriacell és Magyarország, Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért.*

Több kiadó, például a Szent István Társulat és az Osiris is közlésez egyháztörténeti képzést segítő tankönyveket. Nem érdektelen az sem, hogy gyakoriak az alkalmi egyháztörténeti kötetek. Jellemzőként egy-két cím: *Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei* (a terjedelmes kötet kiadója Szécsény önkormányzata); *Grassalkovics Antal, a templomépítő* (kiadó a gödöllői Vármúzeum), Bitskey István: *Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban* (kiadó a Heves Megyei Múzeumi Szervezet) és sorolhatnánk a templomokról, iskolákról, egyházi gyűjteményekről szóló köteteket, a szentté- és boldoggá-avatásokkal kapcsolatban keletkezett kiadványokat, például Apor Vilmosról, Batthyány-Strattmann Lászlóról, Romzsa Teodorról, IV. Károly királyról, Salkaházy Sáráról, Prohászka Ottokárról, Mindszenty Józsefről, Márton Áronról, Bogdánffi Szilárdról, Scheffer Jánosról, Kucsera Ferencről, Brenner Jánosról, Marton Marcellről, Bogner Margitról, Kaszap Istvánról, Bódi Máriáról, Kelemen Didákról stb. A helytörténeti kiadványokban magától értődően vannak jelen a templomokról, egyházközségek és vallási közösségek múltjáról szóló részek.

A 20. századi két világháború között Serédi Jusztinián és Szekfü Gyula a nyaranta megtartott Esztergomi Nyári Egyetemmel és a katolikus egyháztörténészek egyesületének folyóiratával, a Regnummal ösztönözte a kutatásokat. Módszertani segítségként jelent meg Vanyó Tihámér egyházmegye-, ill. plébánia-történetírási módszertani könyve.

A 18-19. századi egyháztörténet-írás történetének feldolgozásában katolikus vonalon még mindig nagy a lemaradás. Ennek jele, hogy a kezdeményezőkről, sőt az országosan jelentős alakokról (pl. Pray György, Katona István) nem készült még monográfia, de érdemleges tanulmány is alig akad.

A jelen, örvendetesen pezsgő helyzetben egy jól szerkesztett és tagolt, összesítő bibliográfiára mindenképpen szükség volna. Ebben a mindenkori országhatáron belüli egyháztörténetet tárgyaló művek szám-bavétele mellett a határon túli magyar vallási közösségekről írtakat is regisztrálni kellene. Az összeállítás tematikailag nemcsak a szűken vett egyháztörténeti művek adatait tartalmazná, hanem a vallási, hitéleti megnyilvánulásokról szólókat is (lelkiség és azt segítő területek: néprajz, művészettörténet, zene, irodalom stb.). Az összegző bibliográfiának része lehetne a témakör legfontosabb kéziratosa (levéltári és könyvtári) és nyom-

tatott forrásainak rögzítése. Az adatgyűjtés folyamatát is nyilvánossá lehetne tenni net-en, ahol egyúttal tájékozási lehetőség adódna a szervezett és egyéni kutatásokról, amennyiben a javasolt adatbankot létrehoznánk.

A napjainkban folyó egyháztörténeti művek különleges értéke, hogy sok irányból indulnak a kutatások. A történetírásban bekövetkezett változások (például a mindennapi életre vagy a kisemberekre figyelés) magával hozta a vallásos élet, a lelkiség szerepének felértékelődését. Irodalomtörténészek, néprajzosok, művészettörténészek, zenetörténészek is alaposan kutatják a műveket ihlető eszméket, azok szerepét a közösségek életében. Mindezek következtében egyre oldódik az apologetikus hozzáállás. Nagyon fontos volna, hogy e széles bázison elindult kutatásokról a kutatók és érdeklődők jól áttekinthető tájékozási anyagot kapjanak. A tájékoztatás jó megvalósítási módja volna, ha a sokágú kutatásokról (eredményekről, vagyis a publikációkról, és a folyó munkákról) egy honlapon lehetne tájékozódni.

Sztakovics Erika

„A jó emberek felismernek minket
homlokunkon levő aranycsillagról”¹

A piarista Tomek Vince prédikációinak hungarusz gyökerei

Ami igazán szlovák, annak gyökerei mindig a magyarhoni valóságba nyúlnak vissza. Nemzeteink közös történelme már a IX. században (ha nem korábban) megkezdődött. A szlovák alkotmány preambulumban Szent Cirillre és Metódra hivatkoznak. Tevékenységüket a keresztény erkölcsök meghonosításaként, Géza és István útjának előkészítőjeként kellene értelmeznünk. Szent István király teljesen új, a régítől merőben eltérő államot alkotott, a hagyományok szerint nyitott, türelmes és toleráns társadalmat hozott létre, amely könnyen befogadta és átengedte a

¹ BOTTO, J., *Smrt' Jánošíkova*. Tomek Vince fordítása. Tomek Vince (1892–1986) hagyatéka, Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), IV.118. 1909-1985, 0,36 fm, 1. doboz, Sk 11.

² Vö. HOMZA, M., *Svätoštetfanská idea a Slovensko*, in *Kultúra* 3 (2000) 8-9, 15.

tatott forrásainak rögzítése. Az adatgyűjtés folyamatát is nyilvánossá lehetne tenni net-en, ahol egyúttal tájékozási lehetőség adódna a szervezett és egyéni kutatásokról, amennyiben a javasolt adatbankot létrehoznánk.

A napjainkban folyó egyháztörténeti művek különleges értéke, hogy sok irányból indulnak a kutatások. A történetírásban bekövetkezett változások (például a mindennapi életre vagy a kisemberekre figyelés) magával hozta a vallásos élet, a lelkiség szerepének felértékelődését. Irodalomtörténészek, néprajzosok, művészettörténészek, zenetörténészek is alaposan kutatják a műveket ihlető eszméket, azok szerepét a közösségek életében. Mindezek következtében egyre oldódik az apologetikus hozzáállás. Nagyon fontos volna, hogy e széles bázison elindult kutatásokról a kutatók és érdeklődők jól áttekinthető tájékozási anyagot kapjanak. A tájékoztatás jó megvalósítási módja volna, ha a sokágú kutatásokról (eredményekről, vagyis a publikációkról, és a folyó munkákról) egy honlapon lehetne tájékozódni.

Sztakovics Erika

„A jó emberek felismernek minket
homlokunkon levő aranycsillagról”¹

A piarista Tomek Vince prédikációinak hungarusz gyökerei

Ami igazán szlovák, annak gyökerei mindig a magyarhoni valóságba nyúlnak vissza. Nemzeteink közös történelme már a IX. században (ha nem korábban) megkezdődött. A szlovák alkotmány preambulumban Szent Cirillre és Metódra hivatkoznak. Tevékenységüket a keresztény erkölcsök meghonosításaként, Géza és István útjának előkészítőjeként kellene értelmeznünk. Szent István király teljesen új, a régítől merőben eltérő államot alkotott, a hagyományok szerint nyitott, türelmes és toleráns társadalmat hozott létre, amely könnyen befogadta és átengedte a

¹ BOTTO, J., *Smrt' Jánošíkova*. Tomek Vince fordítása. Tomek Vince (1892–1986) hagyatéka, Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), IV.118. 1909-1985, 0,36 fm, 1. doboz, Sk 11.

² Vö. HOMZA, M., *Svätoštevanská idea a Slovensko*, in *Kultúra* 3 (2000) 8-9, 15.

különböző törzseket és világnézeteket. A világból nagy számban érkeztek tanítók, klerikusok és laikusok a királyi udvarba. Az uralkodó velük együtt az Egyház tanítását is üdvözlölte. A Szent István-i állameszme két alappillére a királyság és a kereszténység, amelyet fő ágenseinek – a magyarhoni szlávoknak és magyaroknak – az akkulturációja köt össze.² A szlovák irodalmi műveltség kezdeteit is ebben a Magyarhon területén kialakuló szellemi integrációban kell keresni. Ez az integráció a magyarhoni etnikumok szimbiózisát tartalmazza, nemzeti kultúrákra nem osztható egészet alkot.

A szlovák művelődés első jelei Bak Gáspár, a Fekete sereg katonájából lett szepesi prépost templomszentelésre írt „puskájában”, az ún. Szepességi Imádságokban fedezhetők fel: a hívek könyörgésében „szlovákul” (szepességi nyelvjárásban) fohászoktak Mátyás királyért.³ Az első nyomtatott nyelvemlék (a Pázmány Péter által 1625-ben kiadott *Rituale Strigoniense* – Esztergomi Agenda) a keresztség és a házasságkötés szertartásának szövegét tartalmazza közép-szlovák nyelvjárásban latin betűkkel lejegyezve. A Nagyszombatban székelő esztergomi érsek figyelmeztette híveit – szlovákokat/tótokat – a szlovák köznyelv (*obecná slovenčina*) megfelelő használatára a cseh liturgikus nyelvvel szemben, hiszen a Kralicei Biblia cseh nyelvre a katolikusok számára az eretnekséget jelentette. A katolikus pasztoráció minden hazai nyelvre nagy gondot fordított, tudatosan táplálták Szent István országa, a *Regnum Marianum* eszméjét. A jezsuiták, pl. Szöllösi Benedek, a magyar mellett a szlovák népénekeket is gyűjtik: a pannon nemzet (*panónsky národ*) népnyelvü (*lingva vernacula*) énekeit.⁴ Az egyháziak hivatalosan, iskolában, egymás között a latint használták, de egy városi vagy falusi templomban összegyűlt hívősegreghez saját nyelvén kellett szólni, alapvető és természetes elvárás, ill. eljárás volt anyanyelven imádkozni, misét hallgatni, prédikálni.

A protestánsok, ami a nyelvet illeti, sokkal kevésbé voltak szlovákok, hiszen kizárólag a Kralicei Biblia cseh nyelvét (az ún. *bibličtinát*) használták. Hungarusz patriotizmusuk másként mutatkozik meg, elég csak megemlíteni Krman Dániel zászlószentelő beszédét (*Posvěcování zástav...*) vagy a Rákóczi-féle szabadságharcról szóló tudósításait a zsolnai kalendáriumban.⁵

³ Vö. KÄFER I., *Dona nobis pacem* (Piliscsaba 2005) 74.

⁴ Vö. KÄFER 93-94.

⁵ NEUBART, J., *Nowý kalendář na rok 1708* – KRMAN, D., *Posvěcování zástav... 1707* (Esztergom-Piliscsaba 2007, fakszimile kiadás).

A XIX. századi magyarhoni társadalom gazdasági, kulturális és nemzeti struktúrája nagy változásokon ment keresztül. Az események jelentős mértékben befolyásolták a kortársak életútját. A szlovák értelmiség ún. magyarónokra, nemzetiekre és egy köztes rétegre szakadt. Nemcsak az ébredező nemzeti mozgalmak, a szláv kölcsönösség gondolata, a magyar szlovák patriotizmus érzése befolyásolta őket, hanem személyes, kulturális, egzisztenciális, szociális és geográfiai faktorok is. Ebben a Magyarhonban nem léteztek zárt nemzeti közösségek, az emberek még a régi, éppen a társadalmi modernizáción áteső világban éltek.⁶ A nép tömegesen vándorolt a tengerentúlra vagy éppen az ország központi területeire. A legnagyobb szlovák városként számon tartott Budapest szlovák társadalmában egyaránt képviseltették magukat kézművesek, szolgáltók, kőművesek, értelmiségiek, vállalkozók, hivatalnokok, világi és egyházi személyiségek is. A XX. századba is átnyúló humanista vonal (Pavol Országh Hviezdoslav, Martin Kukučín, Daniel Bachát, Milo Urban, Milan Rúfus, Emil Boleslav Lukáč, Pavol Strauss) szellemiségét erősítette a Kegyes Tanítórend egykori generálisa, a szlovák származású Tomek Vince is, aki a második évezred utolsó hektikus évtizedeiben mutatta meg, mit jelent szlováknak, de mindenekelőtt keresztény embernek lenni.

A későbbi piarista szerzetes tíz testvér közül (csak öten érték meg a nagyobb kort) kilencedikként született Palocsán 1892. november 9-én. Apja, György, oljsói (Olšov) születésű. Kántor-tanító oklevelét Iglón szerezte, később Palocsán tanítóskodott, ahonnan idő előtt nyugdíjba kényszerült, mert Žebrácky Géza plébános bevezette a faluba az állami iskolát, és ő nem tudott elég jól magyarul. Édesanyja, Šiškovič Mária Eperjesen született, varrással egészítette ki férje kevéske nyugdíját, de tanítóskodott is. Fia visszaemlékezései alapján mélyen hívő, művelt asszony volt, aki gyakran forgatta cseh nyelvű imádságos könyvét, az *Otče náš*. Vince az elemi osztályokat apjánál, ill. a későbbi állami iskolában végezte Palocsán. Anyja jóvoltából szépen megtanult magyarul, de a családban mindig a sárosi szlovákot beszélték. 1904-ben ösztöndíjasként került a kisszebeni piarista gimnáziumba. Az V. osztályt már novíciusként kezdte Vácott, később kispapként Rózsahegyre került. A teológiát Budapesten hallgatta, hittudományból 1919-ben doktorált. 1916. június 25-én Buda-

⁶ Vö. HALÁSZ, I., *Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)* (Esztergom-Piliscsaba 2003) 7-8.

⁷ Vö. ČIŽMÁR, M., *Generál piaristov z Plavča* (Levoča 1999); Tomek Vince, MPRKL.

pesten szentelték pappá.

Piaristaként 1916-17 között a rózsashegyi felső gimnázium hit-tanára és a rendi növendékek prefektusa, később ugyanilyen minőségben három évet tölt Kecskeméten. 1920-tól csaknem harminc éven át Budapestén él, ahol főleg morális teológiát és egyházjogot tanít. Kezdetben a teológusok prefektusa, később spirituális, 1928-tól tartományfőnöki tanácsos, közben 9 évig házfőnök. A II. világháború után a gimnáziumban nemcsak hittant, hanem francia nyelvet és irodalmat is tanít. 1946-ban már provinciális, de nem sokáig, mert az 1947-es rendi káptalanon Rómában generálissá választják. 1967-ben 75 évesen ebből a tisztségből vonul nyugalomba. 1986-ban bekövetkezett haláláig Rómában marad.⁷

Tomék Vince gyermekkorától beszélt „*po našemu*” (szlovákul) és magyarul. Már akkor megértette a szomszéd lengyeleket, a ruténeket, az irodalmi szlovákot és a cseh nyelvet. Németül a hobgárti németektől, német műveltségű édesapjától és a gimnáziumban tanult, franciául az egyetemen, angolul az egyetem végén. A teológiát latinul tanulta és adta elő. Az irodalmi szlováknak köszönhetően más szláv nyelveken is meg tudta magát értetni (orosz tolmács is volt). Később megtanult olaszul és spanyolul, megértette a katalánt és a portugált is. Általános rendfőnökként bejárta az egész világot, de mindvégig megmaradt palocsai hungarusznak:

„Fiatalságomban nem sikerült utánoznom sem Petőfit, sem Mécsét, sem a költő Zrínyit. Az első Petrovics és a szlovák Hruz Mária fia és ugyanakkor a legnagyobb magyar lírai költő. A másik Martincsek tanítónak és Dobránszky asszonynak a fia és származása ellenére nagy magyar költő lett. Zrínyi meg azt mondta magáról, hogy ő egész magyar és egész horvát. Én (...) nem lettem sem egész magyarrá, sem egész szlovákká, hanem megmaradtam mindig egész hungarusznak...” (Róma, 1974. ápr. 14. húsvétvasárnap)⁸

Tomék nemzettudatát, nemzeti ideológiáját a fenti idézet, keresztény életszemléletét leginkább prédikációi tükrözik. Soha nem felejtí gyökereit, szilárd identitástudata viszont inkább segíti, mint gátolja. A Magyarországi Szent Adalbert Társulat elnökeként, a magyarországi szlovákok szeretett lelkiatyjaként gyakran hallották őt a józsefvárosi plébánián szlovákul szólni. Beszédei a középkori prédikációk szerkezetére emlékeztetnek, elsődleges céljuk a tanítás,⁹ a hallgatóság meglévő

⁸ Tomék Vince levele Lacinak (Magyar László piarista), MPRKL Sk 12.

⁹ Vö. RÓNAY Gy., *Ars praedicandi*, in *Teológia* 2 (1968) 26-36.

ismereteire és meggyőződéseire építve magyaráz¹⁰ szlovákságról, az etnikai hovatartozástól független emberségről, felebaráti szeretetről, de mindenekelőtt Isten és az Egyház iránti elköteleződésről, az egyetemes kereszténységről, a testvériségről Krisztusban, a hit és a hivatás megéléséről.

A Budapesti Katolikus Tót Munkáskör egyik közgyűlésén (1932?) a karitatív munkásságról¹¹ szónokol. Magyarul. Az egyszerű nép életének célját, lehetőségeit keresi. Felteszi a kérdést: „...milyen emberek azok a tótok?” Párbeszédet folytat a „tót irodalomtörténet” három Jankójával – Kollár Jankóval, Bottó Jankóval és Matuska Jankóval, de kérdezhetne volna a ferences Edmund Pascha két favágóját, Jurót és Kubot vagy Arany, Jókai, Madách és a Pál utcai fiúk Janóit is.

A válasz Kollár János Slované című költeménye szerint: „Minden nemzet a dicsőség templomához igyekszik, csupán a tót most is hasán fekvé nyugszik.” A „világi dicsőség” azonban „hiábavaló hiúság”. Tehát „jobb, ha a tótocka sovány hasacskaján nyugszik, mintha a földi hatalom és gazdagság után törné magát, mert tudjuk, hogy ha az ember mindezt elérte, rögtön hiúság szállja meg (...) Vagy az önzés karjaiba veti magát (...)”.

Bottó János így felel Jánosik halála című eposzának előszavában a feltett kérdésre: „Szegény anyának már nincs szava, sem ruhája számtokra gyermekek. (...) Ne aggódj anyánk ruháink miatt. Csak fehér ingeskét adj mireánk, a jó emberek felismernek minket homlokunkon levő aranycsillagról. Amikor a világozásban felismeri az ember az embert.” Szépen ragyog a nyitrai születésű Prohászka Ottokár püspök csillaga vagy a boldogult Csernoch hercegprimásé („az is Jankó volt, tótocka”), de a legszebben azoké, „akikről semmit nem tudunk, akik csendben és szerényen éltek-haltak”.

Matuska János válasza pedig *Árva vára* című költeményében: „Bár rongyokban állasz, azért nem vagy árva, magasságon csillag nyoma látszik, hogyha az felragyog, bár félholt lennél is, te elnyomott lelked felrepül az égig.” Máshol: „A tótnak aranykincse nincsen, de őszinte szívet, hej, abból adhat néked.”

Tomek otthoni, *Árva megyei emlékekkel* bizonyítja, hogy a szegénység szent, Isten nagy kegyelme. Visszakanyarodik Matuskához, és ezzel kirajzolódik a karitatív munkásság lényege: az ember abból adjon

¹⁰ Vö. ARISTOTELÉS, *Topica* 101, 30-34.

¹¹ MPRKL Sk 10.

felebarátjának, amiye van, az erények is ragályosak, nemcsak a rossz. Az erényeket ápolni kell, az ördög portékája viszont semmit sem ér. Itt helyet kap a magyar irodalomtörténet nagy alakja is: Madách Ádámja a Sátánnal járja a földet, Évájáról kígyóként csusszannak le az ékszerek, mikor virágot tesz a kereszt alá. A földi hatalomnak, dicsőségnek és gazdagságnak csak úgy van értelme, ha „embertársaink nehéz életének megkönnyítésére fordítjuk (...), akkor átváltozik (...) Isten áldásává (...). Ápolgassuk (...) az erény magvait, (...) hogy (...) kivirágozzanak és illatot árásszanak.” Akivel kapcsolatba kerülünk, érezze ezt az illatot, mert „akkor megérezzük a mi Urunkat, megérezzük, hogy ő bennünk él, s ha ő bennünk él, mi megtaláltuk az életet, az örök életet. Ez a célunk, ebben rejlik karitatív munkásságunk.”

A fent idézett beszédben Tomek Isten és a tót nép iránti őszinte szeretetét és tiszteletét ötvözte. Ezt az érzést mélységesen bántotta a szlovák és magyar nemzet között feszülő ellentét. Gondolatainak hangot is adott egyik dátum nélküli, szlovák nyelvű, a testvéri összetartásról szóló prédikációjában.¹²

„Miért kell összetartanunk nekünk katolikusoknak – bármilyen nyelven beszélünk is?” – teszi fel a kérdést rögtön az elején. A választ most is az élet rejti: Lenaratas idején Tomek a sárosi Plavnicából a szepességi Ólublóba tartott. Augusztus volt, az emberek a földeken dolgoztak, hangosan köszöntötték egymást: „*Bože daj št’astia.*” „*Bože daj zdravia.*” „*Pochválen bud’ Pán Ježiš Kristus!*” „*Na vey. Amen*” – hangzott a szlovák pásztorok üdvözlése. Útja során találkozott ruszinokkal: „*Slava Isusu Kristu*”, később a Lublófürdőn nyaraló vendég magyar kislánnyal. A Poprád menti Hobgárdon¹³ németül, a lublóiak lengyelül köszöntötték. Össze kell tartanunk, mert „...nemcsak szeretett szlovák nemzetemben vannak testvéreim, hanem a ruszinok, a magyarok, a németek, a lengyelek között is, akik ugyan más nyelven dicsérik az Úr Jézust, de mégis ugyanazt az Urat (...) ugyanazokat az imádságokat imádkozzák, ugyanahoz az Istenhez, ugyanazt az Egyházat szeretik, ugyanazon parancsolatok szerint élnek.”

Az összetartás módját egy régi katolikus jelszó mutatja meg: „A szükséges dolgokban egység, a szükségtelenekben szabadság, mindenben

¹² MPRKL Sk 6.

¹³ A községnevnél önmagáért beszél: Hobgarten (1786) – Komlóskert (1907-1913) – Hopgart (1920) – Chmel'nica (1948-). Vö. MAJTÁN, M., *Názvy obcí Slovenskej republiky* (Bratislava 1998) 782.

szerepet.” Egységnek kell lennie a Krisztus és a katolikus Egyház iránti szeretetben, engedelmisségben. Egységnek kell lennie a szenvedésben: az egyházellenesség fáj, bárhol történik a világban. Egységnek kell lennie a megfelelő politikai párt, katolikus képviselő, iskola megválasztásában; a katolikus kalendárium olvasásában. „Más kérdésekben szó lehet szabadságról. (...) Minden kérdésben, legyen az vallási vagy más, a szeretet uralkodjék.” Hogy Isten akaratából szlováknak, magyarnak születtünk, nem érdemünk vagy szégyenünk. Hitünk minősége a meghatározó: hű katolikusok vagyunk vagy a hit Júdásai?

János Székely: Structure and Theology of the Lucan 'Itinerarium',
Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2008

Több teológiai és exegetikai írása után – amelyek közül a legjelentősebb *Az Újszövetség teológiája* (Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003) c. átfogó munka – Székely János újabb könyvét ezúttal angol nyelven ismerhetik meg az érdeklődők. Jézus útja Jeruzsálembe a Lukács-evangélium kulcsfontosságú szakasza, amely számos kihívást tartogat a Szentírás-magyarázók számára. Milyen szerkezeti felépítés rajzolódik ki ebben a rendezetlennek látszó perikópafüzérben? Mire véljük a benne szereplő földrajzi megjelölések következetlenségét? Mely forrásokra támaszkodott a szent író, és milyen szerkesztési elv szerint rendezte ezeket? Mi volt a célja azzal, hogy ebben a formában tárta olvasói elé Jézus tanításának jelentős részét? A felvetődő kérdésekre adott válaszok lényeges elemekkel gazdagítják az egész lukácsi mű értelmezését is.

A Structure and Theology of the Lucan 'Itinerarium' (A lukácsi 'itinerarium' szerkezete és teológiája) első részében a szerző részletesen áttekinti a Jeruzsálem felé vezető út egezés-történetét az egyházatyák korától 1750-ig, számba veszi a főbb XX. századi megközelítéseket, majd áttér a szakasz szerkezeti elemzésére. A második részben a lehetséges teológiai interpretációk kérdéskörével foglalkozik. A legáltalánosabban elterjedt értelmezések bemutatása után kifejti az utazás-elbeszélés egyik meghatározó témája, a lakoma-motívum sokrétű tartalmát és szerepét, új megvilágításba helyezve ezzel az 'itinerarium' mondanivalóját. Végül pedig – mindezek alapján – a lukácsi üdvösségtan egyes sokat vitatott pontjainak tisztázására keres megoldást.

Székely János világos szerkesztésű, alapos tanulmánya mindnyájunknak segíthet abban, hogy pontosabban és mélyebben értsük Szent Lukács evangéliumát, s így ma is tanuljunk tőle az üdvösség útján járni, amelyet Krisztus, az Út és az Élet nyitott meg előttünk saját útja által, amely közöttünk vezette őt halála és mennybemenetele felé.

Tarjányi Béla

Tudományos munkák az igazság kereséséhez

(Közép-európai szemle magyar-szlovák hangsúlyokkal)

1. Divatos manapság a *szavak ereje* szókapcsolat. A magyar-szlovák szellemi összefüggésrendszerben is elkerülhetetlen az „*uhorský*”

– „*mad'arský*” megkülönböztetése. Az első „hungarus”-t, „magyarországi”-t jelent, a második „magyar”-t. Az Országos Széchényi Könyvtár nemzeti bibliográfiai munkálkodásában a múlt század hatvanas éveitől *magyarországi* nyomtatványokat regisztrál, és a Régi Magyarországi Nyomtatványok harmadik kötetével kezdve az egyes tételek leírásában nem a XIX-XX. század fordulóján elmagyarosított, hanem a korábbi helységneveket használja. Ezt a gyakorlatot követi az RMNy szerkesztőségében készült RMSz, azaz a *Régi magyarországi szerzők* című ezeroldalas kézikönyv is, amely a kezdetektől 1700-ig gyűjti egybe a „hungarus szerzőket”: „minden olyan Magyarországon született vagy az alkotás idején megszakítás nélkül legalább két évig, megtelepedve Magyarországon tevékenykedett, külföldön született személy, aki valamely 1801 előtti nyomtatvány legalább egy önálló része szellemi létrehozásában közreműködött... Magyarországon értendő az 1801 előtti államhatárok által közrefogott terület Erdéllyel egyetemben, de a társországok nélkül... A hungarus kifejezés tehát bővebb kategória, mint a magyar anyanyelvűség és a magyar nemzetiség.” (7. p.)

(Közép-)európai adattárról van tehát szó, 6484 személyről 8076 adattal. A magyaron kívül gazdag cseh, lengyel, német, román, szlovák és más nemzeti művelődés kutatói találhatnak alapeligazításokat további munkájukhoz.

Európai példaérték a keresztnév jelölése, vigyázva mindenmű nemzeti kisajátításra, amit többnyelvű keresztnévmutató is biztosít. A szlovák vonatkozások tömeges előfordulása jelzi a XVI-XVII. századi maradék Magyarország területi és etnikai sajátosságait, a magyar-szlovák szimbiózis valóságát. Az RMNy-munkaközösség szemléletmódját kiválóan alkalmazó Wix Györgyné a ma elképzelhető legnemesebb toleranciát érvényesíti. Olyan névformákat is besorol rendszerébe, amelyeket a szlovák tudományosságra politikai erőszakot gyakorló pártelőírás szabott meg a történelmi magyarországi családnevek átírásában. Tehette ezt azért is, mert a magyar tudományosság hagyományában sem idegen a névigazítás, a „hagyományos” forma elfogadása.

A *Szelepcsényi* György (778. p.) szócikk felsorolja az összes névváltozatot, köztük a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben kezdődő pártrendelésre készült *Slepčiansky*, *Selepčeni*, *Slepčiansky-Pohronec* alakot, hivatkozik Jozef Kuzmíkra és a rendszerváltás előtt megjelent *Szlovákia biográfiai szótárára*, és utalót készít ezekre a névformákra. Az igazságkeresés, értékrendünk érvényesítése így helyes. Tusor Péter írja az *Esztergomi érsekek 1001-2003* című kézikönyvben: „Neve elődeihez hasonlóan a forrásokban és a szakirodalomban egyaránt

több formában szerepel (Szelepcsényi, Szelepcsény, Szelepchény stb.). Saját aláírásaiban viszont mindig Szelepchenij/Szelepcheny alakban fordul elő, ezért az ehhez legközelebb álló Szelepchény alakot használok.”

Széchy Mária (Séčy) címszökeént olvasható, és utalozott tételként (772, 720), *Mossóczy* Zakariás neve mellett annak ellenére ott szerepel a szlovák bibliográfiákból a Mošovský-Rohožník (557), hogy az egyértelműen tudománytalan kreáció. Különösen pozitív példa *Láni*, Eliáš, aki elsősorban szlovákul/biblikus csehül írt, és a magyar szakirodalomban gyakoribb Lányi Illés alakról történik utalás a szlovák névalakra. A példás helységnév-használattal együtt ez a kézikönyv már a gyakorlatban alkalmazza azt az alapelvet, hogy hungarus múltunk közös. Egykorúságából kell kiindulnunk, nem a későbbi nemzetpolitikai manipulációkból. A bizarr szlovák alakok regisztrálása mégis fontos, hiszen a személyek vizsgálata közös érdekű feladat, s akkor is a mai szlovák művelődés érdekelt-ségi körébe is tartozik, ha az egykorúságban a mostani szlovák fogalom nem létezett. Természetesen magyar sem.

2. Szelestei N. László is gyakorlatba állítja a próbálkozást a magyar-szlovák terminológiai kérdések rendezésére, hiszen minden munkájában a „magyarországi”, nem pedig a „magyar” fogalmat használja. Ennél azonban sokkal tovább megy. Forrásfeltárásai között olyan érték szerepel, mint a *Hitviták a rózsahegyí evangélikus gimnáziumban* című írás, amely a szlovák irodalomtörténetnek is felfedezés. Mint írja: „A Thurzó- és Illésházy-birtokokon élő német és szlovák (cseh), néha magyar nyelven is író papok és iskolamesterek... védekeztek a rekatolizációs törekvések ellen.” Ennek a rózsahegyí gimnáziumnak volt tanára Ján Kučera, aki csak az újabb magyar szakirodalomban szerepel „szlovák” néven. Tömény hungarus téma a „*János-pohár*”. *Hitvita vagy asztali beszélgetés: (Esterházy Miklós nádor asztalánál, 1627)*. A nagybiccsei udvar Eliáš Láni, Ján Hodik és mások révén a régi szlovák irodalom élettere is. A régi magyar irodalom egyik legavatottabb tudójának könyve így interpretálja régióink magyar-szlovák szellemi összefüggésrendszerét, ami egyértelműen a szlovákokkal közös igazságkeresés immár gyakorlati eredménye.

3. A rekatolizáció köztudottan a Felföldön, süllyal a mai Szlovákia területén, sőt a szlovák etnikai régióban folyt. Teljes joggal tart számot a szlovák tudomány érdeklődésére, és annak érdekes színfoltja Jozef Šimončič tanulmánya *Gabriel Heveneši a jeho projekt výskumu uhorských dejín* (Hevenesí Gábor és tervezete a magyarországi történelemkutatásról)

címmel a *Viera a život* (Hit és Élet) c. katolikus folyóirat 2008. május-júniusi számában. „*Tyrnavica*” a javából, „hungarikum”, nemcsak Esztergom nagyszombati azíliuma kapcsán, hanem ráadásul Hevenesí a Vas megyei Vásárosmiskén született, és Sopronban lépett be a Jézustársaságba. Šimončič professzor úr, a Nagyszombati Egyetem kutatására alapított intézmény(!) vezetője pontosan idézi Hölvényi György, Tóth András és Hóman Bálint alapvető tanulmányait Hevenesiről mint a magyar-honi historiográfia megalapítójáról. A szlovák professzor finoman helyreigazítja Hölvényi megállapítását, miszerint Hevenesiben külföldi tanulmányai során ébredt fel magyar-honi hazafias érzése. Šimončič azt feltételezésnek minősíti, és igen helyesen írja, hogy „fontosabb Hevenesí jezsuita volta és éles megfigyelése a magyar-honi egyház problémáiról”. Hevenesí kézírata Cseles Márton másolatában maradt fenn a budapesti Egyetemi Könyvtárban. A szavak és a betűk ereje ez esetben sem egyenes. Hevenesí hol *š*-sel, hol *s*-sel íratik, Cseles egyszerűen Čelešnek, azért, mert a Nagyszombat közeli Rosindolban született, amit az újabb magyar helynévgyakorlat Rózsavölgynek igazított. Cseles „térképe” szülőhelye után Trencsén, Leoben, Bécs, Pozsony, Nagyszombat, Linz, Grác, Róma, Ungvár, Sárospatak... Egyébként „Magyar Cicero”-nak nevezték szép magyar nyelve miatt.

Hevenesí kézíratos műve, Magyarhon egyháztörténetének tervezete sokkal jobban értelmezhető *Scintillae Ignatianae* című mai szlovákiai bestsellernek számító művének olvasásával. Šimončič professzor cikke pedig erőteljesen arra indít bennünket, hogy keresztény erkölcsi kötelességünknek tartsuk Hevenesí, Cseles és megannyi társuk eredeti műveinek közös kiadását és a mai magyar és szlovák katolikus szellemi élet e közösségvállalásának elfogadását, vállalását.

4. E vállalhatóság különösen Egyházunk keretében kínálkozik, nem csupán a régiségben, hanem közelmúltunkban is. 1996 novemberében rendezte a PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézetének Szlovák Tanszéke a Pavol Strauss-konferenciát, és 2002-ben jelentette meg anyagát *Író a senki földjén* címmel, Žilka Tibor és Pilecky Marcell szerkesztésében. Strauss Felső-Magyarország szlovák etnikai régiójában, Liptószentmiklóson született zsidó. Prága modern európai világában tanulta ki a sebészorvos hivatást. A vészkorszak idején Szlovákiában katolizált, s hogy mennyire nem félelemből tette, 1945 utáni mellőzöttségének négy évtizedes elviselésével tanúsította, pedig a modern szlovák katolikus költészet egyik legjelentősebb művelője volt. Annak a Tomáš Dezider Munk jezsuita novíciusnak a szülei keresztelték, akiről Ivan A. Petrovský

adott ki igen érdekes dokumentumkötetet. A szülők maguk is zsidók voltak, és fiukat a rózsashegyi jezsuita rendházból hurcolta el a Gestapo, annak ellenére, hogy elnöki kivételt kaptak, és a jezsuita provinciális közbenjáró érdekében. A megdöbbenő dokumentumok sorában olvasható egy szintén zsidóból lett árvai katolikus pap, Edmund Peter Bárdoš visszaemlékezése, aki túlélte a halálos menetet: 1945 áprilisában a fiatal jezsuita novícius éhségében romlott répát evett, amitől rosszul lett, nem tudott tovább menetelni, és édesapjával együtt lelőtték. Bárdoš megjegyzi: „... szívük mélyéből szerették a szlovák nemzetet, mint e nemzet kevés fia, és arra vágytak, hogy visszatérve hozzá, dolgozzanak igazi felemeléséért”. Tomáš Munk Budapesten született (a lexikonok rosszul jelölik Rózsashegyet), és feljegyezték róla, hogy szinte egyedül tudott kiválóan magyarul a rózsashegyi rendházban. Verseit, vallomásait németül írta. A Tetaleinnek (*teta* szlovákul néni) becézett szepesi nő volt a nevelőjük, és a vihnyi szlovák Kari (Karolína) segített a háztartásban.

5. Közép-Európa megfogalmazása Kiss Szemán Róbert tollán a *Magyarország panaszától Szlávia panaszáig* címet viseli. Borislav Stanković szerb író *Szilaj vér* című regényének elemzése során Alois Dempf *Sacrum imperiumára* hivatkozva megállapítja, hogy három alakulat mondhatja magáénak a késő római *sacrum imperium* örökségét: a keleti, a nyugati kereszténység és az iszlám, de csak a nyugati mondhatja el magáról, hogy a *sacrum* fölébe kerekedett az *imperiumnak*, függetlenítette magát az államiságtól, és kivonta magát a birodalmiság eszméje alól. Régióknk egyik nagy kérdése a délszláv népek egységesülési törekvéseinek mai eredménye. Ján Kollár, a pesti szlovák evangélikusok és az egész szlávtság egyik szellemi vezére, támogatta az illirizmust, és 1850-ben a szerb és a horvát írók megállapodtak a közös szerb-horvát irodalmi nyelvben, másfél évszázad múlva pedig teljesen megszűnt ez az azonosság.

Kiss Szemán Róbert visszafogottan, szinte szemérmesen jut el ehhez a csakis a mi tájainkon honos világhoz, amit az előző négy kiadványban fejtegetni, bemutatni igyekeztünk: „Az Ady és Krasko művében fellelhető lírai szerepek azonossága más természetű, mint a francia-magyar, francia-szlovák párhuzam. A magyar és a szlovák költő egymásra hatását a szakirodalom gyakorlatilag kizárja. A nemzettel kapcsolatos költői szerepek párhuzamosságai történelmi Magyarország viszonyaira, közös kulturális örökségére vezethetők vissza.” Ebből a sarkalatos szempontból fogalmaz világosan a szlovák nemzettudat válságáról – Kollártól Ballekig – és északi testvérszomszédaink Budapest-Turócszentmárton-

Prága nemzetstratégiájáról. A könyv címadó tanulmánya, a *Magyarország panaszától Szlávia panaszáig* így válhat napjaink, még inkább jövőnk közös nemzetfogalmának kialakulásában akár békévé oldódó emlékezéssé, keresztény szemléletű, tudományos, korrekt megfogalmazásban.

6. Érdekes kiadványokkal szólnak e problémákhoz történészeink is, különösen az Eperjes-Grác „közmunkájában” készült immár harmadik kötet (a nagypolitika és a kis régiók, illetve a nemzetiségi kérdés 1848-1938 témák után) *Egyházak – nemzetek Közép-Európában (1850-1950)* címmel. Az egyik legfajsúlyosabb tanulmány Roman Holec munkája, amelyben az egyház-nemzet-állam problémáit tárgyalja a hosszú XIX. században 1918-ig. Forrásadatokkal alátámasztott megállapításai további kutatásra sarkallnak: „Mivel a szlovák politika szüntelen ellenzékben alakult a magyar nyomással szemben, a liberalizmus elutasítása a szlovákok részéről a magyar kormánypolitika elutasításának részét jelentette.” (50. p.)

A szlovák katolikus papságnak is fel kellett dolgoznia az *Istenért és a nemzetért* programot, a liberális értelmiség kritikáját, miszerint a hívő embernek ki kell szabadulnia az egyházak szorításából, hogy a szlovák protestánsokhoz közelebb áll a magyar protestáns, mint a szlovák katolikus és fordítva. A másik súlyos teherterhelés a cseh és a szlovák társadalom közötti mentalitásbeli különbség volt. „A katolikus papok szorongva tagozódtak be az új államba... a hit és a katolicizmus fenyegetettsége ezáltal nem nemzetiségi, hanem polgári, szekularizációs, sőt, ateista pozíciókból történt... Szlovákiában a katolikus egyházhoz tartozásnak pozitív, nemzettudat-építő funkciója volt. Cseh részről a hivatalos történelmi emlékezetbe az a tézis került a katolikus egyházzal, hogy büntársa a nemzeti elnyomásnak és kollaboránsként támogatta a Habsburgokat.” (53. p.)

Ez a máig tisztázatlan, feldolgozatlan problémakör vezette Roman Holecet az alábbi, a hungaroszlovakológia számára alapvető fontosságú szempont megfogalmazására: „... bár a magyarok 1918 előtt behatoltak a templomokba és programszerűen felhasználták céljaikra az egyházat, sohasem merészkedtek a szlovákokhoz ateista, akár csupán egyházellenes gondolattal közeledni. Annál tragikusabban szemlélték a negatívumokat, a hiányokat a csehek és szlovákok kölcsönös viszonyában, akiket közeli, ’testvéri’ nemzetnek deklaráltak.” (56. p.)

A kötetben számunkra is igen sok újat mond Karl N. Schwarz tanulmánya: *Nationalismus und nationalistische Motive im Spiegel der Wiener Evangelisch-theologischen Fakultät* és Libuša Frankováé az eperjesi evangélikus kollégium diákjainak nemzeti öntudatáról. Több kutató

foglalkozik a görög katolikusok és a pravoszlávia helyzetével 1918 előtt. A lengyel katolikus néppárt társadalmi-politikai szerepét Marian Stolarczyk mutatja be a kötetben. A magyar szlovakisztikát, szlavisztikát Ábrahám Barna „*Nemzeti vallások Magyarhonban a 19. században*” és Illés Pál Attila *A papság képéhez a 19. század magyar és szlovák irodalmában* című írása képviseli.

A most Eperjes-Bécs vállalkozás talán legérzékenyebb eredménye Martin Pekár *A nemzeti és vallásos alapelvek hatása az 1939-1945 közötti szlovák államiség jellegére* című tanulmánya. A „plébános köztársasága”-ként emlegetett Tiso-államról szóló elemzés végkicsengése további kutatások szükségességét jelzi: „... a közvélemény, sőt, a katolikus egyház is nemegyszer kedvezőbb színben látják az első Szlovák Köztársaságot, miként azt a történészek többsége vázolja”. (331. p.)

7. Roman Holec előszava vezeti be a Kiss Gy. Csaba szellemi irányításával működő fiatal magyar történészek *Meghasadt múlt* című kötetét. Alcíme: Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Mindenképpen dicséretes, okos, színvonalas, sőt, szerény vállalkozás ez, hiszen tankönyvül is szolgálhatna mindazoknak, akiket a magyar-szlovák szellemi összefüggésrendszer érdekel. A *fejezetek* tulajdonképpen összefoglalást takar a régmúlttal kapcsolatos terminológiai problémák felvetésétől a Beneš-dekrétumokig, majd Antall Józsefig, 15 millió magyar miniszterelnökig.

Kollai István (a szerkesztő és a legtöbb írás szerzője) és Demmel József (a hungarus-magyar, tót-pánszláv probléma elemzője) összefoglalja, kimondja a magyar-szlovák interetnicitás problémáit, kényes kérdéseit, megadja az eddigi (nem túl gazdag) szakirodalmat. A vállalkozás különösen értékes azért, mert szlovákul is megjelent. Kollai írásának címe: A szavak ereje. A terminológiai kérdésekkel november 28-i konferenciánk foglalkozik majd a PPKE BTK-n.

1. Wix Györgyné: *Régi magyarországi szerzők I. A kezdetektől 1700-ig* (RMSz), szerk. Vásárhelyi Judit, munkatársak: Kiss Elemérné, Kovács Zsuzsanna; Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 2007, 1036 p.
2. Szelestei N. László: *Rekatolizáció és barokk átirat*, METEM, Bp. 2008, 194 p.
3. Jozef Šimončič: *Gabriel Hevenesi a jeho projekt výskumu uhorských dejín* (Hevenesi Gábor és tervezete a magyarországi történelemkutatásról), in *Viera a život XVIII*, 2008/3, 66-71
4. Ivan A. Petranský: *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka*

(Élet csillag alatt. Tomáš Dezider Munk sorsa), Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2008, 145 p.

5. Kiss Szemán Róbert: *Magyarország panaszától Szlovákia panaszáig. Irodalmi tanulmányok*, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Bp. 2007, 224 p.

6. Peter Švorc – Lubica Harbuľová – Karl Schwarz (öáll.): *Cirkvi a národy strednej Európy – Die Kirchen und Völker Mitteleuropas*, Univerzum, Prešov-Wien 2008, 357 p.

7. *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*, szerk. Kollai István; Terra Recognita Alapítvány, Bp. 2008, 254 p.

Käfer István

Cselényi István Gábor: Isten anyai arca?, Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, Budapest 2007, 266p., XXIV mell.

Cselényi István Gábor új könyve már címével is mehökkenti olvasóját, a vallásos embert különösen: valójában milyen is Isten? A pontos válasz természetesen lehetetlen, mégis újabb és újabb eszmefuttatások kerülnek a teológiai érdeklődés homlokterébe.

A *polarítások világa* című első fejezet az arisztotelészi - Szent Tamás-i filozófia gondolataiból kiindulva, a modern tudományok eredményeit is felhasználva veti fel a kérdést: „*Vajon az egyes élőlényeken túl nincsenek-e további szerveződések, nincsenek-e felsőbbrendű formák, lételvek, akár Világlélek is?*” (9. oldal) Meglátása szerint a dolgok kívülről egységesnek hatnak, noha belülről nagyon is összetettek. Ez a szerző által szimmetriának nevezett jelenség az anyag minden szintjén megfigyelhető és az ellentétpárok az emberi lét szintjén gyakran szerelemmé, szeretetté nemesülnek.

Cselényi a keresztény kultúrán kívül más rendszereket is vizsgál. Például Kínában már közel ötezer éve jelen van a *jin* és *jang* erőpár. E kettő ellentéte nem sztatikus, hanem folyamatos, aminek eredménye a fejlődés, az átalakulás és a halál. Az ellentétpárok a férfi-nő viszonyrendszerben nyernek értelmet, így könnyen eljuthatunk az ontológiai megközelítéstől a szociológiáig, ahol az egymás mellé rendeltség jelenik meg. A szociológiai megközelítés nemcsak a párkapcsolatokban, hanem a társadalom szintjén is működik. A cél minden szinten az ellentétpárok tökéletes egységbe olvadása. A szerző bemutatja a keleti és a nyugati keresztény filozófiai iskolák különbségét.

A következő fejezetben a Descartes óta élő véleményt cáfolja

Cselényi István Gábor: ugyanis a materializmus és az idealizmus között nem ellentét, hanem egymásra-irányulás van, tehát a kettőt egy magasabb rendű egységen belül kell szemlélnünk.

Szerzőnk a következőkben a férfit és a nőt is mint jelenséget vizsgálja. A két nem egymásra utaltsága az egész emberi lét alapja. Különbőségük nem csak élettani, hanem legalább annyira lélektani is. Carl-Gustav Jung filozófiai tételeitől a magyar nyelvészetig az élet számtalan területén mutatja ki, hogy a két *fél*, a férfi és a nő együtt alkot *egységet*. Ezt az egységet még a mai, individualista társadalom szerepátrendeződéseként sem szabad megbontania. Heidegger nyomán Cselényi is vallja, hogy a nyelv a létről szóló kinyilatkoztatás, ezért lehetséges, hogy a legtöbb nyelv megkülönbözteti a hím- és a nőnemet.

Mindezek után egyáltalán nem váratlan a kijelentés: „...ha a férfi-nő-kettősség, a nász-szerkezet ennyire hozzátartozik a lét struktúrájához, az egyes létezőktől föl a kozmosz egészéig, joggal merülhet fel az a gondolat is, hogy e kettősségnek-egységnek valamilyen formában (átvitt értelemben) meg kell jelennie az isteni létben is. Más szóval, az isteni létnek nemcsak férfi, de női, anyai arca is lehet, sőt talán kell is, hogy legyen.” (38. oldal)

Cselényi munkájának lényegében itt ér véget a bevezetése. A következő részben az egészben való látás szükségességét hangsúlyozza, amire a *Szofia* fogalmát és egész összefüggésrendszerét használja fel, majd röviden áttekinti az antik görög gondolkodók *Logoszat*, azaz az értelemről szóló tanítását. Ezt követően e két fogalmat az ősi egyiptomi, a perzsa-manicheus és a hellén világ filozófiai-teológiai iskoláiban vizsgálja. Igen érdekes elemzése végén azt bizonyítja, hogy e tanításokban a Logosz magában foglalja a Világelket, azaz a Szofiát is, mely egyértelműen nőnemű. Bár alá-fölrendeltségről beszélhetünk, a Logosz és a Szofia elválaszthatatlan pár, tehát egység.

A következőkben a Világlelek történelmi és filozófiatörténeti útját kíséri figyelemmel, elsőként Nicolaus Cusanus gondolatait, majd Nikolaus Kopernikus és Johannes Kepler kevésbé ismert nézeteit. Eszerint a világ Isten képmása, a világ természetes alapja a férfi és a női nem kettőssége. Giordano Bruno Platónról kiindulva már egy világ-élőlénnyel beszélt. E fejezetben filozófusok egész sora elmélkedik valamilyen formában a női létről és a világ kettősségéről, közülük is Teilhard de Chardin foglalkozott kiemelten a témával. Itt olvashatjuk a Himnusz az Örök Női-hez című versét, melyet szerzőnk fordított le.

A következő részben Cselényi a távol-keleti vallások isteneinek női vonásait ismerteti. Bizonyítva, hogy nem csupán a zsidó-keresztény

kultúrkörben terjedt el Isten női vonásainak ábrázolása, hanem a kereszténység mellett mindenekelőtt a hinduizmusban és a buddhizmusban. Ezeket az Isten-szeretet vallásának hívhatjuk, és az ő képviselőik is eljutottak az Isteni Bölcsesség mint anyai lételv felismerésére. Mindez még akkor is igaz, ha a buddhizmus kifejezetten nőidegen, személytelen és monisztikus gondolkodási miliőt alakított ki maga körül. A kínai taoizmusban igen nagy hangsúlyt kap a nőiesség. Lao-ce mint viselkedésformát állította mintaként követői elé, mivel bensőséges, békés légkört akart felépíteni a nyugati, háborúskodó, férfias világgal szemben.

A bölcsességi könyvek elemzésében ószövetségi ökumenizmust talál az olvasó, a többi vallás értékeinek elismerését. A *hokma*, az Ószövetség bölcsesség-fogalmának változása, fejlődése már *hierogamikus* kapcsolat, ami hasonló más vallásokhoz is. Ezt szerzőnk *közös emberi tudatnak* nevezi. A kötet különösen értékes fejezete Alexandriai Philonnak, Krisztus kortársának a Szofia-gondolataival foglalkozik.

Az Újszövetség vizsgálata során a szerző Szent Pál leveleit elemzi, majd a patrisztika irodalmát, Theodorétosz szíriai püspök „három Szofiáját”. Szent Ágoston egyetlen, mindent egyesítő Lélekről szól, aki szintén nőnemű. Részletesen elemzi a keleti egyház Világlélek-vallomását, az ősi Akathisztosz Hümnosz csodálatos részletével: „Üdvözlégy, Istennek szeplőtelen jegyese.” Mária személyén keresztül érthetjük meg, milyen fontos szerepe van Isten anyai arcának a görög, bizánci liturgiában.

A nyugati egyházban a középkor után jelent meg először a női alak a szenvedéstörténetben, majd a nyugati szofiológia atyja, Jakob Böhme (1575-1624) munkásságában bontakozik ki. Központi fogalma a tükrör, melyet Szofia testesít meg, és Isten önmagát látja benne. Angol követője, John Pordage és Lady Jane Leade lelkészek, a kontinensen pedig Gottfried Arnold evangélikus misztikus.

Oroszországban Vlagyimir Szolovjov (1853-1900) kötötte össze először a Szofia fogalmát a párosságéval. Egy emberöltővel később Pavel Florenszkij (1882-1937?) foglalkozott behatóan az Isteni Bölcsességgel, majd Szergej Bulgakov zárja a sort. A keleti ikonográfiában Szofiának háromféle megjelenési formája van: angyal, egyház, Mária, tehát domináns a női szerep.

A mű záró fejezetében Cselényi István felteszi a döntő kérdést: „Jelen lehet-e, s ha igen, hogyan van meg az Isten Léltben, a Szentháromságban a női lételv?” (198. oldal) Kiindulópontja a sémi Ruah (lélek) szó, mely az ószövetségi könyvekben több mint hetven helyen nőnemű, el-lentétben az alig előforduló hímneművel. Isten a maga képására és ha-

sonlatosságára teremtette az embert férfinak és nőnek, tehát mindkét félnek meg kell lennie benne. A kötetet színes képgyűjtemény zárja.

Cselényi István könyvének időszerűségét ökumenizmusa fémjelzi. Mint mondja: „... ma protestáns körben is látják, hogy a Mária-tisztelet visszaszorítása az emberség visszametszéséhez, egyoldalú férfi-uralomhoz vezetett, ma sok protestáns is feminista lett. Sőt: kiderült, hogy a protestáns misztikusok és látók a Szófiát Máriához kapcsolták.” (139. oldal) A kötet kelet felé is nyit, ugyanis nyugati értelmezésben a Szentlélek az Apától és a Fiútól, a keletiben csakis az Atyától származik. A szofiológia, Isten anyai arcának kétségtelenül meghökkenítő jelentése a közelítés egyik területe, a közelítésre pedig nagy szüksége van a világnak.

Sebő Balázs

Jerome Murphy-O'Connor: Pál története, Európa, Budapest 2007

Szent Pál története az Európa kiadó gondozásában? Miről lehet itt szó? *Quo vadis?*-szerű regény Pál életéről? A *Pál története* első látásra valóban regényszerű könyvnek tűnik, nem igen kelti tudományos monográfia látszatát. Holott Jerome Murphy-O'Connor domonkos szerzetes abszolút hiteles forrásnak és szakembernek mondható, hiszen neves Újszövetség- és Szent Pál-szakértővel van dolgunk, aki a jeruzsálemi École Biblique et Archeologique Francaise professzora. Bevezetőjében szerzőnk mindenre választ ad. Véleménye szerint az eddigi Szent Pál életrajzok – és ide sorolja saját Paul: *A Critical Life* c. művét is – mind szárazan tudományosak voltak, melyekben Pál „arc és alak nélküli fantom” maradt csupán. Murphy-O'Connor Szent Pálnak a levelei mögött megbúvó homályos alakját kívánja életre kelteni, a tudományos életrajzi „csontvázat” hússal, izmokkal, inakkal, szervekkel, bőrrel szeretné körülvenni: arcot és alakot adni hősének. Megpróbál „egy életrajzot történetté formálni”. Történetté, és nem regénnyé: nincsenek egyéni, kitalált helyzetek vagy dialógusok. Ugyanakkor bevallottan sok a feltételezés, a szerző gyakran hagyatkozik „fantáziájá” segítségével, de rögtön hangsúlyozza is: „A könyv célkitűzése nem jogosítja fel a szerzőt arra, hogy ellenőrizhetetlen területen vegye igénybe fantáziáját.” Ezzel együtt sok jogos következtetés megtehető, melyek segítségével számos dologról viszonylag pontos képet nyerhetünk. „A kontrollt ebben a tekintetben a józan ész jelenti.” A mű alapvető célja Szent Pál alakjának szélesebb körű, holisztikus bemutatása (emberi, érzelmi, lelki oldalával együtt)

olvasóbarát módon. „Történetet mondok el, nem pedig tanulmányt írok” – mondja Murphy-O’Connor, aki művével nem kollégáinak szeretne üzengetni, hanem Szent Pál életét mindenki számára hozzáférhetővé kívánja tenni. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy légből kapottak a szerző kijelentései, hiszen egész életének kutatómunkája ott húzódik mondatai háttérében.

Időrendben követhetjük végig Szent Pál életét, emberi, vallási és szellemi fejlődését, utazásait és misszióépítését az adott korszak történelmi, földrajzi, szociológiai és vallási kontextusába ágyazottan. A szerző külön hangsúlyt fektet az időre és a távolságokra. Le kell lassulnunk, „radikálisan vissza kell fognunk a saját tempónkat”, hogy belehelyezkedhessünk egy I. században élő ember, illetve Pál helyzetébe. Ebben a lelassulásban az elbeszélés ritmusa is segítségünkre van: Murphy-O’Connor ráérősen, ugyanakkor izgalmasan beszél, azt sugallja, hogy van idő mesélni. Nagyon összetett és színes képet kapunk az előttünk megelevenedő apostolról: Pál, a megszállott farizeus, az elkötelezett, bátor és a félelmekkel teli misszionárius, az egyszerű sátorkészítő, a példamutató Krisztus-követő, az odaadó és a gondterhelt lelkipásztor, az elbűvölő és néha bántó rétor, a nagyszerű stratégia, a felelősségteljes és az önféjű vezető, a gondoskodó atya, a magányos harcos, a szenvedő, halál felé tartó *alter Christus*. A mű nemcsak Szent Pál, hanem a születő keresztény egyház története is. Megismerkedhetünk a zsidó-, illetve a pogány-keresztény mentalitással, a jeruzsálemi anyaegházal és Pál missziós egyházaival is.

A *Pál történetének* központi témája a törvény kérdése. Murphy-O’Connor bemutatja Pál törvényhez való viszonyulásának alakulását és a Pállal ellentétes szemléletmódokat is. Vagy a törvény, vagy a Messiás – röviden így foglalható össze Szent Pál apostol gondolkodásmódja a szerző olvasatában. Ahogy farizeusként a törvény mellett teljes válszéllességgel köteleződéssel el, kereszténnyé válva ugyanolyan egyértelműen helyezkedett szembe a törvénnyel. Ha Jézus Krisztusban valóban eljött a Messiás, akkor a törvény teljesen szükségtelenné vált. Ha a törvény szükségtelenné vált, akkor pedig a kegyelem a pogányok számára is felragyogott. Innen származik, hogy az apostol a pogányok misszióját tekintette alapvető hivatásának. A szerző több szempontból is megvilágítja az antióchiai konfliktust, rávilágít a zsidó- és pogány-keresztények, Péter és Pál apostol közötti összeütközés háttérére. Murphy-O’Connor nem feltétlenül hőse oldalán foglal állást, nem Pál igazát hirdeti, hanem bemutatja a törvény problematikájának összetettségét. A feszültséget, az álláspontok ütközését a továbbiakban is nyomon követi. Pál minden hidat

feléget maga mögött, még jobban radikalizálódik a törvényhez való viszonya, és így folytatja tovább missziós tevékenységét, még ő maga sem kívánja szabályokkal, parancsokkal befolyásolni az általa alapított közösségeket. Ám mindenhová követik őt a judaizálók, akik a törvény betartására és a Páltól való elszakadásra buzdítják a születő egyházakat. Ádáz csata és taktikai harc dül a két csoport között. A judaizálók igyekeznek lejáratni, kigúnyolni, félremagyarázni Pált, meghamisítani indítékait, ám Pál sem marad adósuk a válasszal. Emellett azonban folyamatosan érzékelhetjük az egységre való törekvést is, például a jeruzsálemi keresztény testvéreknek való gyűjtésben.

Félelmekkel, gondokkal, nehézségekkel, kudarcokkal, vitákkal és küzdelmekkel teli missziós tevékenység bontakozik ki előttünk. Gyakorlatilag Pál minden közössége különféle „gyermekbetegségekben” szenvedett – a judaizálók Antióchiában, a semmittevők Tesszalonikában, a nehézfejű galaták, a sértődékenyek Efezusban, a misztikus aszkéták Kolosszéban, a lelki emberek Korintusban. „Egyik egyház sem felelt meg igazán a várakozásainak, egyik közösségre sem lehetett igazán büszke.” Egy szent ember drámai, küzdelmes életébe nyerünk bepillantást. Egy szent ember emberi életébe, akinek „gondolkodásmódja olyan volt, hogy egyszerűen képtelen volt megérteni vagy méltányolni mások szempontjait”, aki makacs, ideges és lobbanékony természetű volt, ám elkötelezetten követte és hirdette Jézus Krisztust, és az általa felismert igazsághoz bármi áron, rendületlenül hű maradt. Murphy-O’Connor elevenné varázsolja Szent Pál személyét, korát és életének helyszíneit; hússal, szívvel, lélekkel töltve meg annak a szenttelen gondolkodónak az alakját, akit a teológusok csináltak az apostolból. Zárásul Loisy némileg kesernyés hangjához hasonlóan felhívja a mai kor figyelmét a Pál által hirdetett kereszténységre, amely „nem vallott kudarcot, mivel megvalósítására még csak komoly kísérlet sem történt”.

Borbás Péter

Körmendy Kinga: Studentes extra regnum. Egyetemjárás és könyvhasználat az esztergomi székeskáptalanban 1183-1543 (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9), Szent István Társulat, Budapest 2007, 283 pp.

A Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae sorozat Studia alsorozatának 9.

kötete az Esztergomi Székeskáptalan tagjainak 1183 és 1543 közötti egyetemjárását és könyvhasználatát dolgozza fel. A szerző, Körmeny Kinga neve összekapcsolódik az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Székeskáptalan könyvállományának, valamint középkori könyvkultúrájának a kutatásával. Már *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában* címen 1970-ben publikált tanulmánya is jelezte a szerző elkötelezettségét Esztergom egyházi kulturális örökségének feltárása iránt. Az ezt követő publikációk sorából itt mindössze *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa* (Budapest 1979); *Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV-XVI. században*, in: MKSZ 99 (1983) és a *Padova kánonjogi doktorai és kódexaik az esztergomi káptalanban a XIV-XV. században* (Budapest-Szeged 1998) műveire utalnánk, melyek meghatározó alpművekké váltak a magyar vonatkozású középkori kódexállomány feldolgozása számára.

2005-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete négyéves kutatási programot indított a középkori kánonjogi gyűjtemények és az európai *ius commune* vizsgálatára, melynek keretében beillesztést nyert a középkori jogtudó értelmiség kánonjogi kultúrájának az elemzése, különös tekintettel az Esztergomi Székeskáptalan könyvkultúrájára és tagjainak külföldi jogi tanulmányaira. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen jellegű kutatómunka túlmutat négy év távlatán, és komoly tapasztalatot kíván. Körmeny Kingának az elmúlt harmincöt évben ezen a téren végzett aprólékos kutatásai és rendszerező elemzései ilyen tudományos tapasztalatról tanúskodnak.

A kötet négy nagyobb egységből áll. Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek előszava (5-6), az alkalmazott rövidítések (9-17), illetve a felhasznált források és szakirodalom felsorolása után (19-39) kapott helyet Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem., *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai* címmel, az egyetemek kialakulását, működésük és képzési rendszerük sajátosságait bemutató bevezető tanulmánya, mely a legújabb kutatási eredményeket felhasználva, nemzetközi keretbe illeszti Körmeny monográfiáját (41-53). A második egység az Egyetemjárás és könyvhasználat az Esztergomi Székeskáptalanban 1183-1543 elnevezéssel a munka monografikus gerincét adja. A szerző betekintést enged a székesegyházi kanonokok iskolázottságába és műveltségébe a vizsgált időszakban (58-62). Külön foglalkozik Budai János barsi főesperessel (64-69) és az esztergomi Collegium Christivel (70-80). Vizsgálja az egyetemi tanulmányok végzésé-

nek és a székeskáptalani javadalmaknak az összefüggését (86-95). Külön foglalkozik az esztergomi szentszéki bíróságon az érseket hivatalból helyettesítő bírakkal, az általános helynökökkel, műveltségükkel és könyveikkel (114-126). Kitér az esztergomi zsinatok egyetemjárt bírónak bemutatására (126-129). A monografikus tanulmány végén Körmeny statisztikai összefoglalást közöl az esztergomi egyetemjárt kanonokok könyveiről (159-163). A harmadik egységben találjuk azt az Adattárat, amely a vizsgált időszak egyetemjárt kanonokjait és könyveiket tartalmazza. A szerző pontosan vázolja kutatásának módszerét, az osztályozás szempontjait, az egyes korszakok sajátosságait, a besorolás és a névforma metodológiáját, továbbá a felmerülő további nyitott kérdéseket (165-171). Mindezek alapján 177 esztergomi kanonokot vesz fel az adattárba, kezdve Adorján nagypréposttal, egészen Csézy Balázs szenttamási prépostig (172-216). Ez egészül ki olyan további 16 kanonokkal, akikkel kapcsolatosan megfontolandó kronológiai, személy- és helynév-azonosítási aggályok merültek fel, így egyetemjárásuk bizonytalan (217-218). Önálló listában olvashatjuk azokat a személyeket, akik korábban tévesen kerültek besorolásra az Esztergomi Káptalan korábban egyetemjárt tagjai közé (219-220). A harmadik egységet a 177 *studens* egyetemi beiratkozásainak mutatója zárja (221-222). A negyedik egység tizenhét ábrában különféle szempontokból szemlélteti az esztergomi egyetemjárt kanonokok adatait (225-233), illetve kilenc táblázatba rendszerezi könyvhasználatukat (237-247). A kötet végén kézirat- (249-255) és névmutatót találunk (257-283). Ez utóbbi tipográfiaileg megkülönbözteti egymástól a mű oldalszámaira és az adattár tételeire való hivatkozásokat.

Körmeny Kinga adatokban gazdag, számos új eredményt ismerető, világos szerkezetű munkájával, a magyarországi klérus műveltségének megismerése terén hézagpótló kötetet adott közre. A következetesen érvényesített munkamódszer és a feltárt tények körültekintő kezelése példáulértékű a további, hasonló jellegű művelődéstörténeti és kánonjogtörténeti művek összeállítása számára.

Ferenczy Rita

Számunk szerzői

Beke Margit történész, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti bizottságának elnöke

Borbás Péter SchP a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola hallgatója

Cséfalvay Pál kanonok, művészettörténész, a Keresztény Múzeum igazgatója

Dóka Klára történész, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa

Erdő Péter bíboros, kánonjogász, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja

Ferenczy Rita jogász, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vallástudományi Doktori Iskolájának hallgatója

Käfer István irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport igazgatója

Kováts István régész, a Mátyás Király Múzeum munkatársa

Kuminetz Géza teológus, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának dékánja

Sebő Balázs a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának történelem-kommunikáció szakos hallgatója

Szelestei N. László irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja

Sztakovics Erika a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlavisztika – Közép-Európa Intézetének doktorandusza, a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport tudományos titkára

Szuromi Sz. Anzelm teológus, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektorhelyettese

Tarjányi Béla teológus, biblikus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, a Szent Jeromos Bibliatársulat igazgatója

Krónika

Konferenciák, tudományos események
a Szent Adalbert Központban

2008.

- április 2.** Mozgássérültek Állami Intézetének rendezvénye
- április 5.** Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Szent Erzsébet Karitászi Központ felnőtt-továbbképzése
- április 17-20.** Az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa keresztény-izlám párbeszéddel foglalkozó bizottságának (CCEE- CRAME) konferenciája
- április 18-19.** C&T Hungary Kft. Kongresszusi Iroda találkozója
- április 22-24.** Az Osztrák és a Magyar Püspöki Konferencia találkozója
- április 25.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- május 1.** Aranyhíd Galéria rendezvénye
- május 3.** Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Szent Erzsébet Karitászi Központ felnőtt-továbbképzése
- május 15.** Ister-Granum Eurorégió rendezvénye
- május 22.** „Megújuló energia – megújuló határvidék” címmel konferencia a Kultúra Egyesület (Esztergom) szervezésében
- május 23.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport és a Magyar-Szlovák Vegyes Bizottság tanári tagozatának közös konferenciája.
Házigazda: *Käfer István*

- május 24.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Kara Dékáni Hivatalának rendezvénye
- június 13-14.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- június 23-26.** Országos ökumenikus konferencia „A Biblia Éve 2008” címmel
- június 24-aug. 31.** „Liber Librorum. A Biblia mint a hit, a teológia és a művészet forrása”, időszakos kiállítás az esztergomi egyházi gyűjtemények kincseiből
- június 26-28.** A Katolikus Pedagógiai Szervezési és Továbbképzési Intézet lelkigyakorlata *Székelly János* vezetésével
- július 1-3.** A Collegium Germanicum találkozója *Harmai Gábor* szervezésében
- augusztus 3-9.** 13th International Congress of Medieval Canon Law *Szuromi Sz. Anzelm* szervezésében
- augusztus 19.** Az esztergomi Prímás Pince kiemelt projekt támogatási szerződésének sajtótájékoztatóval egybekötött ünnepélyes aláírása az Incoronata (a Mátyás templom Kulturális Központja), valamint a KDRFÜ (Közép-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség) részéről
- augusztus 24-30.** Liszt Ferenc Zenei Hét a KLASSZ Zenei Iroda rendezésében
- augusztus 25-28.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papi lelki gyakorlata *Gaál Endre* vezetésével
- szeptember 12.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának rendezvénye
- szeptember 21-22.** Előadások a „Szakrális művészetek hete” keretében

- szeptember 23-26.** Nemzetközi konferencia a romák pasztorációjáról a Caritas Österreich szervezésében
- szeptember 30-okt. 3.** „Az Egyház és a média” – a CCEE (Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa) Közgyűlése *Erdő Péter* elnök vezetésével
- október 3-4.** A Budapesti Gazdasági Főiskola Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének konferenciája
- október 3-4.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- október 9-10.** Konferencia a Magyar Országos Levéltár szervezésében
- október 11.** Az Einzinger Ferenc-díj átadó ünnepe
- október 14-15.** Konferencia az Ister-Granum Eurorégió szervezésében
- október 15.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papi rekollekciója
- október 16.** Babits Mihály emlékülés a „Babits-év” keretében
- október 16-19.** A Cursillo lelkeségi mozgalom európai regionális közgyűlése
- október 19-20.** Az amerikai Notre Dame Katolikus Egyetem konferenciája
- október 21.** A Közigazgatási Hivatal továbbképzése
- november 7.** Konferencia „A Katolikus Egyház szerepe a magyar szőlő- és borkultúra történetében” címmel az Incoronata szervezésében
- november 19.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papi továbbképzése

- november 22-23.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Pasztorális Szakterületének konferenciája
- november 27-28.** Konferencia az esztergomi Duna Múzeum szervezésében
- december 4-6.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- december 27.** Szent János napi boráldás

2009

- január 24-29.** Az ICCPPC (International Commission of Catholic Prison Pastoral Care) nemzetközi börtönpasztorációs konferenciája
- február 20-22.** A Ferences Világi Rend találkozója

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkáságán,
a 06 33 541 939-es telefonszámon lehet.
A központ honlapja: www.szentadalbert.hu

Zsolozsmáskönyv

„Az imaórák liturgiája által, amelyet – régi szokást követve – a nap folyamán végez az Egyház, Krisztus Urunknak a szüntelen imádkozásról szóló parancsát teljesíti, egyúttal pedig Ierója általa a dicséret adóját Isten, a mennyei Atya iránt, és közbenjár a világ üdvösségéért.”

E szavakkal bocsátja útjára az Istentiszteleti Kongregáció a világi hívők körében is egyre nagyobb elterjedtségnek örvendő Zsolozsmáskönyv újabb szentekkel és boldogokkal bővített, revideált kiadását. Az „Egykötetes Zsolozsmáskönyv”-ként ismertté vált kiadványt kimagasló minőségű holland és spanyol alapanyagok felhasználásával készítette el a Kiadó, bordó műbőr kötésben, arany és domborított nyomású borítóval, jelzőszalagokkal és az általános részek ima-mellékletével. 2112 oldal + melléklet, kemény táblás műbőr kötésben. Ára: 4600 Ft

Szent István Társulat – <http://www.stephanus.hu>

A Magyar Sion (Új folyam) cikkeinek metodológiája

A *Magyar Sion*ba szánt cikkeket a következő módszertani szabályok szerint kérjük megírni. A szószerinti idézeteket idézőjellel jelöljük. A nem szószerinti idézet esetében a lábjegyzet a vö. jelzéssel kezdődik.

- Könyvek idézése:

TAKÁCS J., *Dogmatika* (Bátonyterenye 2005) 118.

- Folyóirat, gyűjteményes kötet, ill. lexikon cikk idézése:

CADOUX, C. J., *The visits of Jesus in Jerusalem*, in *The Expository Times* 9 (1925) 175-192.

GESE, H., *Natus ex virgine*, in *Probleme biblischer Theologie* (FS. G. von Rad; ed. H. W. Roloff) (München-Köln 1971) 132.

WRIGHT, C. J. H., *Family*, in *The Anchor Bible Dictionary* VI (ed. D. N. Freedman; New York 1992) 761-769.

- sorozatok idézése:

GALCSIK Zs., *A szerzetesrendek feloszlataása Nógrád megyében 1950* (METEM-könyvek 14) (Budapest 1996) 123.

- Biblikus helyek, klasszikus és patrisztikus művek:

1 Kor 3,18-21.25; 4,28.

HOMÉROS, *Iliász* 24,200.

EUSÉBIUSZ, *Historia ecclesiastica* 3,3.21.

Ha a klasszikus műből szövegszerűen idézünk, akkor a szövegkiadást is megjelöljük.

- kéziratok, levéltári iratok idézése:

Gerhard Cornelius Driesch levélfogalmazványai, Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Lat. 681. 16. köteg, f. 420.

A fenti példákön látható, hogy a szerző neve kiskapitális betűtípusban áll, és mindig a vezetéknev áll elől. Ha a keresztnévet is kiírjuk, az nem kiskapitális betűtípusban szerepel. A könyv esetében a cím, cikk esetében mind a cikk címe, mind a folyóirat (gyűjteményes kötet, lexikon) címe dőlt betűben áll, a kettő között 'in' jelölést használunk.

Ugyanannak a műnek többedszeri idézésekor alkalmazhatunk rövidített idézési formát (pl. TAKÁCS 102). Ne használjunk kövér betűt a cikkekben. A kiadó feltüntethető, de nem kötelező ezt megtenni.

A rövidítéseket illetően ajánlatos a *Theologische Realenzyklopädie* (Berlin 1976) Abkürzungsverzeichnis c. két kötetét alapul venni. A magyarban már bevetté vált neveket idézzük magyarul (pl. Szent Ágoston, Aranyszájú Szent János). A *Biblica* folyóirat 70 (1989) számában

(577-594. o.) találjuk meg a héber és a görög szavak latin betűs átírásának szabályait.

A *Magyar Sionban* közölt cikkek hossza lehetőleg 10-20 A/5-ös oldal legyen. A 30 oldal feletti cikkeket esetleg részekre bontva közöljük.

A folyóirat csak a cikkhez feltétlenül szükséges és nyomtatásban jól érvényesülő fekete-fehér képet, ill. ábrát közöl.

Obsah

Péter Erdő

Cirkevnoprávne pozadie zvolenia
Zoltána Meszlényiho do kapituly. Dodatky k cirkevnoprávnemu
postupu v prípade hateného biskupského stolca 159

Géza Kuminetz

Podstata a poslanie autority a moci z katolíckeho hľadiska 183

Szabolcs Anzelm Szuromi O.Praem.

Biblické pramene v stredovekých zbierkach
kanonického práva (IX–XII. storočie) 207

Klára Dóka

Náboženské a národnostné zloženie stolice Pešť–Píliš–Šolt
v období národného obrodenia 217

Správy

Margit Beke

Relikvie Fridricha Michala Althanna a svätého Viktora 241

Pál Cséfalvay

Zbierky ostrihomskej arcidiecézy 247

István Käfer

Slovenské/slovanské biblie z hľadiska hungaroslovakológie 251

István Kováts

Kostoly a náboženstvo vo Vyšehrade (Visegrád)
v XVIII. storočí 256

László Szelestei N.

O katolíckych cirkevnodejinných výskumoch 263

Erika Sztakovics

„Však dobrí ľudia budú nás znati po hviezdach zlatých na čele.”

Uhorské korene kázní piaristu Vincenta Tomeka 268

Pohl'ady 275

Autory príspevkov 280

Kronika 282

Metodológia článkov časopisu Magyar Sion (Új folyam) 287

Contents

Péter Erdő

The Canonical Background of Zoltán Meszlényi's Election
by the Chapter. Additions to the Canonical Handling
of the Impediment of an Episcopal See 159

Géza Kuminetz

The Purpose and Nature of Authority and Power
from a Catholic Point of View 183

Szabolcs Anzelm Szuromi O.Praem.

Biblical Sources
in Medieval Canonical Collections (9th-12th centuries) 207

Klára Dóka

Denominations and Nationalities in Pest-Pilis-Solt County
in the Reform Period (1820-1840) 217

Communications

Margit Beke

Mihály Frigyes Althann and St. Victor's Relic 241

Pál Cséfalvay

Archdiocesan Collections in Esztergom 247

István Käfer

Slovak/Slavic Bibles from Hungaro-Slovakological Point of View 251

István Kováts

Churches and Religious Life in the 18th Century Visegrád 256

László Szelestei N.

About Catholic Researches on Church History 263

Erika Sztakovics

‘Good people recognize us by the golden star on our forehead.’

Some Features of the Sermons of Vince Tomek

Piarist Father Originating from His Living in Hungary 268

Review 275

Authors of the Present Issue 280

Chronicle 283

Methodology of Magyar Sion (Új folyam) 287